

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

**TARİHÎ VE ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE
+IIk/+IUK İSİMDEN İSİM YAPIM EKİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Betül ŞAHBAZ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Fatma ÖZKAN

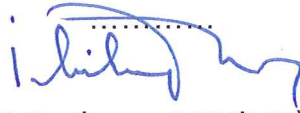
Ankara-2011

ONAY

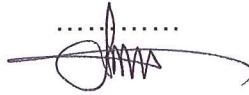
Betül ŞAHBAZ tarafından hazırlanan “Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde +Ilk/+IUK İsimden İsim Yapım Eki” başlıklı bu çalışma . . . 2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili Bilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Fatma ÖZKAN (Danışman)

Prof. Dr. İsmet CEMİLOĞLU

Doç. Dr. Nezahat ÖZCAN

ÖN SÖZ

Türkçede yeni nesneleri, hareketleri karşılayabilmek için kelime yapmanın birçok yolu vardır. Bu yollardan biri yapım ekleriyle kelime türetmektir. Yapım ekleri, kelime tabanlarına eklenerek dili zenginleştiren yeni kelimelerin türetilmesinde görev alırlar.

Türetme, tabandaki anlamla ilişki kurularak, dil kurallarına uygun bir şekilde gerçekleştirilir. Yapım eklerinin kelimeye kazandırdığı bazı anlam incelikleri vardır. Bu nedenle ekler, kelimeye gelişigüzel eklenmez. Kelimeye verdiği anlamlar dikkate alınarak eklenir.

Gramerlerimizde üzerinde en az durulan, işlenen konulardan biri ve belki de en başta geleni yapım ekleridir. Eklerle ilgili münferit çalışmaların da sayısı oldukça azdır. Bu konuda hazırlanan çalışmalarda da yapım ekleri üzerinde kısaca durulmuş, bir yapım ekinin biçim ve işlev açısından tarihî gelişme seyri ve yaşayan lehçelere göre değişen işlev ayrılıkları ve anlam dallanmaları bir bütün olarak gözden geçirilmemiştir ya da pek azı bu şekilde değerlendirilmiştir. Tezin konusu, bu sorun üzerine belirlenmiştir.

Tezin amacı, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde en işlek eklerden biri olan *+IIk/+IUk* isimden isim yapım ekinin tarihî dönem ve günümüz Türk lehçelerindeki fonksiyonlarını, genel ve istisnaî kullanışlarını toplu bir şekilde ortaya koymak, bu ekin kullanımındaki farklılıkları saptamak, sorunları üzerinde düşünmektir.

Tezin Giriş bölümünde, Türkçede kelimelerin nasıl yapıldığı, yapım ekleriyle kelimelerin nasıl türetildiği, isimden isim yapım eklerinin ne kadarının işlek olarak kullanıldığı, *+IIk/+IUk* isimden isim yapım ekinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde nasıl kullanıldığı hakkında kısaca bilgi verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca tezin sınırlılıkları, yöntemi ve tekniği üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde ekin işlev ve anlam dallanmaları tespit edilmiştir. Her fonksiyon için, kronolojik sıra gözetilerek, ekin tarihî dönmlerdeki ve çağdaş lehçelerdeki örnekleri sıralanmıştır. Ancak kimi lehçelerde bazı işlevler ve anlam dallanmalarının örnekleri tespit edilememiştir. Tekrara düşmemek açısından her fonksiyonun bütün örneklerine yer verilmemiştir. Metinlerden ve sözlüklerden fişlenen kelimelerin uygun görülenleri örnek olarak verilmiştir. Tezdeki örneklere göre, ekin işlev ve anlam dallanmalarının lehçelerdeki durumu Tablo 1.'de verilmiştir.

İkinci bölümde, ekin hangi yapım ekleriyle ve hangi çekim ekleriyle birlikte kullanıldığı konusu ele alınmıştır. İstisnaî kullanılışlarına değinilmiştir. Ayrıca bazı eklerle kalıplaşarak çekim eki (fiil çekimi) görevinde kullanılıp kullanılmadığı araştırılmıştır.

Tezin Üçüncü bölümünde, ekin sıfat tamlamalarında, isim tamlamalarında ve ikilemelerde kullanılışından bahsedilmektedir.

Dördüncü bölümde de, ekin çekim temayülünde olabileceği düşüncesi üzerinde durulmaktadır. Çekim ekine benzer kullanımının örnekleri verilmektedir.

Sonuç bölümünde ise, tezdeki tespitler genel hatlarıyla değerlendirilmiş, çözülemeyen sorunlar belirtilmiş ve tablo oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmayı tamamlayıncaya kadar bilgisini, anlayışını benden esirgemeyen, kişiliğiyle öğrencilerine örnek olan, çeşitli konularda görüşlerinden faydalandığım saygıdeğer hocam Prof. Dr. Fatma Özkan'a teşekkürlerimi sunarım.

Betül ŞAHBAZ
Ankara-2011

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	xxi
TRANSKRİPSİYON VE İŞARETLER	xxiv
TABLO VE ŞEKİLLER	xxv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. EKİN İŞLEVLERİ VE EKLE TÜRETİLEN KELİMELERDEKİ ANLAM DALLANMALARI	20
1.1. “TAHSİS, BİR ŞEY İÇİN” ANLAMINDA İSİMLER YA DA SIFATLAR TÜRETMEK	20
1.1.1. Eski Uygur Türkçesi	20
1.1.2. Karahanlı Türkçesi	21
1.1.3. Harezmi Türkçesi	22
1.1.4. Kıpçak Türkçesi	223
1.1.5. Çağatay Türkçesi	24
1.1.6. Eski Anadolu Türkçesi	24
1.1.7. Osmanlı Türkçesi	25
1.1.8. Türkiye Türkçesi	25
1.1.9. Azerbaycan Türkçesi	26
1.1.10. Türkmen Türkçesi	27
1.1.11. Özbek Türkçesi	27
1.1.12. Yeni Uygur Türkçesi	28
1.1.13. Kırgız Türkçesi	28
1.1.14. Kazak Türkçesi	29
1.1.15. Kırım-Tatar Türkçesi	29
1.1.16. Kazan-Tatar Türkçesi	30
1.2. YER VE MEKÂN İSİMLERİ TÜRETMEK	30
1.2.1. Kökteki İsmi Grup Halinde Bulunduğu Yeri İfade Eden İsimler Türetmek	30
1.2.1.1. Eski Uygur Türkçesi	30
1.2.1.2. Karahanlı Türkçesi	31
1.2.1.3. Kıpçak Türkçesi	31
1.2.1.4. Çağatay Türkçesi	31
1.2.1.5. Eski Anadolu Türkçesi	32
1.2.1.6. Osmanlı Türkçesi	32
1.2.1.7. Türkiye Türkçesi	32

1.2.1.8. Azerbaycan Türkçesi	333
1.2.1.9. Türkmen Türkçesi	34
1.2.1.10. Özbek Türkçesi	34
1.2.1.11. Yeni Uygur Türkçesi	34
1.2.1.12. Kırgız Türkçesi	35
1.2.1.13. Kazak Türkçesi	35
1.2.1.14. Kırım-Tatar Türkçesi	35
1.2.1.15. Kazan-Tatar Türkçesi	36
1.2.2. Kökteki İsmi Korunduğu, Saklandığı Yeri İfade Eden İsimler Türetmek	36
1.2.2.1. Eski Uygur Türkçesi	36
1.2.2.2. Karahanlı Türkçesi	37
1.2.2.3. Harezmi Türkçesi	37
1.2.2.4. Kıpçak Türkçesi	37
1.2.2.5. Çağatay Türkçesi	38
1.2.2.6. Osmanlı Türkçesi	38
1.2.2.7. Türkiye Türkçesi	38
1.2.2.8. Azerbaycan Türkçesi	39
1.2.2.9. Türkmen Türkçesi	39
1.2.2.10. Yeni Uygur Türkçesi	39
1.2.2.11. Kırgız Türkçesi	39
1.2.2.12. Kazak Türkçesi	40
1.2.2.13. Kazan-Tatar Türkçesi	40
1.2.3. Temele Bağlı Olarak, “Kim İçin, Ne İçin” Olduğunu Gösteren Mekân, Yer İsimleri Türetmek	40
1.2.3.1. Eski Uygur Türkçesi	40
1.2.3.2. Karahanlı Türkçesi	41
1.2.3.3. Harezmi Türkçesi	41
1.2.3.4. Kıpçak Türkçesi	42
1.2.3.5. Eski Anadolu Türkçesi	42
1.2.3.6. Osmanlı Türkçesi	42
1.2.3.7. Türkiye Türkçesi	42
1.2.3.8. Azerbaycan Türkçesi	443
1.2.3.9. Türkmen Türkçesi	443
1.2.3.10. Özbek Türkçesi	443
1.2.3.11. Yeni Uygur Türkçesi	443
1.2.3.12. Kırgız Türkçesi	44
1.2.3.13. Kazak Türkçesi	44
1.2.3.14. Kazan-Tatar Türkçesi	44
1.2.4. Diğer Anlamalarda Yer isimleri Türetmek	44
1.2.4.1. Eski Uygur Türkçesi	44

1.2.4.2.	Karahanlı Türkçesi.....	44
1.2.4.3.	Kıpçak Türkçe.....	44
1.2.4.4.	Çağatay Türkçesi.....	45
1.2.4.5.	Eski Anadolu Türkçesi.....	45
1.2.4.6.	Osmanlı Türkçesi.....	45
1.2.4.7.	Türkiye Türkçesi	45
1.2.4.8.	Azerbaycan Türkçesi	46
1.2.4.9.	Türkmen Türkçesi.....	46
1.2.4.10.	Özbek Türkçesi	46
1.2.4.11.	Yeni Uygur Türkçesi.....	46
1.2.4.12.	Kırgız Türkçesi	47
1.2.4.13.	Kazak Türkçesi.....	47
1.2.4.14.	Kırım-Tatar Türkçesi.....	47
1.2.4.15.	Kazan-Tatar Türkçesi.....	47
1.3.	İSİMLERE VE SIFATLARA GELEREK “DURUM, HAL, ÖZELLİK” BİLDİREN SOYUT İSİMLER TÜRETMEK.....	48
1.3.1.	Eski Uygur Türkçesi	48
1.3.2.	Karahanlı Türkçesi	49
1.3.3.	Harezm Türkçesi	553
1.3.4.	Kıpçak Türkçesi.....	54
1.3.5.	Çağatay Türkçesi	56
1.3.6.	Eski Anadolu Türkçesi.....	58
1.3.7.	Osmanlı Türkçesi	60
1.3.8.	Türkiye Türkçesi.....	61
1.3.9.	Azerbaycan Türkçesi.....	663
1.3.10.	Türkmen Türkçesi.....	64
1.3.11.	Özbek Türkçesi	65
1.3.12.	Yeni Uygur Türkçesi.....	67
1.3.13.	Kırgız Türkçesi	68
1.3.14.	Kazak Türkçesi.....	70
1.3.15.	Kırım-Tatar Türkçesi.....	71
1.3.16.	Kazan-Tatar Türkçesi.....	72
1.4.	MASTARLARDAN SONRA GELEREK İŞ, OLUŞ VEYA KILIŞIN İSMİNİ TEŞKİL ETMEK.....	73
1.4.1.	Eski Uygur Türkçesi	773
1.4.2.	Karahanlı Türkçesi	773
1.4.3.	Harezm Türkçesi	74
1.4.4.	Kıpçak Türkçesi.....	74
1.4.5.	Çağatay Türkçesi	75
1.4.6.	Eski Anadolu Türkçesi.....	76
1.4.7.	Osmanlı Türkçesi	76

1.4.8. Türkiye Türkçesi	76
1.4.9. Azerbaycan Türkçesi	77
1.4.10. Türkmen Türkçesi	77
1.4.11. Yeni Uygur Türkçesi	77
1.4.12. Kırgız Türkçesi	77
1.4.13. Kazak Türkçesi	78
1.4.14. Kazan-Tatar Türkçesi	78
1.5. İSİMLERDEN “DÖNEM, ÇAĞ” BİLDİREN SOYUT İSİMLER TÜRETMEK	78
1.5.1. Karahanlı Türkçesi	78
1.5.2. Harezmi Türkçesi	78
1.5.3. Kıpçak Türkçesi	78
1.5.4. Çağatay Türkçesi	79
1.5.5. Eski Anadolu Türkçesi	79
1.5.6. Osmanlı Türkçesi	79
1.5.7. Türkiye Türkçesi	79
1.5.8. Azerbaycan Türkçesi	80
1.5.9. Türkmen Türkçesi	80
1.5.10. Özbek Türkçesi	80
1.5.11. Yeni Uygur Türkçesi	80
1.5.12. Kırgız Türkçesi	81
1.5.13. Kazak Türkçesi	81
1.5.14. Kırım-Tatar Türkçesi	81
1.5.15. Kazan-Tatar Türkçesi	81
1.6. “AİT OLMA, ...E MAHSUS, SAHİP OLMA” İFADESİ TAŞIYAN KELİMELER TÜRETMEK	82
1.6.1. Köktürkçe	82
1.6.2. Eski Uygur Türkçesi	82
1.6.3. Karahanlı Türkçesi	883
1.6.4. Harezmi Türkçesi	883
1.6.5. Kıpçak Türkçesi	84
1.6.6. Çağatay Türkçesi	84
1.6.7. Eski Anadolu Türkçesi	84
1.6.8. Osmanlı Türkçesi	84
1.6.9. Türkiye Türkçesi	85
1.6.10. Azerbaycan Türkçesi	85
1.6.11. Özbek Türkçesi	85
1.6.12. Yeni Uygur Türkçesi	86
1.6.13. Kırgız Türkçesi	87
1.6.14. Kazak Türkçesi	88
1.6.15. Kazan-Tatar Türkçesi	89

1.7. “GEREKLİLİK, AMAÇ” İFADE EDEN KELİMELEK TÜRETMEK	89
1.7.1. Köktürkçe	90
1.7.2. Eski Uygur Türkçesi	90
1.7.3. Karahanlı Türkçesi	92
1.7.4. Harezmi Türkçesi	993
1.7.5. Kıpçak Türkçesi.....	94
1.7.6. Çağatay Türkçesi	94
1.7.7. Eski Anadolu Türkçesi.....	94
1.7.8. Osmanlı Türkçesi	94
1.7.9. Türkiye Türkçesi.....	95
1.7.10. Azerbaycan Türkçesi.....	96
1.7.11. Türkmen Türkçesi.....	96
1.7.12. Özbek Türkçesi	96
1.7.13. Yeni Uygur Türkçesi.....	96
1.7.14. Kırgız Türkçesi	96
1.7.15. Kazak Türkçesi.....	97
1.7.16. Kırım-Tatar Türkçesi.....	97
1.7.17. Kazan-Tatar Türkçesi.....	97
1.8. İSİMLERDEN “RÜTBE, STATÜ” BİLDİREN İSİMLER, SIFATLAR TÜRETMEK.....	98
1.8.1. Eski Uygur Türkçesi	98
1.8.2. Karahanlı Türkçesi	98
1.8.3. Harezmi Türkçesi	98
1.8.4. Kıpçak Türkçesi.....	99
1.8.5. Çağatay Türkçesi	99
1.8.6. Eski Anadolu Türkçesi.....	99
1.8.7. Osmanlı Türkçesi	100
1.8.8. Türkiye Türkçesi.....	100
1.8.9. Azerbaycan Türkçesi.....	101
1.8.10. Türkmen Türkçesi.....	101
1.8.11. Özbek Türkçesi	101
1.8.12. Yeni Uygur Türkçesi.....	101
1.8.13. Kırgız Türkçesi	102
1.8.14. Kazak Türkçesi.....	102
1.8.15. Kazan-Tatar Türkçesi.....	102
1.9. ZAMAN KAVRAMLARINA GELECEK “SÜREÇ” İFADE EDEN SIFATLAR TÜRETMEK.....	10103
1.9.1. Köktürkçe	10103
1.9.2. Eski Uygur Türkçesi	10103
1.9.3. Karahanlı Türkçesi	10103
1.9.4. Harezmi Türkçesi	104

1.9.5. Kıpçak Türkçesi.....	104
1.9.6. Çağatay Türkçesi	104
1.9.7. Eski Anadolu Türkçesi.....	105
1.9.8. Osmanlı Türkçesi	105
1.9.9. Türkiye Türkçesi	105
1.9.10. Azerbaycan Türkçesi.....	106
1.9.11. Türkmen Türkçesi.....	106
1.9.12. Özbek Türkçesi	107
1.9.13. Yeni Uygur Türkçesi.....	107
1.9.14. Kırgız Türkçesi	107
1.9.15. Kazak Türkçesi.....	108
1.9.16. Kırım-Tatar Türkçesi.....	108
1.9.17. Kazan-Tatar Türkçesi.....	108
1.10. KÖKE BAĞLI SÜREÇ İÇİNDE HAK EDİLEN ŞEYİN YA DA ZAMANIN DÜZENLİ OLARAK DEVAMINI İFADE EDEN İSİMLER VEYA SIFATLAR TÜRETMEK.....	109
1.10.1. Karahanlı Türkçesi	109
1.10.2. Harezm Türkçesi	109
1.10.3. Kıpçak Türkçesi.....	109
1.10.4. Eski Anadolu Türkçesi.....	109
1.10.5. Osmanlı Türkçesi	109
1.10.6. Türkiye Türkçesi	110
1.10.7. Azerbaycan Türkçesi.....	110
1.10.8. Türkmen Türkçesi.....	110
1.10.9. Özbek Türkçesi	110
1.10.10. Yeni Uygur Türkçesi.....	111
1.10.11. Kırgız Türkçesi	111
1.10.12. Kazak Türkçesi.....	111
1.10.13. Kırım-Tatar Türkçesi.....	111
1.11. EŞYA, ARAÇ, AYGIT İSMİ TÜRETMEK.....	111
1.11.1. Eski Uygur Türkçesi	111
1.11.2. Karahanlı Türkçesi	112
1.11.3. Harezm Türkçesi	112
1.11.4. Kıpçak Türkçesi.....	111
1.11.5. Çağatay Türkçesi	114
1.11.6. Eski Anadolu Türkçesi.....	114
1.11.7. Osmanlı Türkçesi	115
1.11.8. Türkiye Türkçesi	116
1.11.9. Azerbaycan Türkçesi.....	117
1.11.10. Türkmen Türkçesi.....	118
1.11.11. Özbek Türkçesi	118

1.11.12. Yeni Uygur Türkçesi	118
1.11.13. Kırgız Türkçesi	119
1.11.14. Kazak Türkçesi	119
1.11.15. Kırım-Tatar Türkçesi	120
1.11.16. Kazan-Tatar Türkçesi	120
1.12. BEDENİN BAZI KISIMLARININ İSMİNİ VE ORGAN, DOKU İSMİ TÜRETMEK	121
1.12.1. Köktürkçe	121
1.12.2. Eski Uygur Türkçesi	121
1.12.3. Karahanlı Türkçesi	121
1.12.4. Harezm Türkçesi	122
1.12.5. Kıpçak Türkçesi	122
1.12.6. Çağatay Türkçesi	122
1.12.7. Eski Anadolu Türkçesi	122
1.12.8. Osmanlı Türkçesi	122
1.12.9. Türkiye Türkçesi	12123
1.12.10. Azerbaycan Türkçesi	12123
1.12.11. Türkmen Türkçesi	12123
1.12.12. Yeni Uygur Türkçesi	12123
1.12.13. Kazak Türkçesi	124
1.12.14. Kırım-Tatar Türkçesi	124
1.12.15. Kazan-Tatar Türkçesi	124
1.13. “ÜVEYLİK” İFADE EDEN KELİMELEER TÜRETMEK	124
1.13.1. Eski Uygur Türkçesi	124
1.13.2. Karahanlı Türkçesi	124
1.13.3. Harezm Türkçesi	125
1.13.4. Kıpçak Türkçesi	125
1.13.5. Çağatay Türkçesi	125
1.13.6. Eski Anadolu Türkçesi	125
1.13.7. Osmanlı Türkçesi	125
1.13.8. Türkiye Türkçesi	126
1.13.9. Azerbaycan Türkçesi	126
1.13.10. Türkmen Türkçesi	126
1.13.11. Özbek Türkçesi	126
1.13.12. Kırgız Türkçesi	126
1.13.13. Kazak Türkçesi	127
1.13.14. Kırım-Tatar Türkçesi	127
1.13.15. Kazan-Tatar Türkçesi	127
1.14. PEKİŞTİRME İŞLEVİ	127
1.14.1. Köktürkçe	127
1.14.2. Eski Uygur Türkçesi	128

1.14.3. Karahanlı Türkçesi	128
1.14.4. Kıpçak Türkçesi.....	129
1.14.5. Çağatay Türkçesi	129
1.14.6. Eski Anadolu Türkçesi.....	129
1.14.7. Osmanlı Türkçesi	129
1.14.8. Türkiye Türkçesi.....	130
1.14.9. Azerbaycan Türkçesi.....	130
1.14.10. Türkmen Türkçesi.....	130
1.14.11. Özbek Türkçesi	131
1.14.12. Kırgız Türkçesi	131
1.14.13. Kazak Türkçesi.....	131
1.14.14. Kırım-Tatar Türkçesi.....	132
1.14.15. Kazan-Tatar Türkçesi.....	132
1.15. TOPLULUK VEYA BELLİ BİR GRUP İSMİ TÜRETMEK	132
1.15.1. Eski Uygur Türkçesi	132
1.15.2. Karahanlı Türkçesi	132
1.15.3. Harezmi Türkçesi	133
1.15.4. Kıpçak Türkçesi.....	13133
1.15.5. Osmanlı Türkçesi	13133
1.15.6. Türkiye Türkçesi.....	13133
1.15.7. Azerbaycan Türkçesi.....	134
1.15.8. Türkmen Türkçesi.....	134
1.15.9. Özbek Türkçesi	135
1.15.10. Yeni Uygur Türkçesi.....	135
1.15.11. Kırgız Türkçesi	135
1.15.12. Kazak Türkçesi.....	135
1.15.13. Kırım-Tatar Türkçesi.....	135
1.15.14. Kazan-Tatar Türkçesi.....	136
1.16. İSİMDEN ÖLÇÜ VE MİKTAR BİLDİREN İSİMLER TÜRETMEK ..	136
1.16.1. Eski Uygur Türkçesi	136
1.16.2. Karahanlı Türkçesi	136
1.16.3. Çağatay Türkçesi	136
1.16.4. Eski Anadolu Türkçesi.....	137
1.16.5. Osmanlı Türkçesi	137
1.16.6. Türkiye Türkçesi.....	137
1.16.7. Azerbaycan Türkçesi.....	137
1.16.8. Türkmen Türkçesi.....	138
1.16.9. Özbek Türkçesi	138
1.16.10. Yeni Uygur Türkçesi.....	138
1.16.11. Kırgız Türkçesi	138
1.16.12. Kazak Türkçesi.....	139

1.16.13. Kırım-Tatar Türkçesi.....	139
1.16.14. Kazan-Tatar Türkçesi.....	139
1.17. UNVANLARDAN TOPLULUĞA AİT TOPRAK, ÜLKE VE YÖNETİM ŞEKLİNİ İFADE EDEN İSİMLER VE SIFATLAR TÜRETMEK.....	140
1.17.1. Eski Uygur Türkçesi	140
1.17.2. Karahanlı Türkçesi	140
1.17.3. Kıpçak Türkçesi.....	140
1.17.4. Eski Anadolu Türkçesi.....	140
1.17.5. Osmanlı Türkçesi	141
1.17.6. Türkiye Türkçesi	141
1.17.7. Azerbaycan Türkçesi.....	141
1.17.8. Türkmen Türkçesi.....	141
1.17.9. Yeni Uygur Türkçesi	141
1.17.10. Kırgız Türkçesi	142
1.17.11. Kazak Türkçesi.....	142
1.17.12. Kazan-Tatar Türkçesi.....	142
1.18. “BİR MESLEKLE UĞRAŞMA VEYA UĞRAŞ EDİNME” ANLAMI VEREN İSİMLER TÜRETMEK	142
1.18.1. Eski Uygur Türkçesi	142
1.18.2. Karahanlı Türkçesi	143
1.18.3. Harezm Türkçesi	143
1.18.4. Kıpçak Türkçesi.....	143
1.18.5. Çağatay Türkçesi	144
1.18.6. Eski Anadolu Türkçesi.....	144
1.18.7. Osmanlı Türkçesi	144
1.18.8. Türkiye Türkçesi	145
1.18.9. Azerbaycan Türkçesi.....	146
1.18.10. Türkmen Türkçesi.....	147
1.18.11. Özbek Türkçesi	147
1.18.12. Yeni Uygur Türkçesi	148
1.18.13. Kırgız Türkçesi	149
1.18.14. Kazak Türkçesi.....	149
1.18.15. Kırım-Tatar Türkçesi.....	150
1.18.16. Kazan-Tatar Türkçesi.....	151
1.19. İSİMLERDEN HAYVAN İSİMLERİ TÜRETMEK	151
1.19.1. Eski Uygur Türkçesi	151
1.19.2. Karahanlı Türkçesi	152
1.19.3. Harezm Türkçesi	152
1.19.4. Kıpçak Türkçesi.....	152
1.19.5. Çağatay Türkçesi	152
1.19.6. Eski Anadolu Türkçesi.....	152

1.19.7. Osmanlı Türkçesi	152
1.19.8. Türkiye Türkçesi	153
1.19.9. Azerbaycan Türkçesi.....	153
1.19.10. Türkmen Türkçesi.....	153
1.19.11. Özbek Türkçesi	153
1.19.12. Yeni Uygur Türkçesi	153
1.19.13. Kırgız Türkçesi	154
1.19.14. Kazak Türkçesi.....	154
1.19.15. Kazan-Tatar Türkçesi.....	154
1.20. EKLENDİĞİ KELİMEYE “KAPLAMA” ANLAMI VEREN RENK İSMİ TÜRETMEK.....	154
1.20.1. Karahanlı Türkçesi	154
1.20.2. Harezmi Türkçesi	155
1.20.3. Kıpçak Türkçesi.....	155
1.20.4. Çağatay Türkçesi	155
1.20.5. Eski Anadolu Türkçesi.....	156
1.20.6. Osmanlı Türkçesi	156
1.20.7. Türkiye Türkçesi	156
1.20.8. Azerbaycan Türkçesi.....	157
1.20.9. Türkmen Türkçesi.....	157
1.20.10. Özbek Türkçesi	157
1.20.11. Yeni Uygur Türkçesi	157
1.20.12. Kırgız Türkçesi	158
1.20.13. Kazak Türkçesi.....	158
1.20.14. Kırım-Tatar Türkçesi.....	158
1.20.15. Kazan-Tatar Türkçesi	158
1.21. EKLENDİĞİ KELİMEYİ BİTKİ İSMİ YAPMAK	159
1.21.1. Karahanlı Türkçesi	159
1.21.2. Kıpçak Türkçesi.....	159
1.21.3. Çağatay Türkçesi	159
1.21.4. Eski Anadolu Türkçesi.....	160
1.21.5. Osmanlı Türkçesi	160
1.21.6. Türkiye Türkçesi	161
1.21.7. Azerbaycan Türkçesi.....	161
1.21.8. Türkmen Türkçesi.....	161
1.21.9. Özbek Türkçesi	162
1.21.10. Yeni Uygur Türkçesi	162
1.21.11. Kırgız Türkçesi	162
1.21.12. Kazak Türkçesi.....	162
1.21.13. Kırım-Tatar Türkçesi.....	163
1.21.14. Kazan-Tatar Türkçesi.....	163

1.22. KURUM İSMİ TÜRETMEK.....	163
1.22.1. Karahanlı Türkçesi	163
1.22.2. Harezmi Türkçesi	163
1.22.3. Türkiye Türkçesi	164
1.22.4. Azerbaycan Türkçesi.....	164
1.22.5. Özbek Türkçesi	164
1.22.6. Kırgız Türkçesi	164
1.22.7. Kazak Türkçesi.....	165
1.23. BİR AKIMA, DÜŞÜNCEYE VE DİNİ İNANIŞA BAĞLILIĞI İFADE EDEN KELİMELER TÜRETMEK	165
1.23.1. Karahanlı Türkçesi	165
1.23.2. Harezmi Türkçesi	165
1.23.3. Kıpçak Türkçesi.....	165
1.23.4. Çağatay Türkçesi	166
1.23.5. Eski Anadolu Türkçesi.....	166
1.23.6. Osmanlı Türkçesi	166
1.23.7. Türkiye Türkçesi.....	166
1.23.8. Azerbaycan Türkçesi.....	167
1.23.9. Özbek Türkçesi	168
1.23.10. Yeni Uygur Türkçesi.....	168
1.23.11. Kırgız Türkçesi	168
1.23.12. Kazak Türkçesi.....	169
1.23.13. Kırım-Tatar Türkçesi.....	169
1.23.14. Kazan-Tatar Türkçesi.....	169
1.24. ÇEŞİTLİ BİLİM DALLARINI GÖSTEREN İSİMLER TÜRETMEK .	170
1.24.1. Azerbaycan Türkçesi.....	170
1.24.2. Özbek Türkçesi	170
1.24.3. Kırım-Tatar Türkçesi.....	170
1.25. İSİMLERDEN “BENZERLİK, GİBİLİK” İFADE EDEN SOYUT İSİMLER TÜRETMEK.....	171
1.25.1. Karahanlı Türkçesi	171
1.25.2. Harezmi Türkçesi	171
1.25.3. Çağatay Türkçesi	171
1.25.4. Eski Anadolu Türkçesi.....	172
1.25.5. Osmanlı Türkçesi	172
1.25.6. Türkiye Türkçesi.....	172
1.25.7. Azerbaycan Türkçesi.....	173
1.25.8. Türkmen Türkçesi.....	173
1.25.9. Özbek Türkçesi	173
1.25.10. Yeni Uygur Türkçesi.....	173
1.25.11. Kırgız Türkçesi	174

1.25.12. Kazak Türkçesi.....	174
1.25.13. Kazan-Tatar Türkçesi.....	174
1.26. HASTALIK İSMİ TÜRETMEK	174
1.26.1. Kıpçak Türkçesi.....	174
1.26.2. Eski Anadolu Türkçesi.....	175
1.26.3. Osmanlı Türkçesi	175
1.26.4. Türkiye Türkçesi.....	175
1.26.5. Azerbaycan Türkçesi.....	176
1.26.6. Özbek Türkçesi	176
1.26.7. Yeni Uygur Türkçesi.....	176
1.26.8. Kırgız Türkçesi	177
1.26.9. Kazak Türkçesi.....	177
1.26.10. Kırım-Tatar Türkçesi.....	177
1.26.11. Kazan-Tatar Türkçesi.....	177
1.27. ÇOCUK OYUNU İSMİ TÜRETMEK.....	177
1.27.1. Türkiye Türkçesi.....	177
1.27.2. Azerbaycan Türkçesi.....	178
1.28. YİYECEK İSMİ TÜRETMEK	178
1.28.1. Kıpçak Türkçesi.....	178
1.28.2. Kazan-Tatar Türkçesi.....	178
1.29. EKLENDİĞİ İSME KÜÇÜLTME ANLAMI VERMEK.....	179
1.29.1. Harezmi Türkçesi	179
1.29.2. Kıpçak Türkçesi.....	179
1.29.3. Eski Anadolu Türkçesi.....	179
1.29.4. Osmanlı Türkçesi	179
1.29.5. Türkiye Türkçesi.....	179
1.29.6. Yeni Uygur Türkçesi.....	179
1.29.7. Kazan-Tatar Türkçesi.....	180
1.30. EKLENDİĞİ KELİMEYİ ZARF YAPMAK.....	180
1.30.1. Karahanlı Türkçesi	180
1.30.2. Çağatay Türkçesi	180
1.30.3. Eski Anadolu Türkçesi.....	180
1.30.4. Osmanlı Türkçesi	180
1.30.5. Türkiye Türkçesi.....	181
1.30.6. Azerbaycan Türkçesi.....	181
1.30.7. Türkmen Türkçesi.....	181
1.30.8. Özbek Türkçesi	181
1.30.9. Kırgız Türkçesi	182
1.30.10. Kazak Türkçesi.....	182
1.31. +II/+IU ANLAMLI KELİMELER TÜRETMEK	182
1.31.1. Eski Uygur Türkçesi	182

1.31.2. Karahanlı Türkçesi	182
1.31.3. Türkiye Türkçesi	183
1.31.4. Özbek Türkçesi	183
1.31.5. Yeni Uygur Türkçesi	183
1.31.6. Kırgız Türkçesi	184
1.31.7. Kazak Türkçesi	184

İKİNCİ BÖLÜM

2. DİĞER EKLERLE KULLANILIŞI.....185

2.1. YAPIM EKLERİYLE KULLANILIŞI	185
2.1.1. +Ilg/+IUg, +Il/+IU Yapım Ekiyle Kullanılışı	185
2.1.1.1. Harezmi Türkçesi	185
2.1.1.2. Kıpçak Türkçesi	185
2.1.1.3. Eski Anadolu Türkçesi	185
2.1.1.4. Osmanlı Türkçesi.....	186
2.1.1.5. Türkiye Türkçesi	186
2.1.1.6. Azerbaycan Türkçesi	187
2.1.1.7. Türkmen Türkçesi.....	187
2.1.1.8. Özbek Türkçesi.....	187
2.1.1.9. Yeni Uygur Türkçesi	187
2.1.1.10. Kırgız Türkçesi	188
2.1.1.11. Kazak Türkçesi.....	188
2.1.1.12. Kazan-Tatar Türkçesi.....	188
2.1.2. +slz/+sUz Yapım Ekiyle Kullanılışı	189
2.1.2.1. Eski Uygur Türkçesi.....	189
2.1.2.2. Karahanlı Türkçesi.....	189
2.1.2.3. Harezmi Türkçesi	190
2.1.2.4. Kıpçak Türkçesi	190
2.1.2.5. Çağatay Türkçesi.....	190
2.1.2.6. Eski Anadolu Türkçesi	190
2.1.2.7. Osmanlı Türkçesi.....	191
2.1.2.8. Türkiye Türkçesi	191
2.1.2.9. Azerbaycan Türkçesi	192
2.1.2.10. Türkmen Türkçesi	192
2.1.2.11. Özbek Türkçesi	192
2.1.2.12. Yeni Uygur Türkçesi	19193
2.1.2.13. Kırgız Türkçesi	19193
2.1.2.14. Kazak Türkçesi.....	194
2.1.2.15. Kırım-Tatar Türkçesi.....	194

2.1.2.16. Kazan-Tatar Türkçesi	195
2.1.3. +CI/+CU Yapım Ekiyle Kullanılışı	195
2.1.3.1. Karahanlı Türkçesi	195
2.1.3.2. Harezmi Türkçesi	196
2.1.3.3. Kıpçak Türkçesi	196
2.1.3.4. Çağatay Türkçesi	196
2.1.3.5. Eski Anadolu Türkçesi	196
2.1.3.6. Osmanlı Türkçesi	197
2.1.3.7. Türkiye Türkçesi	197
2.1.3.8. Azerbaycan Türkçesi	198
2.1.3.9. Türkmen Türkçesi	198
2.1.3.10. Özbek Türkçesi	199
2.1.3.11. Yeni Uygur Türkçesi	200
2.1.3.12. Kırgız Türkçesi	201
2.1.3.13. Kazak Türkçesi	201
2.1.3.14. Kırım-Tatar Türkçesi	202
2.1.3.15. Kazan-Tatar Türkçesi	202
2.1.4. -gU Sıfat-Fiil Ekiyle Kullanılışı	20203
2.1.4.1. Köktürkçe	204
2.1.4.2. Eski Uygur Türkçesi	204
2.1.4.3. Karahanlı Türkçesi	205
2.1.4.4. Harezmi Türkçesi	205
2.1.4.5. Çağatay Türkçesi	206
2.1.4.6. Türkiye Türkçesi	206
2.1.4.7. Yeni Uygur Türkçesi	206
2.1.4.8. Kırgız Türkçesi	207
2.1.4.9. Kazak Türkçesi	207
2.1.4.10. Kazan-Tatar Türkçesi	207
2.1.5. Mastar Ekiyle Kullanılışı	207
2.1.5.1. Eski Uygur Türkçesi	208
2.1.5.2. Karahanlı Türkçesi	208
2.1.5.3. Harezmi Türkçesi	208
2.1.5.4. Kıpçak Türkçesi	209
2.1.5.5. Çağatay Türkçesi	209
2.1.5.6. Eski Anadolu Türkçesi	210
2.1.5.7. Osmanlı Türkçesi	210
2.1.5.8. Türkiye Türkçesi	211
2.1.5.9. Azerbaycan Türkçesi	211
2.1.5.10. Türkmen Türkçesi	212
2.1.5.11. Yeni Uygur Türkçesi	212
2.1.5.12. Kırgız Türkçesi	212

2.1.5.13. Kazak Türkçesi.....	212
2.1.5.14. Kazan-Tatar Türkçesi.....	212
2.2. ÇEKİM EKLERİYLE KULLANILIŞI.....	213
2.2.1. İyelik Ekleriyle Kullanılışı.....	213
2.2.1.1. Köktürkçe.....	213
2.2.1.2. Eski Uygur Türkçesi.....	213
2.2.1.3. Karahanlıca Türkçesi.....	213
2.2.1.4. Harezmi Türkçesi.....	214
2.2.1.5. Kıpçak Türkçesi.....	214
2.2.1.6. Çağatay Türkçesi.....	214
2.2.1.7. Eski Anadolu Türkçesi.....	215
2.2.1.8. Osmanlı Türkçesi.....	215
2.2.1.9. Türkiye Türkçesi.....	216
2.2.1.10. Azerbaycan Türkçesi.....	216
2.2.1.11. Türkmen Türkçesi.....	216
2.2.1.12. Özbek Türkçesi.....	216
2.2.1.13. Yeni Uygur Türkçesi.....	217
2.2.1.14. Kırgız Türkçesi.....	217
2.2.1.15. Kazak Türkçesi.....	217
2.2.1.16. Kazan-Tatar Türkçesi.....	217
2.2.2. Hâl Ekleriyle Kullanılışı.....	218
2.2.2.1. Köktürkçe.....	218
2.2.2.2. Eski Uygur Türkçesi.....	218
2.2.2.3. Karahanlı Türkçesi.....	218
2.2.2.4. Harezmi Türkçesi.....	218
2.2.2.5. Kıpçak Türkçesi.....	219
2.2.2.6. Çağatay Türkçesi.....	219
2.2.2.7. Eski Anadolu Türkçesi.....	219
2.2.2.8. Osmanlı Türkçesi.....	220
2.2.2.9. Türkiye Türkçesi.....	221
2.2.2.10. Azerbaycan Türkçesi.....	221
2.2.2.11. Türkmen Türkçesi.....	221
2.2.2.12. Özbek Türkçesi.....	222
2.2.2.13. Yeni Uygur Türkçesi.....	222
2.2.2.14. Kırgız Türkçesi.....	222
2.2.2.15. Kazak Türkçesi.....	222
2.2.2.16. Kazan-Tatar Türkçesi.....	223
2.2.3. Çokluk Ekiyle Kullanılışı.....	223
2.2.3.1. Eski Uygur Türkçesi.....	223
2.2.3.2. Çağatay Türkçesi.....	223
2.2.3.3. Eski Anadolu Türkçesi.....	224

2.2.3.4.	Osmanlı Türkçesi.....	224
2.2.3.5.	Türkiye Türkçesi	224
2.2.3.6.	Azerbaycan Türkçesi	224
2.2.3.7.	Türkmen Türkçesi.....	225
2.2.3.8.	Yeni Uygur Türkçesi	225
2.2.3.9.	Kırgız Türkçesi.....	225
2.2.3.10.	Kazan-Tatar Türkçesi	225
2.2.4.	Ekin İstisnaî Kullanılışı	226
2.2.4.1.	Eski Anadolu Türkçesi	226
2.2.4.2.	Osmanlı Türkçesi.....	226
2.2.4.3.	Türkiye Türkçesi	226
2.2.4.4.	Azerbaycan Türkçesi	227
2.2.4.5.	Özbek Türkçesi.....	227
2.2.4.6.	Yeni Uygur Türkçesi	227
2.2.4.7.	Kırgız Türkçesi.....	227
2.2.4.8.	Kazak Türkçesi	227
2.2.4.9.	Kırım-Tatar Türkçesi	228
2.2.4.10.	Kazan-Tatar Türkçesi	228
2.3.	FiİL ÇEKİMİNDE KULLANILIŞI (-gU+IUK ŞEKLİ)	228
2.3.1.	Eski Uygur Türkçesi	229
2.3.2.	Karahanlı Türkçesi	229
2.3.3.	Çağatay Türkçesi	230

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.EKİN KELİME GRUPLARINDA KULLANILIŞI231

3.1.	SIFAT TAMLAMALARINDA KULLANILIŞI.....	231
3.1.1.	Köktürkçe	231
3.1.2.	Eski Uygur Türkçesi	231
3.1.3.	Karahanlı Türkçesi	232
3.1.4.	Harezmi Türkçesi	232
3.1.5.	Çağatay Türkçesi	232
3.1.6.	Eski Anadolu Türkçesi.....	233
3.1.7.	Osmanlı Türkçesi	233
3.1.8.	Türkiye Türkçesi	233
3.1.9.	Azerbaycan Türkçesi.....	234
3.1.10.	Türkmen Türkçesi.....	234
3.1.11.	Özbek Türkçesi	235
3.1.12.	Yeni Uygur Türkçesi	235
3.1.13.	Kırgız Türkçesi	235

3.1.14. Kazak Türkçesi.....	236
3.1.15. Kırım-Tatar Türkçesi.....	236
3.1.16. Kazan-Tatar Türkçesi.....	236
3.2. İSİM TAMLAMALARINDA KULLANILIŞI	237
3.2.1. Köktürkçe	237
3.2.2. Eski Uygur Türkçesi	237
3.2.3. Karahanlı Türkçesi	237
3.2.4. Harezm Türkçesi	238
3.2.5. Kıpçak Türkçesi.....	238
3.2.6. Çağatay Türkçesi	238
3.2.7. Eski Anadolu Türkçesi.....	238
3.2.8. Osmanlı Türkçesi	239
3.2.9. Türkiye Türkçesi.....	239
3.2.10. Türkmen Türkçesi.....	239
3.2.11. Özbek Türkçesi	240
3.2.12. Yeni Uygur Türkçesi.....	240
3.2.13. Kırgız Türkçesi	240
3.2.14. Kazak Türkçesi.....	241
3.2.15. Kazan-Tatar Türkçesi.....	241
3.3. İKİLEMELERDE KULLANILIŞI	241
3.3.1. Eski Uygur Türkçesi	241
3.3.2. Karahanlıca	242
3.3.3. Harezm Türkçesi	242
3.3.4. Kıpçak Türkçesi.....	243
3.3.5. Çağatay Türkçesi	243
3.3.6. Eski Anadolu Türkçesi.....	243
3.3.7. Osmanlı Türkçesi	243
3.3.8. Türkiye Türkçesi.....	243
3.3.9. Azerbaycan Türkçesi.....	244
3.3.10. Türkmen Türkçesi.....	244
3.3.11. Özbek Türkçesi	244
3.3.12. Yeni Uygur Türkçesi.....	244
3.3.13. Kırgız Türkçesi	245
3.3.14. Kazak Türkçesi.....	245
3.3.15. Kazan-Tatar Türkçesi.....	245

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. EKİN ÇEKİM EKİ TEMAYÜLÜNDE KULLANILIŞI	246
4.1. ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ.....	246
4.2. KARAHANLI TÜRKÇESİ	247

4.3. HAREZM TÜRKÇESİ.....	247
4.4. KIPÇAK TÜRKÇESİ.....	247
4.5. ÇAĞATAY TÜRKÇESİ.....	247
4.6. OSMANLI TÜRKÇESİ.....	248
4.7. TÜRKİYE TÜRKÇESİ	248
4.8. AZERBAYCAN TÜRKÇESİ	248
4.9. TÜRKMEN TÜRKÇESİ	248
4.10. ÖZBEK TÜRKÇESİ.....	249
4.11. YENİ UYGUR TÜRKÇESİ	249
4.12. KIRGIZ TÜRKÇESİ.....	249
4.13. KAZAK TÜRKÇESİ.....	249
4.14. KIRIM-TATAR TÜRKÇESİ.....	250
4.15. KAZAN-TATAR TÜRKÇESİ.....	250
SONUÇ.....	251
KAYNAKLAR	257
EKLER	267
TÜRKÇE ÖZET	269
İNGİLİZCE ÖZET.....	270

KISALTMALAR

1. TARANAN ESERLERİN KISALTMALARI

AD: Ahmed-i Da'i Divanı, Mehmet ÖZMEN.

ADL: Azerbaycan Dialektoloji Lügati.

AE: Örneklerle XX. Esr Azerbaycan Edebiyyatı, Mir CELAL, F. HÜSEYNOV.

AG: Alttürkische Grammatik, A. von GABAIN.

AL: Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü, Besim ATALAY.

ATL: Azerî Türkçesi Lügati, Hayati DEVELİ.

ATS: Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, S. ALTAYLI.

AY: Altun Yaruk, Mehmet ÖLMEZ.

B: Batı Yüzü.

BD: Bâbü'r Dîvânı, Bilâl YÜCE.

BK: Bilge Kağan Âbidesi, Orhun Âbideleri, M. ERGİN.

BTS: Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (07.05.2011).

ÇEK: Çağatayca El Kitabı, J. ECKMANN.

ÇO: Šejx Sulejman Efendi's Čagatay-Osmanisches Wörterbuch, Ignaz KÚNOS.

ÇTŞ: Çağdaş Türkmen Şiirinden Örnekler, A. GURBANNEPESOV, A. ATABEYEV.

D: Doğu Yüzü.

DK: Dede Korkut Kitabı, Muharrem ERGİN.

DLT: Divanü Lûgat-it-Türk, Besim ATALAY.

DTS: Drevne Tyurskiy Slovar, V.M. NADAYAEV , vd.

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Sir Gerhard CLAUSON.

ETY: Eski Türk Yazıtları, H. N. ORKUN.

EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Ahmet CAFEROĞLU.

EZFT: Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it Türkiyye, Besim ATALAY.

G: Güney Yüzü

GT: Seyf-i Sarâyî-Gülistan Tercümesi, Ali Fehmi KARAMANLIOĞLU.

HŞ: Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri, Necmettin HACIEMİNOĞLU.

İBM: İbni- Mühennâ Lûgati, Aptullah BATTAL.

İKP: İyi ve Kötü Prens Öyküsü, J. Russel HAMILTON.

KAT: Kamus-ı Türkî, Şemseddin Sami.

KB: Kutadgu Bilig III, Reşit Rahmeti ARAT.

KLS: Kuman Lehçesi Sözlüğü, K., GRÖNBECH.

KLT: Kavâid-i Lisân-ı Türkî, Kaya TÜRKAY.

KS: Kırgız Sözlüğü, K. K. YUDAHİN.

KT: Kül Tegin Âbidesi, Orhun Âbideleri, M. ERGİN.

KTLS: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Ahmet Bican ERCİLASUN ve diğerleri.

KTS: Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, R. TOPARLI; H. VURAL; R. KARAATLI.

KTSV: Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı, A. K. BOROVKOV.

KTTK: Kırgız Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Kırgız Türkçesi Sözlük, T. GÜLENSOY, B. SAĞINBAYEVA.

KTTS: Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü, K. KOÇ, A. BAYNİYAZOV, V. BAŞKAPAN.

KZK: Kazak Türkçesi Sözlüğü, çevirenler: Hasan ORALTAY, Nuri YÜCE, Saadet PINAR.

LL: Şeyhülislâm Mehmet Esad Efendi Lehcetü'l-Lûgat, Ahmet KIRKKILIÇ.

ME: Mukaddimetü'l-Edeb, Nuri YÜCE.

MN: Mecmû'atü'n-Nezâ'ir, Mustafa CANPOLAT.

NF: Nehcü'l-Feradis -III, Dizin-Sözlük, Aysu ATA.

NH: Nazmü'l Hilâfiyyat Tercümesi, Azmi BİLGİN.

OTG: Orhun Türkçesi Grameri, Talat TEKİN.

ÖT: Türkçe-Özbekçe Özbekçe-Türkçe Sözlük, Nizamiddin MAHMUD, Ertuğrul YAMAN.

ÖTS: Türkçe-Uzbekçe ve Uzbekçe-Türkçe Lugat, B. YUSUF.

ŞHD: Şiban Han Dîvânı, Y. KARASOY.

T: Tonyukuk Âbidesi , Orhun Âbideleri, M. ERGİN.

TAM: Kitâb-ı Mecnû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, R. TOPARLI, S. ÇÖGENLİ, N. H. YANIK.

TAS: Tarama Sözlüğü, TDK.

TDES: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, H. EREN.

TLG: Türk Lehçeleri Grameri, A. B. ERCİLASUN.

TSTD: Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi, E. GEMALMAZ, A. TARİKTAROĞLU, B. AKSU.

TT VIII: Türkische Turfan-Texte VIII, A. von GABAIN.

TTRS: Dictionar Tatar, Turc, Roman = Tatarca, Türkçe, Romence Sözlük, Altay KERİM, Leyla KERİM.

TTS: Türkmence-Türkçe Sözlük, Talat TEKİN ve diğerleri.

UTS: Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü, Emir Necipoviç NECİP.

ÜÜH: Uygurca Üç Hikaye, F. W. K. MÜLLER.

Üİ: Üç İtigsizler, F. Sema BARUTÇU ÖZÖNDER.

YZ: Yûsuf u Zelîhâ, Osman YILDIZ.

ZLT: El-Kavanînu'l-Küllîye Li-Zabtî'l-Lügati't-Türkiyye, R. TOPARLI, S. ÇÖGENLİ, N. H. YANIK.

2. DİĞER KISALTMALAR

çev.: Çeviren

haz.: Hazırlayan

İÜEF: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

TD : Türk Dili

TDAY-Belleten: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten

TDAD: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi

TDK: Türk Dil Kurumu

TM: Türkiyat Mecmuası

TKAE: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

TRANSKRİPSİYON VE İŞARETLER

- â : Uzun veya inceltme işaretli a.
å : o ile a arası ses (yuvarlak a).
ä : Açık e.
é : e ile i arası ses.
î : Uzun i.
ŋ : Geniz (nazal) n' si.
ğ : Art damak g'si.
ķ : Art damak k sesi.
x : Sızıcı h.
< : Kelimenin nereden geldiğini gösterir.
+ : İsim kök veya gövde sonu.
- : Fiil kök veya gövde sonu.

TABLO VE ŞEKİLLER DİZİNİ

- A: Köktürkçe
- B: Eski Uygur Türkçesi
- C: Karahanlı Türkçesi
- D: Harezmi Türkçesi
- E: Kıpçak Türkçesi
- F: Çağatay Türkçesi
- G: Eski Anadolu Türkçesi
- H: Osmanlı Türkçesi
- İ: Türkiye Türkçesi
- J: Azerbaycan Türkçesi
- K: Türkmen Türkçesi
- L: Özbek Türkçesi
- M: Yeni Uygur Türkçesi
- N: Kırgız Türkçesi
- O: Kazak Türkçesi
- P: Kırım-Tatar Türkçesi
- Q: Kazan-Tatar Türkçesi

1. “tahsis, bir şey için” anlamında isimler ya da sıfatlar türetmek.
2. Yer ve mekân isimleri türetmek.
3. İsimlere ve sıfatlara soyutluk kazandırmak.
4. “Ait olma, ...e mahsus, sahip olma” ifadesi taşıyan kelimeler türetmek.
5. “Gereklilik, amaç” ifade eden kelimeler türetmek.
6. İsimlerden “rütbe, statü” bildiren isimler, sıfatlar türetmek.
7. Zaman kavramlarına gelerek “süreç” ifade eden sıfatlar türetmek.
8. Köke bağlı süreç içinde hak edilen şeyi ya da zamanın düzenli olarak devamını ifade eden isimler veya sıfatlar türetmek.
9. Eşya, araç, aygıt ismi türetmek.
10. Bedenin bazı kısımlarının ismini ve organ, doku ismi türetmek.

11. “Üveylik” ifade eden kelimeler türetmek.
12. Pekiştirme işlevi.
13. Topluluk veya belli bir grup ismi türetmek.
14. İsimden ölçü ve miktar bildiren isimler türetmek.
15. Unvanlardan topluluğa ait toprak, ülke ve yönetim şeklini ifade eden isimler ve sıfatlar türetmek.
16. “Bir meslekle uğraşma veya uğraş edinme” anlamı veren isimler türetmek.
17. İsimlerden hayvan isimleri türetmek.
18. Eklendiği kelimeye “kaplama” anlamı veren renk ismi türetmek.
19. Eklendiği kelimeyi bitki ismi yapmak.
20. Kurum ismi türetmek.
21. Bir akıma , bir düşünceye ve dini inanışa bağlılığı ifade eden kelimeler türetmek.
22. Çeşitli bilim dallarını gösteren isimler türetmek.
23. İsimlerden “benzerlik, gibilik” ifade eden soyut isimler türetmek.
24. Hastalık ismi türetmek.
25. Çocuk oyunu ismi türetmek.
26. Yiyecek ismi türetmek.
27. Eklendiği isme küçültme anlamı vermek.
28. Eklendiği kelimeyi zarf yapmak.
29. +DA ekinden sonra kullanıldığında sıfat veya kalıcı isim yapmak.
30. Tarihi lehçelerde -gU ekiyle birleşerek sıfat yapar. Aynı zamanda bu ekle gelecek zaman ve gereklilik kip ekini teşkil etmek.

GİRİŞ

KELİME YAPIM YOLLARI

Dil, varlığını sürdürebilmesi için bilimin ve sanatın gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni kavramlara karşılık bulmak zorundadır. Bu nedenle sürekli gelişim içindedir. Dilin gelişmesi, dil kuralları çerçevesinde yeni kelimeler yapmakla mümkündür. Kelime yapmak, kelime uydurmak demek değildir. Bazı kurallara bağlı olarak yeni kelimeler yapılır.

Türkçe, kelime yapmak için oldukça elverişli bir dildir. Türkçede kelime yapımının pek çok yolu vardır. Yapım ekleri, birleşim, analogi, ağızlar, tarihî ve çağdaş lehçeler yoluyla Türkçe söz varlığı genişletilebilir.

Yapım ekleriyle kelime yapmak, en çok kullanılan yoldur. Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede, kelime kök veya gövdelerine yapım ekleri getirilerek kelimeye yeni anlamlar kazandırılır. “Kelime yapma , dilin normal gövde yapma yollarına uyarak gerek kök ve gövdeleri, gerek onlara getirilecek yapım eklerini dilin gelişme, temayül ve kaidelerine aykırı düşmeyecek şekilde seçmek ve kelimeyi ona göre teşkil etmek demektir.” (Ergin, 2004: 148).

Kelime türetirken zaman çok önemlidir. Kökler ve ekler, zaman içinde şekil ve fonksiyon bakımından değişiklik gösterebilirler. Bazıları kullanımdan düşerken bazıları da daha fazla anlam kazanmış olabilir (Banguoğlu, 2004: 156).

Türetme yapılırken kökün veya gövdenin canlı olması, eklenilecek ekin de işlek olması, yeni kelimenin benimsenmesi ve kullanımının devamı için oldukça önemlidir. Kullanıştan düşmüş yani canlı olmayan kök veya

gövdeden türetilen kelimeler, hem kök veya gövdeyle anlamsal olarak bağlantı kurmayı hem de yeni bir türetme yapmayı zorlaştırır.

Yapım ekleriyle yapılan kelimelerde ekin işlevliği ve görevi de şüphesiz kök veya gövde kadar önemlidir. Nasıl ki kök ve gövdeler belli kurallara göre seçiliyorsa yapım ekleri de bazı kurallara göre seçilir. Kelime türetirken rastgele bir yapım eki kullanılamaz. Mevcut olan türetmeler göz önünde bulundurularak yapım eki seçilir. Diğer örneklerle bakılarak işlek olan ekler tespit edilir ve bu ekler kullanılır. Ekin işlevliğinin yanında fonksiyonları da önemlidir. Kelimeye verdiği anlama dikkat edilmelidir. Bazen çok işlek olan ek kullanılamazken fonksiyon farkından dolayı az işlek olan kullanılabilir (Ergin, 2004: 150-152).

Yapım ekleriyle kelime türetirken kelimenin türü değişebilir. İsimden sıfat, zarf, fiil; fiilden isim; sıfattan isim türetilir. Anlam bakımından değişen kelime tür bakımından da değişebilir.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi kelime türetmek gelişigüzel yapılmamaktadır. Türetilen kelimeyi dilin kabullenebilmesi için kökün ve ekin halen kullanılıyor olması gerekmektedir. Yeni kelimenin, kök ve gövdeyle anlamsal bağı olmalıdır. Bunun için bütün yapım ekleri tek tek ele alınarak, yapım eklerinin tarihî gelişimleri ve bugün yaşayan lehçelerdeki durumları derinlemesine incelenmelidir. Bu incelemeye en işlek eklere öncelik vererek başlamak daha uygun olacaktır. Bu tezde, bahsedilen amaç doğrultusunda, Türkçenin tarihî dönemlerinden itibaren işlek olarak kullanılan *+ilk/+IUk* isimden isim yapım eki hem art zamanlı hem de eş zamanlı olarak incelenmiştir.

Türkçede kelime hazinesi iki kelimeyi birleştirerek de genişletilmektedir. “iki kelimenin bir arada bir kavramı karşılaması, o kavramın tek kelimeyle ifade edilemediği durumlarda başvuru bir yoldur.” (Zülfikar, 1991: 165). Eklerle kelime yapımından sonra en çok kullanılan

yoldur. Yapım ekleriyle türetilmeyen kelimeler, iki kelimenin birleştirilmesiyle oluşturulur.

Besim Atalay, birleştirme yoluyla kelime yapmanın şekilsel olarak bazı kuralları olduğunu belirtmektedir. Bu kuralları şu şekilde sıralamaktadır:

“1. Birleştirilecek olan iki kelimedenden birincisinin son harfiyle, ikincisinin ön harfi, sessiz harflerden olursa hiçbir şey değişmeden, her iki kelimeyi yan yana getirmek yetiştir: *beşbıyık, Beşiktaş, kırkbayır, dağbaşı, alyanak, dalbatan* gibi.

2. Birinci kelimenin son harfi sesli, ikinci kelimenin son harfi sessiz olursa yine hiçbir şey değişmez: *kuzukulağı, alaçam, Eğripalanga, dibidelik, tepegöz, Uludağ* gibi.

3. Birinci kelimenin son harfi sessiz, ikinci kelimenin son harfi sesli bir harf olursa, birinci kelimenin sonundaki sessiz harf, ikinci kelimenin ön sesiyle kaynaşarak birinci kelimenin son harfi, ikinci kelimenin ilk harfinin harekesini alır:

yaş ıl > yaşıl (yeşil)

kayın ana > kaynana

kol aç > kulaç

boz alan > bozalan

koz alan > kozalan

koman ova > komanova

kos ova > kosva

rum eli > rumeli

yıldız eli > yıldız eli

hanım eli > hanım eli

yal ağız > yalağaz (boşboğaz) gibi.

4. İlk kelimenin sonu ile ikinci kelimenin önünde sesli birer harf bulunursa, sesli harfin biri düşer:

kara ağaç > karağaç

kara oğlan > karoğlan

kuru ağaç > kurağaç

kuru ot > kurot

kiçi ören > keçiören (küçük ören)

deli orman > del orman

yalı ova > yalova

ana ata > anata (ebeveyn)

köprü ören > köprören gibi.

5. İzafet varsa kimi zaman izafet edatı düşer.

kol bağı > kolbağ (hal hal)

bilek yüzüğü > bilezik

çayırı az > çayraz

6. Birleştirme işinde iki hâl görülmektedir: Birinci hâl, kelimeler birbirleriyle iyice kaynaşmamıştır; yukarıda görmüş olduğunuz örnekler hep bu soydandır. İkinci hâlde kelimeler birbirleriyle büsbütün kaynaşarak tek kelime haline gelmiş bulunur:

içi edik > çedik

uş imdi > şimdi

dag ol > değil

kay çağın > kaçan

baya ok > bayak

bir yıldır > bildir

uş bu > işbu

uçun > için

bek+mez > pekmez gibi.” (Atalay, 1946: 72-73).

Birleştirme yoluyla oluşturulan yeni kavramın anlamı, onu meydana getiren kelimelerin anlamıyla ilişkilidir. Kelimelerin ortak anlamı söz konusudur: *kuzeydoğu, gúneybatı, huzurevi, beyefendi* gibi. Bu anlam bağı çoğu zaman benzetme yoluyla kurulur: *hanımeli, ateş böceği, çörek otu, karnıyarık, danaburnu* gibi.

Birleşik kelimeler, genellikle kelime gruplarından oluşmaktadır. Özellikle belirtisiz isim tamlaması ve sıfat tamlaması birleşik kelime yapımında oldukça elverişlidir: *aslanağzı, samanyolu, dilberdudağı, gök taşı, karafatma, açıkgoz* gibi. Birleşik kelimelerde kalıplaşmış haber kip ekleri ve emir kipi görölmektedir: *çekyat, ateşkes, gecekodu, imambayıldı, dedikodu, biçerdöver* gibi. Sıfat-fiil ekleri de bu yolla kelime yapımında kullanılmaktadır: *bilgisayar, gökdelen* gibi.

Göröldüğü birleştirmeyle pek çok kavram karşılanmaktadır. Ancak bunların yazımında bazı sorunlara rastlanmaktadır. Bunların birleşik mi, yoksa ayrıık mı yazılacağı tam olarak bir kurala bağlanmamaktadır. Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu'nda bu kelimelerin yazımıyla ilgili bazı kurallar sıralanmaktadır. Fakat yazım konusundaki ikiliğin giderilmesi için çözüm değildir. Amaç kelime yapmak olduğundan, birleşim yoluyla elde edilen türetmelerin birleşik yazılması daha doğru olabilir.

Analoji teriminin Türkçede tam olarak bir karşılığı bulunmamaktadır. Analoji, “benzetme, yakıştırma, örneksleme” gibi kelimelerle karşılanmaktadır. Bu terim, genel olarak ‘örneksleme’ ile karşılanmıştır.

Türkçe kelime meydana getirmede, analoji yani örneksleme başka bir yoldur. Hamza Zülfikar, örnekslemeyi “dilde var olan ve bilinen bazı kelimelerin biçimleri örnek alınarak veya bu biçimlerin etkisinde kalınarak çeşitli kavramlara Türkçe karşılıklar bulunmasıdır.” şeklinde tanımlamaktadır (Zülfikar,1991: 159). Zeynep Korkmaz ise, “şekil ve anlam bakımından dildeki bazı kelimelerin örnek alınması ve yakıştırma yolu ile onlara

benzetilerek yeni kelimeler türetilmesi, bir kelimedeki şeklin başka bir kelimeye aktarılması olayı." olarak tanımlamaktadır (Korkmaz 1992: 168).

Türkçede örneksemeyle türetilen kelimelerin sayısı oldukça fazladır. Örneğin, *kuzey* kelimesi bu yöntemle elde edilmiştir. Büyük ünlü uyumu kuralına aykırı olması rağmen “güneş görmeyen taraf” anlamındaki *kuz* kökünden gelmektedir. *gün* kökünden türeyen *güney* kelimesine benzetilerek yapılan bir kelimedir. *taşıt* da Dede Korkut’taki *binit* kelimesine benzetilerek yapılmış türetmedir. Aynı şekilde *yargıtay*, *danıştay*, *sayıştay* sözcükleri *kurultay*’a benzetilmiştir. Örnekseme yönteminde sadece Türkçe kelimelerden değil, yabancı kelimelerden de yararlanılmıştır. Fransızcadaki *matriarcal* ve *patriarcal*’dan esinlenilerek *anaerkil* ve *ataerkil* ortaya çıkmıştır (Zülfikar, 1991: 159-160).

Görüldüğü gibi, örnekseme yöntemiyle türetilen kelimeler çoğaltılabilir. Tüm kelime yapım yollarında olduğu gibi örneksemede de Türkçe dil kurallarına bağlı kalındığı takdirde türetilen kelimenin kabulü ve kullanımının yaygınlaşması daha kolay olmaktadır. Kelime, hem ses hem de yapı bakımından benzetilmelidir. Anlam olarak da ilişkili olması, kelimenin benimsenmesinde oldukça etkilidir. Örneksemede Türkçe söz varlığından yararlanılması daha doğrudur. Yabancı kelimelerin örnek alınması dilde bazı sorunlara yol açabilmektedir.

Türkçe söz varlığına ağızların büyük katkısı vardır. Türkçe kelimeler, yapısını bozmadan ağızlarda yaşayabilmektedir. Kelime yapımı için ağızlardan faydalanılabilir. Aslını koruyan pek çok Türkçe kelime, yazı diline aktararak kavramalara ad yapılabilir. Bu nedenle ağız çalışmalarına özen gösterilmeli; yörelerde kullanılan Türkçe kelimeler tespit edilmelidir. Gerektiğinde bunlardan yararlanılarak yeni kavramlar isimlendirilmelidir.

Kavramlara Türkçe karşılık bulmanın bir başka yolu da tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden faydalanmaktır. Ağızlar da olduğu gibi tarihî ve

çağdaş lehçelerden uygun kelimeler seçilerek yeni kavramlar karşılanabilmektedir. Aynı zamanda lehçelerden aktarılanlar, yeni türetmelere taban oluşturmaktadır.

Örneğin, Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılan 'temiz, saf, pak' anlamındaki *arı* kökünden *arıt-*, *arıt-* gövdesinden de *arıtım* terimi türetilmiştir. Yine Eski Anadolu Türkçesinde görülen 'şahit' anlamına gelen *tanık*, bir hukuk terimi olarak bugün Türkçe kelime hazinesi içinde yerini almaktadır. Eski metinlerdeki *yoğun*'dan bugün bir fizik terimi olarak faydalanılmaktadır. Ayrıca *yoğun* isminden *yoğunluk*, *yoğunlaşma*, *yoğunlukölçer* gibi birçok kelime türetilmiştir (Zülfikar, 1991: 180).

Gerek ağızlarda, gerek tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde yararlanabileceğimiz pek çok kelime vardır. Bu kelimelerin hepsinin tespit edilmesi, Türkçede yeni kavramlara karşılık bulunması açısından önemlidir. Çünkü kelime yapmak için, bugün kullanılan sınırlı sayıdaki sözcük yeterli olamamaktadır. Bu yüzden yabancı karşılıklar olduğu gibi alınmakta ve Türk diline yerleşmektedir. Çoğu zaman bu yabancı kelimelerden yapım ekleriyle türetmeler yapılmaktadır. Bu durum, Türk dilinin kısırlaşmasına, yozlaşmasına ve daha da önemlisi giderek unutulmasına sebep olmaktadır. Bu sebepten dolayı Türkiye Türkçesindeki mevcut sözlerden sözcük üretilmediğinde ağızlara, tarihî metinlere ve bugün yaşamakta olan Türk lehçelerine yönelmek gerekmektedir. Kelimeleri Batı'dan geldiği gibi almamak, onlara Türkçe ses ve yapısına uygun karşılıklar bulmak, Türk dilinin ne denli zengin olduğunun göstergesidir.

Yukarıdaki yazılardan anlaşılacağı gibi, Türkçede kelime yapmanın birçok yolu vardır. En çok kullanılan ve dil açısından daha doğru gibi görünen yöntem, yapım ekleriyle sözcük türetmektir. İlk başvurulacak yöntem budur; diğer yollar kelime yapımı için seçenek olarak sunulmaktadır. Bu çalışmaya da yapım eklerinin detaylı olarak incelenmesi gerektiğinden dolayı başlanılmıştır.

İSİM YAPIMINDA KULLANILAN EKLER

Köklere ya da gövdelere farklı anlamlar kazandıran ekler yapım ekleridir. “Yapım ekleri eklendikleri kök veya gövdelerin manalarında değişiklik yaparlar. Yapım eki ile meydana getirilen bir kelime gövdesi, kendisinden türediği kök veya gövdeyle uzak yakın bir ilgisi olmakla beraber ondan ayrı ve yeni bir mana taşır.” (Ergin, 2004: 123).

Yapım ekleri isimden isim, isimden fiil, fiilden isim, fiilden fiil olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Burada, konumuzla ilgili olması açısından sadece isimden isim yapım eklerine kısaca değinilecektir.

İsimden isim yapma ekleri, isim kök ve gövdelerine gelerek yeni isimler yapan eklerdir. Muharrem Ergin, isimden isim yapma ekleri konusunda şunlardan bahseder:

“Bu ekler, isim köklerine, isimden yapılmış isim gövdelerine ve fiilden yapılmış isim gövdelerine eklenirler. Yani isimden isim yapma ekleri, isimden isim yapma eklerinden ve fiilden isim yapma eklerinden sonra gelebilirler. İsimden yapılmış isimlerin manaları yapılmış oldukları isimlere umumiyetle çok yakından bağlıdır ve onlarla ilgili yer, meslek, topluluk, vasıf, bağlılık, aitlik v.s. nesneler ifade ederler.” (Ergin, 2004: 154).

Türkçede çok sayıda isimden isim yapım eki olmasına rağmen işlek olarak kullanılanlarının sayısı çok fazla değildir. Diğer yapım eklerinin olduğu gibi, isimden isim yapım eklerinin de işleklik dereceleri farklıdır. İsimden isim yapım ekleri işlekliklerine göre; çok işlek olanlar, işlek olanlar ve işlek olmayanlar olarak üç sınıfa ayrılabilir.

1. Çok İşlek Olan İsimden İsim Yapım Ekleri:

+Ilk/+IUk, eski dönemlerden itibaren kullanılan en işlek eklerinden biridir. Asıl görevi isimlerden sıfat yapmak; isim ve sıfatlara soyutluk kazandırmaktır.

+CI/+CU, eklendiği kelimeye meslek anlamı veren, çok işlek bir yapım ekidir. **+Ilk/+IUk** ile de sıkça kullanılmaktadır.

+II/+IU isimden isim yapım eki, sahiplik ifade etmektedir. Eski Türkçede **+IIg/+IUg** şeklindedir.

+s/z/+sUz, “sahip olmamayı” ifade etmektedir. **+II/+IU**’nun olumsuz karşılığıdır.

2. İşlek Olan İsimden İsim Yapım Ekleri:

+CA, çoğunlukla isimden zarf türetir. Eklendiği kelimeye eşitlik, benzerlik anlamı verir. Eski Türkçede çekim eki olarak kullanılan bu ek, bugün yapım eki görevindedir (Ergin, 2004: 167).

+Cik/CUk eki, küçültme, azaltma, sevgi ifade etmektedir.

+CAk eki, kelimeye **+Cik/CUk** ile benzer anlamı vermektedir. Ancak **+Cik/CUk** ekine göre daha az işlektir.

+cAğ/z, zavallılık bildiren kelimeler türetir.

+DAş, “aynı durumda bulunma, birtakım değerlere ortak sahip olma” anlamında kelimeler türetir (Zülfikar, 1991: 80).

+Ar,+şAr, sayı sıfatlarına gelerek üleştirme anlamı verir.

+ncl/+ncU, sayılara gelerek derecelendirme ifade eder.

+sl/+sU, gibilik bildiren kelimeler türetir. **+m** ekine eklendiğinde renk isimlerine benzerlik anlamı verir.

+mtrak, benzerlik bildirir.

+rAk, karşılaştırma ifade etmek için kullanılır.

+tl/+tU, yansıma isimlerde kullanılır.

3. İşlek Olmayan İsimden İsim Yapım Ekleri:

+An, +kek, +kan, +ç, +CII/+CUI, +dlrlk/+dUrUk, +mAn, +Aç, +şIn, +Ak, +k, +z, +t, +Az, +Ay, +I, +sII/+sUI, +sAI, +GII/+GUI ve +IA ekleri Türkçede işlek olmayan eklerdir (Ergin, 2004:174-178).

Türkçe, yapım ekleri açısından çok zengindir. Tezin konusu dışına çıkmamak için, yukarıda sadece isimden isim yapım ekleri gösterilmeye çalışılmıştır. İsimden isim yapım ekleri işleklik derecelerine göre sınıflandırılmıştır. Görüldüğü gibi çok sayıdaki isimden isim yapım eklerinin sadece dört tanesi işlek olarak kullanılmaktadır. İsim yapan eklerin pek çoğu ise, işlekliliğini kaybetmiş ve bugün yalnızca birkaç örnekte yaşamaktadır.

Yapım eklerinin, kelime yapmak için en çok başvurulan yöntem olmasına rağmen, kullanılan eklerin sınırlı sayıda olması kelime türetmeyi kısıtlar. Bu nedenle, Türkçenin zenginliğinin kanıtı olan yapım eklerinin işlek olmayanlarını işlekleştirmek gerekmektedir. Ekler kendiliğinden işleklik kazanmaz. Onların kullanılış alanları genişletilerek işlekleştirilebilir. Örneğin, işlek olmayan ekle türetilmiş bir kelime örnek alınarak benzetme yoluyla başka kelimeler yapılabilir. Böylece o yapım eki giderek işlekleşir. Bu, dili işleyip geliştirmektir.

+IIK/+IUK İSİMDEN İSİM YAPIM EKİ

İsimden isim yapım ekleri, isim kökünden veya gövdesinden yeni isimler türeten eklerdir.

Türkçede yapım eklerinin büyük bir bölümünü isimden isim yapım ekleri oluşturmaktadır. Ancak isimden isim yapım ekleri işleklik derecelerine göre sınıflandırıldığında, bunların sadece çok azının işlek olduğu görülmektedir.

Türkçenin tarihî dönemlerden itibaren işlek olarak kullanılan isimden isim yapım eklerinden biri *+llk/+lUk*'tir. Bu ek, "bir nesnenin bir vasfını bildirerek sıfat gibi kullanılan isimler yaptığı gibi nesne adı olarak kalıcı isimler de" yapmaktadır. Bu ekin asıl fonksiyonu sıfatlardan isim yapmak, isimlere soyutluk kazandırmaktır. Ancak bu soyut isimler sıfat olarak kullanılamamaktadır. Eski Türkçeden beri en çok soyut isimler türetmiştir. Bu nedenle ekin ortaya çıktığındaki görevi kelimeye soyutluk kazandırmaktır. Ekin diğer görevleri zamanla ortaya çıkmıştır (Ergin, 2004: 155-156). Buna karşılık Erdal, *+llk/+lUk*' un soyut biçiminin sıfatlardan gelmesine rağmen, Eski Türkçede bu ekin sıfatlara çok seyrek eklendiğini vurgulamaktadır. Bunun nedeni , Eski Türkçede sıfatın kök halinin aynı zamanda soyut anlam da ifade etmesidir (Erdal, 1991: 126).

Ortaya koyduğumuz çalışma, bir dilin sözlük malzemesini, kelime hazinesini oluşturan ve dilin zenginleşmesine en kestirme yollardan hizmet eden en önemli üretim araçlarından biri olan yapım eklerinden *+llk/+lUk* ekinin tarihteki ve bugünkü Türk lehçelerindeki nitelikleri, sınırları, fonksiyonları ve sorunları üzerinde durması bakımından önem teşkil etmektedir.

Marcel Erdal, "Old Turkic Word Formation" adlı çalışmasının birinci cildinde *+llk/+lUk* ekinin Eski Türkçedeki durumuna kapsamlı bir şekilde yer vermiştir. Fonksiyonları üzerinde durmuş, ekin farklı özelliklerini ortaya koyarak orijinal düşünceleriyle Türk diline katkıda bulunmuştur.¹ Aynı kökten veya gövdeden türeyen kelimenin birden fazla fonksiyona sahip olabileceğini vurgulamıştır ve hem tahsis hem de yer bildirme sınıflarına dahil olan *aş/lık* örneğini vermiştir. Ayrıca *+llk/+lUk* ekinin bütün fonksiyonlarının amaç ifadesi taşıdığını vurgulamıştır (Erdal, 1991: 122). Ekin asıl işlevinin "sıfatlardan

¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: ERDAL, Marcel, Old Turkic Word Formation Vol. I, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1991, s. 121-131.

soyut isim yapmak” olarak bilinmesine rağmen, Eski Türkçede sıfatlara çok seyrek eklendiğine dikkat çekmektedir (Erdal, 1991:126).

Söz konusu ek, Eski Türkçe döneminde soyut, somut isimler ve sıfatlar yapmaktadır (AG, 44). Ayrıca *-gU* ekinin *+Ilk/+IUk* ile genişletilmesiyle oluşan ek, “ilgili kelimenin delâlet ettiği şey”in yapılabilir olduğu ya da yapılması gerekli olduğu anlamını verir (AG, 56).

Köktürkçede bu ek, bugünkü Türkiye Türkçesinde olduğu gibi tonsuz şekildedir ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyar. Yani ek, Köktürkçede *+Ilk*, *+lik*, *+luk*, *+lük* olarak dört şekilde kullanılmıştır. Ek, bu dönemde dahi birden fazla fonksiyonda kullanılmıştır. Tarihî seyir içinde bu fonksiyonlar çoğalmıştır.

Uygur Türkçesinde *+Ilk/+IUk* isimden isim yapım ekine Köktürkçeye nazaran daha sık rastlıyoruz. Uygur Türkçesinde *+Ilk/+IUk* isimden isim yapım eki, *+Ilg/+IUg* isimden isim yapım ekiyle karışmaktadır. Çünkü “eski Uygur yazısında, ön ses /k/ ve /g/ ayırt edilirken arka ses /k/ ve /g/ ara sıra ayırt edilmiştir. Brahmi ve Mani metinlerinde sesli ve sessiz velar (yumuşak damaksıl) fonemler (ses birimler) arasında ayırım yapmak için her zaman onların anlamlarını kullanamayız. Tibet yazısıyla yazılmış eski Türk metinlerinde, BuddhKat’da /k/ ve /g/ ler genellikle kelime içinde ayırt edilmiştir; ama kelime sonunda ayırt edilmemiştir; kelime sonunda *+Ilg/+IUg* ve *+Ilk/+IUk* ekini bizim ayırt etmemiz gerekir.” (Erdal, 1991:121). Bu dönemde *-gU* ile birleşerek gereklilik ifade etmeye başlamıştır.

Karahanlı Türkçesinde, *+Ilk*, *+lik*, *+luk*, *+lük* olarak dört şekilde kullanılmıştır. İsimden soyut, somut isimler ve sıfatlar yapar. “Kaşgarlı Mahmud *+Ilk/+IUk* ekinin beş veçhesi olduğunu söyler. Birincisi, fiilden mastar manasında türemiş isim yapmaktır: *uluğluğ* “büyüklük”, *ķuruğluğ* “kuruluk”. İkincisi, başka bir şey için hazırlanmış veya ayrılmış olan nesnenin ismini yapmaktır: *sıruķluğ yığaç* “sırık yapmak için hazırlanmış ağaç”, *toķaķlık yığaç* “süzgeç yapmak için ayrılmış ağaç”. Üçüncüsü, bir şeyin yetiştiği yerin

ismini yapmaktır: *kabaqlık*, *kağunluk* “kavun yetişen yer”. Dördüncüsü, bu manalardan hiçbirini murat edilmeksizin kendi başına isim olmaktır: *bağırlak* “bağırtlak”, *sığırçuk* “sığırcık”. (Kaşgarlı Mahmud burada farklı ekleri söz konusu etmiştir.) Beşincisi, mastar olmaktır: *turuqluk* “cılızlık.” (Ercilasun, 2008: 101). Kaşgarlı, bir başka yerde de *+llg/+lUg* ve *+llk/+lUk* eklerinin birbirinden nasıl ayırt edildiğini açıklar. Bir nesnenin yetiştiği ve konulduğu yerin adı, tahsis ve ayırma bildiren şeyin adı veya mastar (yaratılışları anlatan) olarak kullanıldığında ekin kesinlikle sert kaf (ق) ile yazılması gerektiğini ifade eder. Ancak kelime sahiplik ve mef’ul anlamlarına geldiğinde ekin yumuşak kef (ك) ile yazıldığını belirtir (DLT I, 510-512; Ercilasun, 2008: 101). Ek, henüz bu dönemde dahi bugünkü fonksiyonları kadar fonksiyona sahip olmuştur.

Harezmi Türkçesinde ek, yine dört şekillidir. Nehcü'l-Feradis'te eklendiği bütün kelimeleri soyut isim yapan bu ek; yalnızca bir örnekte somut isim türetmiştir: *tünlük* “pencere” (Karamanlıoğlu, 1968: 68). Mastar şekillerine eklendiği zaman, köke bağlı olarak ifade edilen hareketin soyut ismini yapar (Hacıeminoğlu, 1997: 42).

Kıpçak Türkçesinde, *+lık*, *+lik*, *+luk*, *+lük* şeklindedir. “Çok ve farklı kullanışı olan bu ek, Kıpçakçada soyut isim, âlet ve yer isimleri türetmek gibi çeşitli görevlerde kullanılmaktadır.” Mastar ekine eklendiğinde pekiştirme görevindedir. Ayrıca “bir şey için hazırlanmış olduğunu göstermek” anlamı da vardır (Karamanlıoğlu, 1994: 29).

Çağatay Türkçesinde, *+llk/+lUk*, çoğu zaman *+llg/+lUg* ekiyle karıştırılmaktadır. *-gU/+lUk* şekli bu dönemden sonra görülmemektedir. Vasıf ifade eden soyut isimler, meslek isimleri, tahsis bildiren isimler, zaman uzunluğunu ifade eden isimler ve yer isimleri türetmektedir. Eckmann *-gU*, *-mAs* ve *-mAk* fiilden isim yapma eklerinden sonra sıklıkla kullanıldığını belirtmektedir (Eckmann, 2003: 46-47).

Eski Anadolu Türkçesinde, ekin ünlü uyumuna uymadığı görülmektedir. Dönemin başında ekin yuvarlak ünlülerden sonra düz şekli kullanılmıştır. Dönemin sonlarında bazı örneklerine rastlanmıştır. Ancak bu durum Osmanlı Türkçesinin başlarında dahi devam etmiştir (Ergin, 2004: 156). Gürer Gülsevin de, bu dönemde ekin ünlü uyumu kuralına uyduğunu; fakat bazı yuvarlak ünlülü kök ve gövdelerde düz ünlüyle eklendiği belirtmiştir: *ogrulık* gibi (Gülsevin, 1997: 129). Tezimizde bu dönemin örneklerine bakıldığında, ekin bazı kelimelerde yuvarlak ünlülerden sonra hem yuvarlak hem düz, düz ünlülerden sonra hem düz hem yuvarlak ikili şekillerinin kullanıldığı görülmektedir. Sonu -e ile biten yabancı kelimelere eklendiğinde ek, kalın şekillidir: *cânâneliğ eyler, divâneliğ eyler, bîgâneliklar* gibi. Bazen +*llg*/+*lUg* ile karıştığı görülmektedir. Ek, genellikle soyut isimler yapar ve sıfatlara soyut anlam kazandırır (Timurtaş, 2005: 94-95).

Tarihî lehçelerin sonuncusu olan Osmanlı Türkçesinde ek, ünlü uyumuna uymaktadır; fakat bazı kelimelerde kural dışına çıkmış olduğu görülmektedir. Ek, her dönemde işlek olarak kullanıldığı için, fonksiyonlarının her dönem arttığı görülmektedir. Osmanlı Türkçesinde de ek, pek çok kelimeye soyut anlamlar yüklediği gibi somut anlamlar da yüklemiştir.

Çağdaş Türk Lehçelerinde ek işlekliliğini korumuş; hatta daha da işlekleşmiştir. Yaşayan lehçelerde anlam bakımından yeni görevler üstlenmiştir. Ekin çağdaş Türk lehçelerindeki durumu kısaca şöyledir:

Türkiye Türkçesinde, +*lık*, +*lik*, +*luk*, +*lük* şeklindedir. Ünlü uyumuna tam olarak uymaktadır.

Türkiye Türkçesi gramerlerinde ek hakkında verilen bilgiler kısaca şunlardır:

Muharrem Ergin, bu ekle mekân ve bir nesnenin çok bulunduğu yer isimleri, âlet isimleri, topluluk isimleri, mücerret isimler ve sıfatlar yapıldığını belirtmektedir (Ergin, 2004: 156).

Zeynep Korkmaz, ekin asıl işlevinin tahsis bildirmek olduğunu söylemektedir. “Ekteki kullanım işleklığı ve geldiğı kelimenin anlam yapısı ona, ana işlevine koştut yeni bir takım işlevler daha kazandırmıştır. Böylece ekin anlamı dallanmış ve kapsamı genişlemiştir.” (Korkmaz, 2003: 55). Korkmaz, çalışmasında ekin bilinen fonksiyonlarının hepsine yer vermiştir.

Haydar Ediskun, ekin ilgi, yeterlik, miktar sıfatlarıyla yer, âlet, meslek adları ve soyut adlar türettiğini ifade etmektedir. Ayrıca uygun zamanı ya da süreyi anlatan zarflar yaptığı belirtmektedir (Ediskun, 1999: 127, 148, 274).

Tahir Nejat Gencan, ekin fonksiyonlarını isim, sıfat ve zarf yapma görevleri altında tasnif etmiştir (Gencan, 2007: 234-236).

Vecihe Hatipoğlu, “Türkçenin Ekleri” adlı çalışmasında ekin fonksiyonlarını belirtmiş ve bunları örneklendirmiştir (Hatipoğlu, 1974: 102-106).

Besim Atalay, “Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme” adlı çalışmasında diğer gramerlerde belirtilenlerden ekin farklı bir fonksiyonuna değinmiştir. Ekin küçüklük bildirdiğini söylemiş; ancak buna sadece *iplik* örneğini verebilmiştir (Atalay, 1941: 198-199). Çalışmamızda bu fonksiyona ait farklı bir örnek, sadece Tatar Türkçesinde tespit edilmiştir: *Zileylük* (Şahin, 1999: 414).

Ahmet Cevat Emre, *+II/+IU* ekinden sonra *+IIk/+IUk* ekinin geldiğı kelimelerin kelime tabanıyla aynı anlamı taşıdığına dikkat çekmektedir: *görgülülüğü/görgüsü* (Emre, 1945: 145).

Kononov, gramer çalışmasında *+llk/+lUk* ekine geniş yer vermiştir. Ekin fonksiyonlarından bahsettikten sonra, diğer eklerle kullanışları üzerinde de durmuştur. Ekin *-Ar* geniş zaman sıfat-fiil ekiyle, *-mlş/-mUş* geçmiş zaman sıfat-fiil ekiyle, bunların olumsuz şekilleri olan *-mAz* ve *-mAmlş* ekleriyle, çifte olumsuzluk olarak tanımladığı *-mAmAz* ekiyle, *-mAk* ve *-mA* ekleriyle oluşturduğu terkipler hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca *+Cl/+CU*, *+ll/+lU*, *+slz/+sUz*, *+DAş* ve *+mAn* isimden isim yapma ekleriyle kullanışlarından bahsetmiştir.²

Azerbaycan Türkçesinde ek *+lğ*, *+lik*, *+luğ*, *+lük* olarak dört şekilde kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi kalın ünlülü şekilleri *ğ* ile, *ğ*'lar telaffuzda *x* olmaktadır. "tahsis, bir şey için, bir şeyin toplu olarak bulunduğu yer anlamlı isimler; meslek, uğraş isimleri; rütbe ve makam bildiren isimler; soyut isimler türeten işlek bir ektir." *+çılığ*, *+çilik*, *+çuluğ*, *+çülük* şekilleriyle soyut isim türetilmektedir (Ercilasun, 2007: 184-185).

Türkmen Türkçesinde ek, *+llk /+lUk* olarak dört şekildedir. Ek, kalınlık-incelik uyumuna girer. Düzlük-yuvarlaklık uyumuna ise, sadece tek heceli kelimelere eklendiğinde girer. Birden fazla heceli kelimelerde, ikinci heceden sonra uyum dışı kalır: *güllük/ gülçülük* (KTLs, 1100). Nesnelerin toplu olarak bulunduğu yeri ifade eden isimler, âlet isimleri, iş ve meslek isimleri, soyut isimler yapmaktadır. *+çllk/+çlUk* birleşmiş şekliyle de iş ve meslek isimleri; bir şeyin durumu ve miktarını belirten isimler türetmektedir (Kara, 2005: 73-76).

Özbek Türkçesinde ek, küçük ve büyük ünlü uyumuna uymaz. *+lik* ekinin çoğunlukla kalın ünlülerden sonra da kullanıldığı görülmektedir. *+llk* ekinin yuvarlak şekli yoktur. Ekin sadece düz şekilleri görülmektedir. Fonksiyonları diğer lehçelerdeki gibidir. Karluk sahası lehçelerinde, ekin

² Ayrıntılı bilgi için bakınız: KONONOV A.N., Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka (Çağdaş Türk Dilinin Grameri), MoskvaLeningrad, 1956. (basılmamış çeviri TDK kitaplığındadır.)

genel fonksiyonları dışında ilgi çekici bir durum vardır. Ek, *+II/+IU* anlamı veren yani aitlik ifade eden kelimeler türetmektedir.

Yeni Uygur Türkçesinde *+lik*, *+luk*, *+lük* olarak üç şekilde görülmektedir. Ünlü uyumu bu lehçede de yoktur. Çünkü Karluk lehçeleri *l*leşme meylindeydir. Ek, “bir yere, nesneye mensubiyet, aitlik, içinlik o nesnenin varlığını, çokluğunu” ifade etmektedir (Öztürk, 1994: 24). Özbek Türkçesi gibi Karluk sahasına ait olan Yeni Uygur Türkçesinde *+IIk/+IUk* eki, *+II/+IU* nun yerine de kullanılmaktadır: *balilik* “çocukluk”, *yaşlık* “gençlik”, *Keşkerlik* “Kaşgarlı”, *suluk* “sulu” (TLG, 370). Özbek Türkçesinde ayrı bir *+II/+IU* eki vardır; ancak *+IIk/+IUk*, *+II/+IU* anlamı da vermektedir. Yeni Uygur Türkçesinde ise, *+II/+IU* eki yoktur. Her ikisi için de *+IIk/+IUk* kullanılmaktadır.

Kıpçak lehçelerinden Kırgız, Kazak, Tatar Türkçesinde ekin durumu kısaca şöyledir:

Kırgız Türkçesinde *+IIk /+IUk* eki ünlülerden ve *y*'den sonra *l*, tonlulardan sonra *d*, tonsuzlardan sonra *l*'li şekilde kullanılmaktadır. Ek, *+IIk*, *+lik*, *+luk*, *+lük*, *+dık*, *+dik*, *+duk*, *+dük*, *+tık*, *+tik*, *+tuk*, *+tük* şeklindedir (KTLS, 1063). Hülya Çengel, ekin başlıca fonksiyonlarının mensubiyet bildiren vasıf isimleri, soyut isimler, meslek isimleri, topluluk isimleri, nesne isimleri, yer isimleri, bitki ve hayvan isimleri türetmek olduğunu ifade etmiştir. Hint-Avrupa kaynaklı *+l* mensubiyet eki yerine *+IIk /+IUk* kullanılmaktadır: frazeologiyalık sözdük “deyim sözlüğü”, meditsinalık instutut “tıp enstitüsü” (Çengel, 2005: 115-116).

Kazak Türkçesinde kalınlık-incelik uyumu tamdır; ancak düzlük-yuvarlaklık uyumu yoktur. Ekin yuvarlak şekilleri yoktur. *+IIk*, *+dık*, *+dik*, *+tık*, *+tik* şekillerindedir. Soyut isimler, yer isimleri, mensubiyet bildiren isimler türetir. *Kazakdık* “Kazakistanlı” örneğinde görüldüğü gibi kelimeye *+II/+IU* anlamı verir.

Kırım-Tatar Türkçesinde ek, *+llk/+lUk* şeklindedir. Ek, yuvarlak ünlülü ve tek heceli kelimelerden sonra *+lUk* şeklinde kullanılabilir. Ancak birden fazla heceli yuvarlak ünlülü kelimelerden sonra düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulur ve sadece *+llk* şekli gelir.

Kazan-Tatar Türkçesinde ekin yuvarlak şekli yoktur. Ek, *+llk* şeklindedir. Başlıca işlevleri meslek, layıklık, gereklik, miktar, soyut kavram, yer ve âlet isimleri yapmaktır (TLG, 698).

Ek, Saha Türkçesi hariç, tarihî ve çağdaş tüm Türk lehçelerinde işlek olarak kullanılmıştır. Saha Türkçesinde zarf fonksiyonunda isimler yapmaktadır. *+llk, +lik, +luk, +lük, +dık, +dik, +duk, +dük, +tık, +tik, +tuk, +tük, +nik, +nık, +nük, +nuk* şekilleri bulunmaktadır (Kirişcioğlu, 1994: 34-35). Hakas Türkçesinde ise, *+līg/+lig, +nīg/+nig, tīg/+tig* şekilleri kullanılmaktadır: *kirlig* 'kirli', *tastig* 'taşlık' (Beşen, 2007: 150). Hakas Türkçesinde de ek, tıpkı Karluk lehçelerinde olduğu gibi, *+llg/+lUg* anlamlı kelimeler türetmektedir. Tezimizde ekin Saha Türkçesi ve Hakas Türkçesindeki örneklerine yer verilmemiştir.

+llk/+lUk ekinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki fonetik varyantları Tablo 2.' de verilmiştir.

Bazı gramerciler söz konusu ekin çekim eki temayülünde olduğunu savunmaktadır. Bu konuda Banguoğlu şunları söylemektedir: “Çok işlek eklerimizden biri olan *+llk/+lUk* bir çekim ekini andıran kullanışa sahiptir. Adlara gelip, için takısı anlatımında bir içinlik hali meydana getirir: *elli kuruşluk bileş, üç günlük iş, yarınlik çay şekeri var.*” (Banguoğlu, 2004: 193). Banguoğlu, *+li* isimden isim yapım eki için de çekim eki özelliği taşıdığını vurgulamaktadır. *+li* ekinin aynı zamanda kimli hali eki olarak kullanılabildiğini vurgulamaktadır ve şu örnekleri vermektedir: *Evden şemsiyeli çıkmıştım. Oraya arabalı gittim* (Banguoğlu, 2004: 191-192). Gabain de, “Kelime teşkil unsurlarıyla, gramer fonksiyonlu ekler arasında kesin bir sınır çizmek

mümkün değildir.” diyerek Banguoğlu’nun görüşünü desteklemektedir (AG, 43).

Tezimizin esasını *+llk/+lUk* ekinin tarihî gelişimi ve bu ekin lehçelerdeki kullanımı oluşturmaktadır. Yukarıda sıraladığımız lehçelerde *+llk/+lUk* ekinin fonksiyonları tespit edilmeye çalışılmıştır. Kaynak olarak, ilk önce sözlükler, daha sonra gramerler ve metinler taranmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. EKİN İŞLEVLERİ VE EKLE TÜRETİLEN KELİMELEERDEKİ ANLAM DALLANMALARI

1.1. “TAHSİS, BİR ŞEY İÇİN” ANLAMINDA İSİMLER YA DA SIFATLAR TÜRETMEK

+llk/+lUk ekinin bu fonksiyonu daha çok bir çekim ekini andırır. Banguoğlu, ekin bu kullanımının “içinlik hali” meydana getirdiğini vurgular (Banguoğlu, 2004: 193).

+llk/+lUk ekinin “içinlik” bildiren çekim eki gibi kullanılışı, *-ğ+lık* şeklinde açıkça görülmektedir. Bu şekil yapısal olarak yapım eki olsa da, anlamsal olarak çekim eki gibi görülmektedir. Çünkü bu kullanışıyla *+llk/+lUk* ekinin kendinden sonraki kelimeyle olan münasebeti ön plandadır.

1.1.1. Eski Uygur Türkçesi:

Altun tuyuğluğ adğırılık yarağay. “Altın toynaklı damızlık yakışacak.” (EDPT, 49).

lđukluk yarağay “Adaklık(kurbanlık) yakışacak.” (EDPT, 48).

iki sağılık³ koyun “iki süt veren koyun” (EDPT, 809).

³ *sağımlık >sağılık* şeklinde açıklayabiliriz. *sağın, sağılık*’ a benzer bir kelimedir (EDPT, 811). *-(X)n* fiilden isim yapım eki, seyrek kullanılır ve sıfat yapabilir (Gabain, 2007: 54). *-(X)n*’ın sıfat anlamını pekiştirmek için *+lık* ekinin eklendiğini ve zamanla *-(X)n*’ın vazifesinin zayıfladığını ve belli bir zaman sonrada düştüğünü varsayabiliriz. Ayrıca DLT’ de *+lğ* ile türetilmiş *sağımlıg* “sağını olan” (DLT I, 499) kelimesi vardır.

Maña Satağa yunlağlıg⁴ böz kergek bolur. “Bana, Sata’ya kullanmak için bez gerekir.” (EDPT, 952).

1.1.2. Karahanlı Türkçesi:

ağaklık “üzüm bağlarında çardak ayakları yapmak için kullanılan ağaç” (DLT I, 149).

Aşlık tarıg anın öner. “Yemeklik buğday onunla biter.” (DLT II, 204).

bağıçlık yığaç “çardak yapılmak üzere ayrılan ağaç” (DLT I, 502).

beliklik kepez “fitil hazırlamak için pamuk” (DLT I, 510).

bitiklik neñ “yazı yazılmak için hazırlanan şey” (DLT I, 508).

çarukluk “çarık yapılmak üzere ayrılmış deri” (DLT I, 503).

Er sağlıqlandı. “Adam süt veren koyun sahiplendi.” (DLT II, 275).

eşiklik yığaç “kerestelik ağaç” (DLT I, 152).

eşüklük barçın “örtü yapılmak için hazırlanmış ipekli kumaş” (DLT I, 153).

eteklik böz “etek yapılacak olan bez” (DLT I, 152).

etlik⁵ koy “kesilmek için hazırlanan koyun” (DLT I, 101).

etüklük sağır “mest yapmak için ayrılan deri” (DLT I, 152).

kaşukluk müñüz “kaşık yapmak için kullanılan boynuz” (DLT I, 504).

kedüklük kıdiz “yağmurluk yapmak için ayrılmış keçe” (EDPT 703).

kidizlik yün “keçe yapmak için hazırlanan yün” (DLT I, 507).

kışlık “kış için ev” (DLT I, 474).

konukluk ev “konuk için ayrılan ev” (DLT I, 504).

közüçlük titik “çömlek yapmak için ayrılan çamur” (DLT I, 506).

künlük yem “günlük azık (askerler için)” (DLT I, 480).

oçaklık titik “çamur ve çamura benzer ocak yapılacak her nesne” (DLT I, 150).

⁴ <yunla-ğ+lıg “kullanılmak için tasarlanan” (EDPT, 952) Clauson, bu kelimeyi –ğ+lıg olarak okumuştur. Ancak Erdal, bu kelimenin –ğ+lık şeklinde okunması gerektiğini belirtir. Çünkü –ğ+lık’lı şekil kullanımda olana değil; kullanım için hazırlanan mala gönderme yapar. Tıpkı *tapıgılık tavar*’da olduğu gibi (Erdal, 1991: 125).

⁵ *etlik* kelimesinde, *+lik* ekinin kelimeye iki ayrı işlev yüklediğini görmekteyiz. *+lik* eki, bu kelimeye bazen tahsis bazen de eşya anlamı vermiştir.

oçaqlık yer “ocak yeri” (DLT I, 150).

sağlık “dişi koyun”. Bu kelime aslında ‘sağılan hayvan’ anlamındadır.” (DLT I, 471).

sırıklık yığaç “sırık yapılan ağaç” (DLT I, 503).

terlik “teri çekmek için eğerin veya palanın altına konulan keçe” (DLT I, 476).

töşeklik barçın “döşekle döşeğe benzer şeyler yapmak için ayrılmış kumaş” (DLT I, 509).

toğaklık “süzgeç yapmada kullanılan tahta” (DLT I, 503).

tonluk “elbiselik” (DLT II, 11).

ükeklik “sandık yapmak için ayrılan ağaç” (DLT I, 153).

uruğluk buğday “tohumluk için saklanmış buğday” (DLT I, 149).

urukluk yün “ip yamak için hazırlanmış yün” (DLT I, 150).

*yamağlık*⁶ böz “yama yapmak için hazırlanmış bez” (DLT III, 51).

Yarın bolğa edgü yigü kedgölük. “Yarın iyi yiyecek ve giyecek alacak.” (EDPT 703).

Bu altun yığıp bir nelük birmedin. “Bu altını yığıp başkasına bir göstermelik vermedin.” (Dilâçar, 2003: 32).

1.1.3. Harezmi Türkçesi:

aşlık “mısır, buğday” (EDPT, 261).

kurbanlık “kurbanlık” (ME, 152).

*abanlık*⁷ “ark vergisi” (Özyetkin, 1996: 234).

ağırlık “hezen, damların üzerine döşenen büyük ağaç, kiriş” (NF, 7-8).

⁶ “-g+llk/-g+llk belirli bir aktiviteyi göstermek ve ona yönlendiren şeyleri adlandırmakla görevlidir. Bence, *azkıya tapıklık tavar ıdtımız* şeklinde okunmasının sebebi; hediyelerin saygı edinmek için gönderilmiş olmasıdır. Pek çok metinde geçen *yonlağlık kümüş tavar* vb. ifadeleri de muhtemelen -g+llk/-g+llk olarak okunmalıdır. Kullanım için hazırlanan mala gönderme yapar, kullanımda olana değil.” (Erdal, 1991: 125).

⁷ Temir Kutluk yarlığında ünsüzler *k* ve *g* için tek işaret kullanılmıştır. Ünsüzler için ayırıcı işaret *k* ve *n* için kullanılmıştır (Özyetkin, 1996: 26).

kefenlik böz “kefenlik kumaş” (NF, 213).

tañrılık dost “ahiret arkadaşı” (NF, 403).

köñleklilik “elbiselik (kumaş)” (NF, 259).

tonluq “elbiselik” (NF, 430).

tuzluq “ekmek katığı” (NF, 440).

1.1.4. Kıpçak Türkçesi:

kışlık “kış için ev” (EDPT, 772).

yamalık “yama için hazırlanmış şey” (EZFT, 86).

taraklık “taramak için hazırlanmış şey” (EZFT, 86).

satlık “satılık” (EZFT, 234).

şışlik “şışlik, kebablık et” (EZFT, 248).

urluq “tohum” (EZFT, 270).

künlük “günlük tahıllar” (EDPT, 732).

aşlık “mısır, buğday” (EDPT, 261).

bellik “bele bağlanan silahların tümü” (KTS, 27).

damızlık “tadına bakılmak üzere bir nesneden alınan az bir şey” (KTS, 55).

*donluq*⁸ “aylık, maaş, ücret” (KTS, 63); “elbiselik” (KTS, 280).

kezik “okun kirisine dayanan gözünü oymak için kullanılan bıçak” (KTS, 142).

qurbanlık “kurban edilen hayvan” (KTS, 163).

sağlık “sağlıklı koyun, keçi” (KTS, 222).

tañrılık “Allah için, Allah’a lââyık” (GT, 369).

⁸ <don “elbise” (KTS, 63). *donluq* “elbise için verilen ücret” anlamında olabilir.

1.1.5. Çağatay Türkçesi:

sağlığ “süt veren hayvan” (EDPT, 809).

dilrubâlığ libâsı “dilrubâlık elbisesi” (Eckmann, 2003: 151).

damarluğ “öz, her şeyin mayası, cins, damızlık” (ÇO, 56).

*çavluğ*⁹ “torun” (ÇO, 41).

tonluğ “libaslık kumaş” (ÇO, 193).

aşlığ “hubûbat, zahîre” (ÇEK, 47).

bahtalık “koyunluk, koyun için” (ŞHD, 363).

1.1.6. Eski Anadolu Türkçesi:

Adaklusından ergenlik bir kırmızı kaftan geldi (DK I, 129).
“Sözlüsünden hediyeelik bir kırmızı kaftan geldi.”.

Ol kızun üç canavar kalınlığı kaftanlığı var-idi (DK I, 185). “O kızın üç canavar (büyük baş hayvan) çeyizliği elbiseliği vardı.”.

muştuluk “müjdelik; müjde hediyesi; müjdeciye verilen hediye, bahşiş” (DK II, 217).

Menüm-de içinde şişliğüm var (DK I, 93). “Benim de içinde şişlik koyunum var.”.

damızlık “maya, yogurt, peynir, pekmez gibi seylerin mayası” (TAS II, 985).

doyumluk “ganimet” (TAS II, 1222).

geçitlik “müruriyye resmi, geçit parası” (TAS III, 1618).

öğdüllük “mükafat, yarı mükafatı” (TAS V, 3056).

aşlık “yemeklik” (TAS I, 266).

buzağılık inek “doğuracak inek” (TAS I, 733).

dürülük “hediyeelik, düğün hediyesi olacak (kumas)” (TAS II, 1334).

⁹ <çav> “ün, iyi şöhret” (EDPT, 393).

1.1.7. Osmanlı Türkçesi:

görümlük “yüz görümlüğü” (TAS III, 1783).

odalık “oda hizmetine alınan, gözde cariyeye” (TAS V, 2918).

sağımlık “salyane şeklinde vergi” (TAS V, 3230).

şerbetlik “çırağa verilen bahsis” (TAS V, 3657).

yüzlük “peçe, nikap, yüz örtüsü; doğarken bazı çocukların yüzünde kalan döl kesesi parçası” (TAS VI, 4786).

silahlık “tabanca ve yatağan gibi silahları koymağa mahsus meşinden kat kat kumaş (KAT, 731).

takrirlik “üzerine takrir yazılan bir yapraklı büyücek kağıt” (KAT, 426).

tepelik “kavuk ve fes gibi basa giyilen şeyin tepesine dikilen düğme veya pafta” (KAT, 379).

yataklık “üzerinde yatak yapılan kerevet, karyola, sedir” (KAT, 1542).

yemişlik “sofrada meyve komaya mahsus kap” (KAT, 1554).

astarlık “astara yarar bez, sıva, boya vesaire” (KAT, 33).

arşınlık “arşınla ölçülen veya satılan; bir arşın boyunda olan” (KAT, 29).

bayramlık *esvâb* “bayramlık giyisiler” (KAT, 278).

salatalık “salata yapmaya yarayan” (KAT, 830).

aralığa (KAT, 27).

yemeklik (Deny, 2001: 315).

kiralık (Deny, 2001: 315).

satılık (Deny, 2001: 315).

ağırlık “koca tarafından peşin olarak verilen ‘izaz ve ikram ağırlama’ parası, mehri mu‘accel” (Deny, 2001: 315)

1.1.8. Türkiye Türkçesi:

göMLEKlik (Zülfikar, 1991: 111).

- hediyelik* (Zülfikar, 1991: 111).
akşamlık (Zülfikar, 1991: 111).
kışlık (Zülfikar, 1991: 111).
yazlık (Zülfikar, 1991: 111).
mevsimlik (Zülfikar, 1991: 111).
yüz görümlük (Zülfikar, 1991: 111).
ölümlük (Zülfikar, 1991: 111).
kalımlık (Zülfikar, 1991: 111).
tohumluk (Zülfikar, 1991: 111).
içlik “yatak doldurmaya yarayan yün, pamuk, kıtık vb. şeyler” (BTS).
ebelik “doğum yaptıran ebe kadına verilen armağan” (BTS).
feracelik “ferace yapmaya elverişli (kumaş)” (BTS).
müsveddelik (TSTD, 253).
perdelik “perde yapmaya elverişli (kumaş)” (BTS).
sirkelik üzüm (BTS).
bonfilelik (TSTD, 254).
nazarlık (KTLS, 642) “nazarın değmemesi için kullanılan şeyler”.
arpalık “müftü, kazasker vb. din görevlilerine aylık yerine verilen giyecek, yiyecek vb. şeyler veya para” (BTS).
helvalık “helva yapımı için kullanılan malzeme” (BTS).
iftarlık “oruç açmak için hazırlanan yiyecek” (BTS).
kavurmalık “kavurma yapmaya elverişli (yiyecek); kavurma için ayrılmış” (BTS).

1.1.9. Azerbaycan Türkçesi:

*adnalix*¹⁰ “ölen adam için Cuma akşamı verilen bağış” (ADL I, 3).

¹⁰ Azerbaycan Türkçesinde *+lik*’in kalın şekli, *+lğ*’tır. Ancak telaffuzda *+lih* şeklindedir (KTLS, 1028).

atalıx “başlık (kız evden göçerken babasının oğlan evinden aldığı pul, para)” (ADL I, 19).

balatılıx “mayalık hamur” (ADL I, 30).

doğanaxlıx “doğanak düzeltmek için yararlı ağaç” (ADL I, 148).

äyaxlıx “eşik” (ADL I, 180).

sortuxlux “elbiselik kumaş” (ADL II, 503).

yaxalıx “gömleğin yaka kısmına dikilen parça” (ADL II, 618).

näzärlık “nazarlık” (KTLS, 642).

astarlıǵ “astarlık kumaş” (ATS I, 58).

aşıǵlıǵ “aşık emiğinin dizde saklandığı yer” (ATS I, 59).

1.1.10. Türkmen Türkçesi:

agşamlık “akşam yemeği” (Clark, 1998: 518).

yazlık “yaz için yiyecek” (TTS, 685).

saplık “sap yapmak için uygun olan” (Altinel, 2003: 46).

dermanlık “ilaçlık, ilaç yapılan” (Altinel, 2003: 46).

1.1.11. Özbek Türkçesi:

yollik “yolluk” (KTLS, 993).

tüşlik “öğle yemeği” (ÖTS, 332).

uruǵlik “tohumluk” (ÖTS, 338).

gozälik “kozalık” (Kartallıoğlu, 2000: 40).

1.1.12. Yeni Uygur Türkçesi:

keçilik köynäk “gecelik giysisi” (KTLS, 261).

yolluk “yolluk” (KTLS, 993).

ahiretlik “kefin” (UTS, 5).

çapanlık “palto kumaşı” (UTS, 70).

çüşlük tamaq “öğle yemeği” (UTS, 89).

eteklik kiyim “eteklik giyim” (UTS, 126).

1.1.13. Kırgız Türkçesi:

cazdık “yazlık ekin” (Öner, 1998: 37).

körümdük “görümlük” (Öner, 1998: 37).

küzçük ösümdüktör “güzlük bitkiler” (Öner, 1998: 249).

astarlık “astara ait; astarlık kumaş” (KS I, 53).

ayrandık “ayranlık (ayran için hazırlanan şey)” (KS I, 70).

bir carmalık bugday “bir defa carma pişirmeye yetecek kadar buğday” (KS I, 183).

cumalık “talebenin öğretmene cuma günü getirdiği hediye” (KS I, 232).

ıçkırılık “uçkur yapmaya yarayan malzeme” (KS I, 348).

kurmandık “kurbanlık hayvan” (KS II, 525).

tonduk “kürklük deri” (KS II, 747).

saandık “sağmal” (KS II, 627).

üröndük “tohumluk” (KS II, 797).

mayramdık “bayramlık” (KTLS, 1063).

köynöktük “gömlüklik” (KTLS, 1063).

1.1.14. Kazak Türkçesi:

- köylektik* “gömleklik” (Öner, 1998: 36).
joldık “yolluk” (KTLS, 992).
ayttık kiymi “bayramlık elbise”(KZK, 9).
egistik “ekin ekilecek, ekin için hazırlanan yer” (KZK, 72).
qurmandık “kurbanlık” (KZK, 182).
savlık “üç yaşından büyük sağılacak koyun” (KZK, 236).
tukımdık “tohumluk” (KZK, 277).
şaşlık “şiş kebablık et” (KZK, 309).
beysenbilik “Perşembe günleri yapılan iş” (KTTK, 85).
jağalık “yakalık, yaka yapmak için kullanılan” (KTTK, 149).
jamavlık “yamalık, yama için kullanılan” (KTTK, 159).
giyimdik “giyimlik” (Tamir, 1989: 145).
maskaralık “maskaralık” (Tamir, 1989: 156).

1.1.15. Kırım-Tatar Türkçesi:

- urluklık* “tohumluk, tohuma uygun” (Çeneli, 1997: 12).
urluk “tohum, tohum tanesi” (Çeneli, 1997: 12).
akşamlık aş “akşam yemeği” (Çeneli, 1997: 13).
sabahlık aş “sabah kahvaltısı” (Çeneli, 1997: 13).
uylelik yuku “öğle uykusu” (Çeneli, 1997: 13).
bişmetlik “ceketlik, ceket dikmeye yarar (kumaş)” (TLG, 698).
yamavlık “yamalık” (TLG, 698).
küzlük “sonbaharlık” (Türkyılmaz, 1999: 169).
kartanlık “kartan malzemesi” (TTRS, 203).

1.1.16. Kazan-Tatar Türkçesi:

- külmeklik* “gömleklik” (Öner, 1998: 36).
çalbarlık “şalvarlık” (Öner, 1998: 36).
tirislik “gübrelik” (Öner, 1998: 36).
paltoluk “paltoluk” (Öner, 1998: 36).
aşamlık “yemeklik” (Kakuk, 1999: 7).
aşlık “ekin” (Öner, 1998:195).
perdelik “perdelik” (Türkyılmaz, 1999: 170).
kustımlık “kostümlük” (Türkyılmaz, 1999: 170).
yulluk “yolluk” (KTLS, 993).

1.2. YER VE MEKÂN İSİMLERİ TÜRETMEK

1.2.1. Kökteki İsmi Grup Halinde Bulunduğu Yeri İfade Eden İsimler Türetmek

1.2.1.1. Eski Uygur Türkçesi:

- borluḡumın közedzün...* “bahçemi gözetsin...”(İKP, LXXIII.3.).
borluḡta tägmiştä... “bahçeye ulaşınca...”(İKP, LXXIX.2.).
yıparlıḡ yemişliḡiñiz... “güzel kokulu meyve bahçeniz...” (EDPT, 939).
idiz tikim kayalıḡ başḡukluḡ erip idi tikisizte... “yüksek dik kayalıkların ve dağ silsilelerinin tam sessizliğinde...” (Sertkaya, 1986: 46-47).
köp yigi telim söḡütlüḡ erip köpirip turur kölmen suvluḡta... “yoğun, sık ağaçlıklarda, kabarıp köpüren dereler ve sularda...” (Sertkaya, 1986: 46-47).

1.2.1.2. Karahanlı Türkçesi:

erüklük “erik bahçesi” (DLT I, 152).

tireklik “direklik ağaç yetişen yer, kavaklık.” (DLT I, 509).

kepezlik “pamuk fidanlığı, pamukluk” (DLT I, 507).

yığaçlık “ağaçlık” (DLT III, 51).

yağaklık “ceviz biten yer” (DLT III, 51).

kabaklık “kabak tarlası” (DLT I, 503).

kağunluk “kavun tarlası” (DLT I, 504).

söğütlik “söğüt ağacı biten yer” (DLT I, 506).

Çiçeklikte sandvaç ünün sumlıdı. “Bülbül çiçek bahçesinde yabancı dille konuştu.” (EDPT 401).

Tarıklık tep aymış ajunnı rasül. “Resül, ‘Dünya bir tarladır.’ demiş.” (EDPT 542).

1.2.1.3. Kıpçak Türkçesi:

ormanlık “ormanlık” (EZFT, 222).

ağaçlık “orman, ağaçlık yer” (KTS, 3).

duzluk “tuzla, tuzlu göl, tuz madeni” (KTS, 66).

kavunluk “kavun, karpuz tarlası” (GT, 290).

1.2.1.4. Çağatay Türkçesi:

kamışlık “kamışlık” (ÇEK, 47).

1.2.1.5. Eski Anadolu Türkçesi:

güllük “gül bahçesi” (TAS III, 1856).

Türklük “köy, Türklerin oturduğu yer” (TAS V, 3875).

1.2.1.6. Osmanlı Türkçesi:

büklük “meşcere, ağaçlık yer” (TAS I, 739).

güllük “gül bahçesi” (TAS III, 1856).

bağçelik “bağçeleri çok (yer)” (KAT, 269).

ağaçlık “ağaçların yeri” (Deny, 2001: 317).

ormanlık “ağaçlık yer” (Deny, 2001: 317).

meyvelik “meyve bahçesi” (Deny, 2001: 317).

elmalık “elma bahçesi” (Deny, 2001: 317).

ayvalık “ayva bahçesi” (Deny, 2001: 317).

zeytinlik “zeytin bahçesi” (Deny, 2001: 317).

1.2.1.7. Türkiye Türkçesi:

zeytinlik (Zülfikar, 1991: 111).

taşlık (Zülfikar, 1991: 111).

mezarlık (Zülfikar, 1991: 111).

fidelik “fide yetiştirilen yer” (BTS).

kestanelik “kestane ağaçları çok olan yer” (BTS).

sebzelik “sebze bahçesi” (BTS).

bademlik (TSTD, 261).

ağaçlık “ağacı bol olan yer” (BTS).

ayvalık “ayva ağaçlarının çok bulunduğu yer” (BTS).

bademlik “badem ağaçları çok olan yer, badem bahçesi” (BTS).

baklalık “bakla tarlası” (BTS).

biberlik “biber yetiştirilen yer” (BTS).

dikenlik “dikenli bitkileri çok olan yer” (BTS).

dutluk “dut ağaçlarının çok olduğu yer, dut bahçesi” (BTS).

eriklik “erik yetiştirilen bahçe” (BTS).

fındıklık “fındık ağaçları çok olan yer, fındık korusu” (BTS).

güllük “gül bahçesi veya gülü çok olan yer” (BTS).

hurmalık “hurma ağacı çok olan yer” (BTS).

kamışlık “kamışı çok olan yer” (BTS).

yoncalık “yonca tarlası (BTS).

1.2.1.8. Azerbaycan Türkçesi:

barıncılığ “‘barıncı’ adlı otun çok bittiği yer” (ADL I, 33).

basmalığ “arpa ekilen yer, saha” (ADL I, 36).

çeyillix “çeyil (bataklıkta biten bir ot) biten yer” (ADL I, 95).

gövännik “çemenlik” (ADL I, 204).

mevlux “üzüm bahçesi” (ADL II, 384).

murğuzlux “murguz (kargıya benzeyen bitki) çok olan yer” (ADL II, 403).

dağlığ “dağlık” (TLG, 185).

meyvâlik “meyvelik” (TLG, 185).

üzümlük “üzüm bahçesi” (TLG, 185).

asırgallığ “sazlık, kamışlık” (ATL, 32).

pöhrelik “fundalık” (ATL, 179).

şamlığ “çamlık, çam ormanı” (ATL, 192).

ağtikanlığ “akdiken biten yer” (ATS I, 22).

1.2.1.9. Türkmen Türkçesi:

- daaşlık* “taşlık” (TLG, 250).
gumluk “kumluk” (TLG, 250).
dağlık “dağlık” (Clark, 1998: 519).
ağaçlık “ağaçlık” (Clark, 1998: 519).
üzümlük “üzümlük” (Clark, 1998: 519).
buzluk “buzul” (TTS, 90).
çayırılık (TTS, 113).
çınarlık (TTS, 120).
tokaylık “ormanlık” (TTS, 631).

1.2.1.10. Özbek Türkçesi:

- mevâlik* “meyvelik” (Coşkun, 2000: 38).

1.2.1.11. Yeni Uygur Türkçesi:

- därâhlik* “ağaçlık” (TLG, 370).
koğunluk “kavunluk” (TLG, 370).
anarlık “nar bahçesi” (İlkül, 2008: 62).
cangallık “ormanlık” (İlkül, 2008: 62).
çınarlık “çınarlık” (İlkül, 2008: 62).
karıgaylık “çamlık” (İlkül, 2008: 62).
axtikanlık “ardıcılık, ardıçlı yer” (UTS, 6).
alçizarlık “vişnelik” (UTS, 8).
almilik “elma bahçesi” (UTS, 11).
çimlik “çimenlik, otluk” (UTS, 81).

çınarlık “çınarlık” (UTS, 81).

1.2.1.12. Kırgız Türkçesi:

booluk “bağ” (Öner, 1998: 37).

aştık “hububat veren bitki tarlaları” (KS I, 56).

bedelik “yonca tarlası” (KS I, 104).

koonduk “kavunluk, kavun bostanı” (KS II, 486).

tooluk “dağlık” (TLG, 502).

taşlık “taşlık” (TLG, 502).

1.2.1.13. Kazak Türkçesi:

kavundık “kavunluk” (TLG, 438).

jüzimdik “bağ” (TLG, 438).

kösettik “fidanlık” (KTTK, 252).

kürıştik “pirinç tarlası” (KTTK, 261).

1.2.1.14. Kırım-Tatar Türkçesi:

çıtıрманlık “fundalık, funda ormanlığı” (Çeneli, 1997: 13).

vişnelik “vişne bahçesi” (Çeneli, 1997: 13).

kamışlık “sazlık, kamışlık” (Türkyılmaz, 1999: 167).

almalık “elma bahçesi” (Türkyılmaz, 1999: 168).

çamlık “çimenlik, fidanlık” (Türkyılmaz, 1999: 168).

hurmalık “hurma bahçesi” (Türkyılmaz, 1999: 168).

eriklik “erik bahçesi” (Türkyılmaz, 1999: 168).

meyvalık “meyva bahçesi” (Türkyılmaz, 1999: 168).

1.2.1.15. Kazan-Tatar Türkçesi:

ağaçlık “ağaçlık, ormancık” (Kakuk, 1999: 2).

bulınlık “çimen, otlak” (Kakuk, 1999: 2).

cileklik “çilek bahçesi” (Kakuk, 1999: 26).

kumlık “kumsal” (Kakuk, 1999, 69).

kuvaklık “çalılık, fundalık” (Kakuk, 1999: 71).

sazlık “sazlık” (Kakuk, 1999: 91).

yeşillikler “yeşil yer” (Özkan, 1994: 548-549).

tallık “söğütlük” (Şahin, 1999: 387).

bulınlık “çayır” (Türkyılmaz, 1999: 167).

naratlık “çam ormanı” (Türkyılmaz, 1999: 169).

çırşılık “köknar ormanı” (Türkyılmaz, 1999: 169).

1.2.2. Kökteki İsmi Korunduğu, Saklandığı Yeri İfade Eden İsimler Türetmek

1.2.2.1. Eski Uygur Türkçesi:

Tağı adın ağılık¹¹ koltı... “Yeniden başka hazineler istedi.” (İKP VII.4.).

Küniñä ağıña munçalayu berip ağılıқтаğı ağı barım azqına kälti. “Günlerce ve aylarca böyle verildiği için hazinedeki zenginlikler ve varlıklar çok az kaldı.” (İKP, VII.5.).

ağılığım tsañım “hazinem ve tahıl ambarım” (EDPT, 86).

¹¹ Bu kelime ayrıca Bodisatva unvanlarında kullanılmıştır. *kök kalık ağılık* ‘Akasagarbha’, *yir ağılıkı* ‘Ksitigrabha’ (EUTS, 5).

Nom ağıllıkta ornanıp... “Öğreti (Dhamia) hazinesinde yerleşip...” (AY, 58).

1.2.2.2. Karahanlı Türkçesi:

*kömürlük*¹² “kömür konulan yer” (DLT I, 506).

tavarluk “hazine, mal konan yer” (DLT I, 503).

ağıllık “hazine” (TAŞ 2009: 55).

otluk “yemlik, ahır” (DLT I, 98).

otunluk “odunluk” (DLT I, 162).

ügürlük “darı konulan yer” (DLT I, 152).

1.2.2.3. Harezmi Türkçesi:

buzluk “buz saklanılan yer, buzخانه” (İBM, 22).

küllük “kül dökülen yer” (KTS, 168).

atlık “at bağlanacak yer” (İBM, 13)

1.2.2.4. Kıpçak Türkçesi:

biçenlik “samanlık” (KLS, 31).

¹² Ayrıca *+lük* eki, bu kelimeye “kömür yapmak için yakılan ağaç” anlamını vererek tahsis ismi de türetmiştir. (DLT I, 506)

1.2.2.5. Çağatay Türkçesi:

otluḡ “yemlik, ahır” (EDPT, 55).

imlik “yemlik” (ŞHD, 480).

burḡutlik “mabet, puthâne” (ÇO, 35).

kögerçinlik “güvercinlik” (ÇEK, 47).

1.2.2.6. Osmanlı Türkçesi:

terslik “süprüntülük, çöplük” (TAS V, 3796).

1.2.2.7. Türkiye Türkçesi:

yüklük (Zülfikar, 1991: 111).

kömürlük (Zülfikar, 1991: 111).

yemlik (Zülfikar, 1991: 111).

çöplük (Zülfikar, 1991: 111).

ayakkabılık (Zülfikar, 1991: 111).

kireçlik “kireç konulan yer” (BTS).

belgelik “belge ve yazıların saklandığı yer, arşiv” (BTS).

arılık “kovanların konulduğu yer, kovanlık” (BTS).

arpalık “arpa konulan yer” (BTS).

barutluk “barut saklanan kap veya yer” (BTS).

cephanelik “cephanenin saklanmasına yarar kapalı ve korunmuş yer” (BTS).

civcivlik “sekiz on haftalık oluncaya kadar civcivlerin bakımına ayrılan kümes” (BTS).

çarıklık “çarık konulacak yer” (BTS).

develik “özellikle Güneydoğu Anadolu'daki evlerin alt katında bulunan, develerin korunduğu veya bağlandığı bölüm” (BTS).

ineklik “inek ahır” (BTS).

samanlık “saman saklanan yer” (BTS).

tohumluk “tohum saklanan yer” (BTS).

güvercinlik “evcil güvercin yetiştirmek için hazırlanmış yer” (BTS).

1.2.2.8. Azerbaycan Türkçesi:

bızavlıx “buzov saklanılan yer” (ADL I, 50).

odunluğ “odunluk” (TLG, 185).

1.2.2.9. Türkmen Türkçesi:

odunlık (TTS, 482).

çöplük “çöplük” (TTS, 126).

1.2.2.10. Yeni Uygur Türkçesi:

exletlik “çöplük, çöp atılan yer” (UTS, 110).

1.2.2.11. Kırgız Türkçesi:

koyluk “koyunluk” (KTLS, 1063).

1.2.2.12. Kazak Türkçesi:

otındık “odunluk” (Öner, 1998: 23).

1.2.2.13. Kazan-Tatar Türkçesi:

utınlık “odunluk” (Öner, 1998: 36).

çüplik “çöplük” (Öner, 1998: 36).

bılbıl çitligine “bülbul kafesine” (Özkan, 1994: 294-295).

ambarlık “ambarlık” (TTRS, 21).

1.2.3. Temele Bağlı Olarak, “Kim İçin, Ne İçin” Olduğunu Gösteren Mekân, Yer İsimleri Türetmek

1.2.3.1. Eski Uygur Türkçesi:

buğralık “devenin harası” (EDPT, 302).

batıglıktaki küzeç “tuvalet taşı” (EDPT, 302).

aşlık “mutfak” (EDPT, 261).

*bezeklikte*¹³ *kızlar kırkın...* “haremdede kızlar, cariyeler...” (Ercilasun, 2004: 265).

yılıkka atlık kişiğe batıglık... “çiftlik hayvanları için bir ahır ve insanlar için bir tuvalet...” (EDPT, 302).

...ärdinilig orunluğ üzä olğurtı... “...mücevherli tahta oturttu...” (İKP, XLVI.2.).

teñrilik “tapınak”

teñrilikñerü bardı. “tapınağa gitti.” (EDPT, 525).

¹³ <*beze-k* “süs, süslenme” (EDPT 391).

kınlıkta yatzun...“...hapiste yatsın...”(İKP, LXIII.4.).

*Mrdaspnt teñrileriniñ otaçılıkı*¹⁴... “Mardaspent tanrılarının iyileştirildiği yer...” (EDPT, 44).

1.2.3.2. Karahanlı Türkçesi:

*udhluk*¹⁵ “sığır gibi hayvanların ahırda yattığı yer” (DLT I, 98).

aşlık “mutfak” (DLT I, 114).

muyanlık “imarethane” (Taş, 2009: 59).

kepeklik “ kepek üretilen yer” (DLT I, 508).

temürlük “demir eritilen yer” (DLT I, 506).

*Biri teñrilik*¹⁶ ol. “(İki çeşit düşman vardır.) Biri kafir tapınağıdır.”

tüşlük “konulacak yer” (DLT IV, 676).

*çumuşluk*¹⁷ “apteshane, ayak yolu” (DLT I, 503).

1.2.3.3. Harezmi Türkçesi:

Kaytardı koyunlarını kice yatalıķınğa, “Gece koyunlarını yatacakları yere geri getirdi,” (ME, 39).

Duralıķındın teprendi. “Evden çıktı.” (ME, 79).

ekinlik “ekin yeri, tarla” (İBM, 28).

¹⁴ *otaçı* “doktor, hekim, tabip” (EUTS, 144).

¹⁵ *ud* kelimesine gelen +luk eki, Karahanlı Türkçesinde hem organ ismi hem yer ismi yapmıştır.

¹⁶ *teñrilik* önce “tapınak” anlamında kullanılmış, Daha sonra “tanrısallık” anlamında kullanılmış olabilir (EDPT 525).

¹⁷ <çum- “suya dal-“ (DLT IV, 160). *çumuşluk*, güney-doğu Türk lehçelerinde *çömüş* “banyo yapma” şeklinde yaşamaktadır. Genel olarak “banyo, lavabo, tuvalet”, seyrek olarak da “tenha yer” anlamında kullanılmaktadır (EDPT, 424).

1.2.3.4. Kıpçak Türkçesi:

örtlik “cehennem” (EDPT, 206).

1.2.3.5. Eski Anadolu Türkçesi:

ekinlik “ekilmiş yer, üzerinde arpa, bugday gibi seyler bitmiş olan yer” (TAS III, 1410).

gemilik “liman” (TAS III, 1630).

işlik “iş yeri, iş yapılan yer, ticarethane” (TAS III, 2123).

1.2.3.6. Osmanlı Türkçesi:

ekinlik “ekilmiş yer, üzerinde arpa, bugday gibi seyler bitmiş olan yer” (TAS III, 1410).

orduluk “ordugâh, ordunun konakladığı yer” (TAS V, 3012).

1.2.3.7. Türkiye Türkçesi:

gölgelik (TSTD, 253).

dikmelik “fidanlık” (BTS).

develik “develerin bağlandığı bölüm” (BTS).

ineklik “inek konulan yer” (BTS).

arabalık “araba konulan yer, garaj” (BTS).

arkalık “sırt dayamaya yarayan yer” (BTS).

asmalık “asma için ayrılmış (yer veya toprak)” (BTS).

dikmelik “fidanlık” (BTS).

ekinlik “ekin ekilmiş yer” (BTS).

yarışlık “pist (BTS).

1.2.3.8. Azerbaycan Türkçesi:

arılıx “arı kovarı konan yer, arıhane” (ADL I, 17).

qaramalix “bataklık” (ADL I, 308).

ateşlik “ateş yanan yer” (ATS I, 63).

ayranlıq “köpeklere ayran vermek için kazılan çukur” (ATS I, 74).

çimerlik “plaj” (ATS, 207).

1.2.3.9. Türkmen Türkçesi:

harabaçılık “harabe yer” (TTS, 333).

obaçılık “köy toprağı, oturan ya da göçen köyün yeri” (TTS, 481).

1.2.3.10. Özbek Türkçesi:

tâğ ârâligidâ “dağ geçitinden” (TLG, 341).

agentlik “acente, ajans; büro” (ÖTS, 188).

därslik “derslik” (Kartallıoğlu, 2000: 40).

1.2.3.11. Yeni Uygur Türkçesi:

ekinlik “ekinlik” (İlkül, 2008: 62).

1.2.3.12. Kırgız Türkçesi:

keçmelik “geçit yeri” (KS II, 429).

1.2.3.13. Kazak Türkçesi:

egindik “ekin ekilen yer” (TLG, 438).

1.2.3.14. Kazan-Tatar Türkçesi:

abdestlik “abdest alma yeri” (TTRS, 6).

1.2.4. Diğer Anlamlarda Yer isimleri Türetmek

1.2.4.1. Eski Uygur Türkçesi:

aralık “aralık, mesâfe” (EUTS, 18).

1.2.4.2. Karahanlı Türkçesi:

oçaklık yer “ocak yeri” (DLT I, 150).

1.2.4.3. Kıpçak Türkçesi:

amânlık “aman verilmiş yer, güvenli yer” (KTS, 8).

1.2.4.4. Çağatay Türkçesi:

Bu habarnı işitti irse, mirâhorım üç yüz kişi bile karavulluğa yiberdi.
 “Bu haberi işitince, mirahorunu üç yüz kişi ile karakolluğa gönderdi.”
 (Eckmann, 2003: 102).

aralık “ara yer, aralık” (BD, 33).

1.2.4.5. Eski Anadolu Türkçesi:

Sultan Alaüddin dahi ol iki aralığı anlara yurt virdi (TS I, 184). “Sultan Aleaddin dahi, o iki yöreyi ona verdi.”

asmalık “çardak, kameriye” (TAS I, 246).

dütünlük “baca” (TAS II, 1360).

göçlük “konaklık, merhale” (TAS III, 1720).

ortalık “ortalık” (TAS V, 3016).

aralık “yer mahâl” (Arslan, 2008: 156).

1.2.4.6. Osmanlı Türkçesi:

dütünlük “baca” (TAS II, 1360).

kaklık “kırlarda içine su biriken çukur” (TAS IV, 2164).

1.2.4.7. Türkiye Türkçesi:

harabelik “harap olmuş yer, ören” (BTS).

izbelik “ıssız yer” (BTS).

ortalık (KTLS,664) “çevre, etraf”

aralık “iki şey arasındaki açıklık, mesafe” (BTS).

camlık “camlı çerçeve ile bölünmüş yer; çiçek, sebze vb. bitkileri dış etkenlerden korumak için yapılmış küçük limonluk, camekân” (BTS).

1.2.4.8. Azerbaycan Türkçesi:

aralix I “her tarafı su ile çevrili yer, adacık” (ADL I, 16).

aralix II “iki zeminin, iki evin arası” (ADL I, 16).

aralix III “şehirden insanların toplanıp sohbet ettikleri yer” (ADL I, 16).

ortalıq “ortalık” (KTLS,664).

çöllük “kumlu, düzlük, susuz sahra” (ATS I, 213).

1.2.4.9. Türkmen Türkçesi:

düzlük “düzlük” (TLG, 250).

1.2.4.10. Özbek Türkçesi:

tepälik “tepelik” (ÖT, 262).

kuruklik “kara (yer)” (ÖT, 312).

tekislik “ova, düzlük” (ÖTS, 322).

çukurlik “çukurluk” (Kartallıoğlu, 2000: 40).

1.2.4.11. Yeni Uygur Türkçesi:

döñlük “tepelik” (TLG, 370).

dağ arilligi “dağ aralığı” (UTS, 16).

cilgiliq “derelik” (UTS, 62).

1.2.4.12. Kırgız Türkçesi:

ıstık “tütsüleme yeri” (KS I, 362).

ortoluk “ortalık” (KTLS,664).

1.2.4.13. Kazak Türkçesi:

jazıktık “düzlük, düz ovalık” (KTTK, 151).

1.2.4.14. Kırım-Tatar Türkçesi:

denalık “tenhalık” (TTRS, 122).

karaplık “harabe” (TTRS, 198).

tüzlük “ova” (Türkyılmaz, 1999: 160).

1.2.4.15. Kazan-Tatar Türkçesi:

aralık “koridor, geçit” (Kakuk, 1999: 6).

yüyişlikten “su birikintisinden” (Özkan, 1994: 550-551).

tavlık “yayla” (Türkyılmaz, 1999: 167).

buşlık “boşluk, oyuk,çukur, kapanmamış yer” (Türkyılmaz, 1999: 160).

inkülük “çukurluk yer” (Türkyılmaz, 1999: 160).

1.3. İSİMLERE VE SIFATLARA GELEREK “DURUM, HAL, ÖZELLİK” BİLDİREN SOYUT İSİMLER TÜRETMEK

Ekin asıl fonksiyonu sıfatlardan soyut isimler türetmektir. Bu soyut isimler sıfat gibi kullanılamazlar. Ekin eskiden beri işlek olarak böyle kelimeler türetmesi, asıl fonksiyonunun bu olduğunu ve ilk olarak bu anlamıyla kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Bu nedenle, ekin, özellikle somut anlamları ve isimlerden sıfat yapma fonksiyonları sonradan ortaya çıkmıştır (Ergin, 2004: 155-156). Buna karşılık Erdal, soyut anlamın ne yazıtların dilinde ne de klasik Uygurcanın dilinde bulunduğunu söylemektedir. Bu görüşünde bazı istisnalara yer vermektedir. Eski Türkçede soyut anlamın genellikle iyelik ekiyle belirtilebileceğini ifade etmektedir. Soyut kullanımın Çincenin etkisiyle Karahanlı Döneminde görüldüğünden bahsetmektedir. Ayrıca soyut kullanımın tipik olarak sıfatlara gelmesine rağmen, başlangıçta sıfatlara çok seyrek eklendiğini vurgulamaktadır (Erdal, 1991: 126). Ancak Köktürkçedeki, *özlüki boz at erti*. “Öz atı boz at idi.” (ETY, 137) ve *beglik urı oğluñ kul boldı, işilik kız oğluñ küñ boldı* “Beylik erkek evlâdın kul oldu, hanımlık kız evlâdın carıye oldu.” (KT D 24) örneklerinde *+ilk/+luk* ekinin soyut anlamda kullanıldığı görülmektedir.

1.3.1. Eski Uygur Türkçesi:

Biligsizlik karanju üze köñülüm örtülü. “Bilgisizliğin karanlığı üzerinde gönlüm örtülü.” (EDPT, 342).

kılmış yiglikler “iyi davranışlar” (EDPT, 912).

Ağırlık yinilik bar. “Ağırlık ya da hafiflik var.” (EDPT, 950).

Eğgölük işimke basutçı bolunlar. “İyilik işime yardımcı olsunlar. (EDPT, 53).

Erliki keç bolur. “Erkekliği kusursuz olur.” (EDPT, 229).

Kişi ara edgölük yolun alp. “İnsanlar arasında senin iyilik yolun insanlar arasında zordur.” (EDPT, 53).

etöz ertimlikin sakınıp “vücudun faniliğini düşünüp” (EDPT, 74).

suvukluk “akışkanlık” (EDPT, 787).

amulluk “usluluk, sükûnet” (EUTS, 10).

köp yanşamaıklıg “çok gevezelik” (Sertkaya, 1986: 64).

tınlıgların asıglıkı meniliki üçün “canlıların faydalılıkları mutlulukları için” (EDPT, 245).

Biligsizlig kılınçlarım öczün alkızun. “Cahillik amellerim dinsin, ortadan kalsın.” (Tekin, 1986:25).

acukluk “açıklık, samimiyet” (Emre, 1940: 6).

Irak yertin yakın köñülin ençlik esenlik ayudı ıdır biz. “Uzak yerde fakat yakın kalple biz sizin esenliğinizi dile getiriyoruz.” (Erdal, 1991: 126).

*Suvsalık*¹⁸ örer. “Susuzluk artar.” (EDPT, 195).

1.3.2. Karahanlı Türkçesi:

Ol kişiler kim namazi riya birle kılurlar halk yüzliki üçün... “Onlar ki namazı riya ile kılurlar, halka gösteriş yapmak için...” (KTSV, 338).

tiriglik ağı “canlılık ağı” (EDPT 75).

İsizlik ot ol ot küyürgen bolur yolunda keçig yok ütülgen bolur. “Kötülük ateş olur, ateş kavuran, yoluna geçit vermeyen yakan olur.” (EDPT 57).

Kamuğ edgölük kıl. “Hep iyilik yap.” (EDPT 53).

üzüklük “ayrılma, kesiklik” (EDPT 286).

turukluk “sıskalık” (DLT I, 503).

kurğuluk “taşkınlık, yeğnilik, zevzeklik” (DLT I, 528).

¹⁸ <suvs- “susuzluk” anlamındadır. Harezmi Türkçesinde *susalık*, *suvsalık*; Osmanlı Türkçesinde *susalık* (EDPT, 793) *suvsalık* “susama, içki düşkünlüğü, ayyaş” (EUTS, 213). *suvsalık*, muhtemelen *suvsaglık* tan ses olayı sonucunda oluşmuştur. Tıpkı *uruğluk* > *urluk* gibi.

Tüzünlük bile sen keçür ay küsüş. “Nazikliğinizle beni bağışlayın.” (EDPT 576).

Birbirniñ oğrılığın çıkırışdı. “Birbirinin hırsızlığını meydana çıkardılar.” (DLT II, 208).

saranlık “pintilik, cimrilik” (DLT IV, 490).

azlık “az olan” (TAŞ 2009: 55).

Neñ kut bulup kövezlik kılınıp yana küturma. “Mala ve talihe eriştiğinde şımarıklık yapma.” (DLT I, 508).

*tokluk*¹⁹ “tokluk; insanın başı saçsız ve hayvanın başı boynuzsuz olması.” (DLT IV, 633).

eşlik “eşlik, arkadaşlık” (Taş, 2009: 57).

*irüklük*²⁰ “güçten düşme” (Taş, 2009: 57).

Eğizlik tiledi sözük can turuğ. “Onun temiz ruhu dinlenme yeri olarak cennetin yüksekliklerini diledi.” (EDPT 74).

Köni bardı keldi neçe ergilik. “Doğruluk gitti yamukluğun bütün çeşidi geldi.” (EDPT 115).

Eminlik törü élke ençlik bolur. “Töre güvenlidir ve ülke için huzurdur.” (EDPT 162).

uluğluk “ululuk” (EDPT 139).

Küvezlik asırsız. “Gururluluk zararlıdır.” (EDPT 245).

Köñül isiglik kerek. “Gönüldeki sevginin sıcaklığı lâzım.” ((DLT I, 152).

esenlik tilese “sağlık dilese” (EDPT 249).

isizlik “kötülük” (DLT I, 152).

Kişilik üçün at urundı kişi. “İnsanlık için bir ad kazandı.” (EDPT 235).

Bilgisizlik kiter. “Bilgisizlik devam eder.” (EDPT 342).

Uvutsuzluk erke içi tenşiz ig. “Utanmazlık insanda benzersiz bir hastalıktır.” (EDPT 8).

Tatıdı tiriglik “Hayat tatlıdır.” (EDPT 348).

arukluk “yorgunluk” (DLT I, 150).

¹⁹ <tok> “tok, aç olmayan; saçsız insan, boynuzsuz hayvan” (DLT IV, 633)

²⁰ <irük> “duvar ve duvara benzer şeylerdeki gedik, boşluk” (TAŞ 2009: 58). +Iık/+Iuk anlam bakımından köke bağlı kelimeler türetilir. Ancak bu türetmede köke bağlılık yoktur.

kuruğluk “kuruluk” (DLT I, 503).

Amulluk *kerek kılkı onay, örüglük kerek begke tuğsa kün ay.* “Dürüst ere sakinlik gerekir, gün ya da ay doğsa beye sessizlik gerekir.” (EDPT 228).

Kim ol borçı erse kişi yegi ol, kerek erse yeglik yori borçı bol. “Kim şarapçı olursa o kişi daha iyi olur, daha iyi olmak gerekirse şarapçı ol.” (EDPT 357).

Anıñ tepizliki kimke talkar. “Onun kıskançlığı kime zarar verir.” (DLT I, 506).

Könilik *yañılma yolın.* “Doğruluk yolundan şaşma.” (EDPT 733).

Kizlep tutar sevüklük²¹. “Sevgiyi gizli tutar.” (DLT II, 172).

siliglik *bile* “dürüstlülle” (EDPT 827).

semizlik “şişmanlık” (DLT I, 507).

yüz açukluğı “yüz gülümseyişi” (DLT I, 150).

açukluk “açık söz” (EDPT 24).

eveklik “işlerde ivme, acelecilik” (DLT I, 153).

açlık²² “açlık” (DLT I, 114).

ajun tokluğu “dünya tokluğu” (EDPT 469).

ucuzluk *anuk* “rezillik hazırlama” (EDPT 32).

Utunluk *kılur buşsa kılkı silig.* “İyi biri halini kaybetse, alçaklık yapar.” (EDPT 63).

Koşnı konum ağışka kılğıl anar ağırlık²³. “Konuya, komşuya ve hısmına iyilik et, onları ağırla.”

adaşlık “arkadaşlık” (DLT I, 149).

tanukluk “tanıklık” (DLT I, 503).

anukluk “hazırlık, hazırlanma” (DLT I, 150).

bağırsaklık “bağlılık, arkadaşlık” (EDPT 320).

²¹ <sevük “sevgili, sevilen” (DLT IV)

²² <aç. Kuzey-doğu lehçeleri dışındaki Türk lehçelerinde yaşamaktadır. Karahanlı Türkçesinde, *açlık* (1)“açlık”, (2)“açgözlülük”. Clauson, bu kelimenin somuttan soyuta anlamının geliştiğini ortaya koymaktadır (Arslan, 2008: 132).

²³ *ağırlık* “ikram, ağırlayış” (DLT IV, 10) +*lık* ekli kelime yardımcı fiil olarak birleşik fiil oluşturmuştur. *ağır*’dan soyut ve somut isim türetmiştir. Eski dönemlerde genellikle mecazî anlamda “saygı, hürmet” olarak kullanılırken; çağdaş lehçelerde “ağırlık, zorluk; ağır eşya” ve Osmanlı Türkçesinde da “damatın geline verdiği düğün hediyeleri” anlamlarında kullanılmıştır. Somuttan soyuta anlam değişmesi görülmektedir (Arslan, 2008: 137).

Ajun halkı andın yarukluk bulur. “Dünya halkı ondan aydınlık, ferahlık bulur.” (EDPT 964).

yıdıgılık “yıpranmışlık, kokmuşluk” (DLT III, 51).

Karılık kelip aldı. “Yaşlılık gelip aldı.” (EDPT 659).

yılıgılık “sıcaklık” (DLT III, 51).

Kelse kalı katıgılık... “Sana şiddetli bir felâket gelirse...” (DLT III, 233).

bedüklük “büyüklük” (KB III, 69).

boşluk “boşluk, kurtulma, serbest kalma” (Taş, 2009: 56).

ortaklık “fesat çıkarma” (KTSV, 202).

*Edhgülükün*²⁴ *kel, isizligin kelme.* “Hayırla gel, şerle gelme.” (DLT II, 93).

Kotkulığın tapıngıl. “Gönül alçaklığıyla ona hizmet et.” (DLT II, 140)

erlik “erkeklik” (DLT I, 104).

Yıradı meniñdin yigitlik atı. “Yiğitlik adı benden geçti.” (EDPT 198)

yigitlik küçi “yiğitlik gücü” (EDPT 253).

edilik “efendilik” (Taş, 2009: 56).

Karğış kıılır umalar yunçıg körüp konukluk. “Konuklar, konuklukta rahatsız olurlarsa ilenirler.” (DLT I, 274).

*Neteglikke*²⁵ *kirme.* “(Allah’ın) özünü soruşturmayı deneme.” (EDPT 776).

*uvutka bolup korkılık*²⁶ *alplik kıılır.* “Korkak utanıp yiğitlik yapar.” (EDPT 128).

korkuluk er “korkak adam” (DLT III, 417).

kulluk “kulluk” (Taş, 2009: 59).

²⁴ *+lıkın* DLT’de “ile” anlamında kullanılan bir edat olarak geçmektedir (DLT II, 93). Ancak buradaki “ile” anlamını *+n* vasıta hâli ekinin verdiğini düşünüyorum. Çünkü *+lık*, *+n* ile kalıplaşıp *+lıkın*’ı oluştursaydı *+lık* yapım ekinin fonksiyonu devam etmezdi. Yani *+lıkın* kelimeye ‘+lığıyla’ anlamı değil; ‘+(y)le’ anlamı vermesi gerekirdi.

²⁵ *<neteg* (EDPT 776) *neteg*, *ne* soru sözcüğü ve *teg* edatının birleşmesiyle oluşmuş, “nasıl, ne gibi” anlamına gelen bir soru zarfıdır. *+lık* eki bu kelimeye gelerek “doğallık, nitelik, öz” anlamında soyut ve kalıcı isim türetmiştir.

²⁶ *<korkuğluk* olması muhtemeldir. *korkuğ* “korku” (KTSV, 172). *-(u)ğ* ekiyle *+luk* birleşerek ismin failini gösteren kelime türetmiştir.

1.3.3. Harezmi Türkçesi:

*bahtlık*²⁷ “talih, şans” (ME, 97).

*ârâmluk*²⁸ “rahat, huzur” (NF, 20).

*kahtlık*²⁹ “kıtlık, kuraklık” (NF, 197).

*meskenetlik*³⁰ “miskinlik, âcizlik” (NF, 289).

siglik “sıcaklık” (EDPT, 247).

esenlik “sağlık” (EDPT, 249).

bilgisizlik “bilgisizlik” (EDPT, 342).

tiriglik / tirilik “yaşam” (EDPT, 546).

Cumlasının işlerini könilik üze kılğıl. “Hepsinin işlerini doğruluk üzerine kıl.” (EDPT, 733).

kişilik “insanlık” (EDPT, 754).

sevüklük “güzellik, hoşluk” (EDPT, 788).

tokluk “tokluk” (EDPT, 469).

açlık “açlık” (NF, 4).

tinçlik “sakinlik, huzurluluk” (EDPT, 516).

tanukluk “tanıklık” (EDPT, 519).

konukluk “konukseverlik” (EDPT, 638).

yağukluk “yakınlık” (EDPT, 901).

yarukluk “parlaklık” (EDPT, 971).

Amraklık kıldı anı üze. “Onun üzerine şefkat kıldı.” (ME, 35).

Kurıdı terisi aruklukdın. “Zayıflıktan derisi kurudu.” (ME, 70).

esrüklük “sarhoşluk” (ME, 121).

yağılık “düşmanlık” (Özyetkin, 1996: 240).

yamanlık “kötülük” (Özyetkin, 1996: 240).

yahsılık “iyilik, güzellik” (Özyetkin, 1996: 240).

tatlılık “tatlılık” (HŞ, 35).

yarukluk “aydınlık” (HŞ, 36).

²⁷ <baht>(Farsça) “talih, şans” (ME, 97)

²⁸ <ârâm>(Farsça) “rahat, huzur; dinlenme” (NF, 20)

²⁹ <kaht>(Arapça) “kıtlık” (NF, 197)

³⁰ <meskenet> (Arapça) “miskinlik, âcizlik; tevazu, alçakgönüllülük” (NF, 289)

tüzlük “doğruluk” (HŞ, 36).

âzâdlık “hürriyet, serbestlik” (NF, 39).

tüzlük “eşitlik, adalet” (NF, 443).

uzunluk “uzunluk” (NF, 451).

üküşlük “çokluk, fazlalık” (NF, 454).

*havadarlık*³¹ “taraf tutma” (ME, 125).

katımluk “katılma, karışma” (ME, 136).

müflislik “iflas etme” (ME, 158).

konukluk “ziyafete çağırma” (İBM, 44).

İnç turup tınçlıg bile ... “Huzur içinde yaşayıp dinçlik ile...” (Özyetkin, 1996: 107, 137).

cüftlük “eş olarak” (NF, 97).

çalıklık “haşarılık etme, sakın rahat durmama” (NF, 100).

mazlumluk “zulme uğrama” (NF, 280).

razılık “razı olmak” (NF, 350).

yokluk “yokluk, yok olmak” (NF, 488).

*suvsalık*³² “susamışlık” (NF, 384).

üvüşlük “ıslaklık” (NF, 456).

erlik “yiğitlik” (EDPT, 229).

yigitlik “yiğitlik” (EDPT, 912).

alplik “bahadırılık, kahramanlık” (İBM, 10).

şehidlik “şehitlik” (NF, 387).

kâfirlik “kafirlik, küfr” (NF, 196).

sağlık “sağlık” (NF, 356).

neteglik “nasıllık, keyfiyet” (NF, 315).

1.3.4. Kıpçak Türkçesi:

arıklık “zayıflık” (EZFT, 141).

³¹ <havadar(Farsça) “taraf tutan” (ME, 125)

³² <suv-sa-ğ+lık.

- aydınlık* “aydınlık” (EZFT, 145).
ayruluk “ayrılık” (EZFT, 145).
arıklık “arıklık” (EZFT, 141).
neciklik “nicelik, kemiyet” (EZFT, 86).
necelik “nitelik, keyfiyet” (EZFT, 86).
semizlik “şişmanlık” (EZFT, 235).
esenlik “esenlik” (EZFT, 170).
igilik “iyilik” (EZFT, 176).
isilik “sıcaklık” (EZFT, 179).
egsüklük “moral eksikliği, kusur” (EDPT, 117).
tirilik “yaşam” (EDPT, 546).
könülük “doğruluk” (EDPT, 733).
ululuk “ululuk” (EDPT, 139).
beyiklik “yükseklik” (EDPT, 304).
yarukluk “parlaklık” (EDPT, 964).
cömerdlik “cömertlik” (ZLT, 31).
yamanlık “fenalık” (ZLT, 31).
*özdenlik*³³ “güzellik” (ZLT, 31).
yoksulluk “yoksulluk” (ZLT, 32).
baylık “zenginlik” (ZLT, 32).
öktemlik “gururluluk” (KLS, 150).
cahulluk “tembellik, gevşeklik” (KTS, 41).
delilik “delilik” (KTS, 58).
dostluk “dostluk, arkadaşlık” (KTS, 64).
düşmanlık “düşmanlık” (KTS, 67).
edepsüzlük “edepsizlik” (KTS, 69).
efüşlik “ıslaklık” (KTS, 70).
kiççilik “küçüklük” (KTS, 147).
kulmaşlık “sahtekârlık” (KTS, 162).
yarlılık “fakirlik, yoksulluk” (KTS, 313).

³³ Ek uyumsuzluğu vardır.

- ucuzluk* “ucuzluk” (TAM, 38).
*selâmetlik*³⁴ “selâmet, esenlik” (GT, 354).
toğruluk “doğruluk” (KLS, 191).
tözümlük “sabır” (KLS, 196).
uzunluk “uzunluk” (KLS, 209).
konukluk “konukseverlik” (EDPT, 638).
bahadurluk “bahadırılık, cesaret” (ZLT, 31).
*ğâvurluk*³⁵ “kafirlik” (ZLT, 32).
erklük “erkeklik” (KLS, 65).
kulluk “kölelik, kulluk” (, 124).
çalaklık “yiğitlik, kahramalık” (KTS, 45).
korluk “horlanmış kimse” (EZFT, 205).
örtülük “gizlilik” (KTS, 212).
kandalık “neredelik” (KTS, 125).
ilklik “ilklik” (EZFT, 177).
sonluk “sonluk” (EZFT, 177).
kara yağuzluk “kara yağızlık, esmerlik” (EZFT, 184).
tüzenlik “düzenlik” (EZFT, 268).
kamlık “kehanette bulunma” (KLS, 88).
harâmlık “haram olma” (KTS, 92).

1.3.5. Çağatay Türkçesi:

- irklük* “erkeklik” (EDPT, 229).
yigitlik “yiğitlik” (EDPT, 912).
bîbâklük “korkusuzluk” (Eckmann, 2003: 85).
açlık “açlık” (Eckmann, 2003: 89).
çüçüglük “tatlılık” (Eckmann, 2003: 114).

³⁴ <selâmet “esenlik” (GT, 354). Yabancı kelimelere işlek olan isimden isim yapım ekleri getirildiğinde, çekim eki durumuna gelir. Örneğin *hocalık*, *câhillik*, *gedâyilik*, *ferveçilik*, *horluk*, *ma'zûllük* (GT, LIV) . Ancak *hocalık* kelimesinde +lık ekinin meslek ismi yaptığını görüyoruz. Çünkü kökte “meslekle uğraşan” anlamı vardır.

³⁵ Ek uyumsuzluğu vardır.

Hiç gül körge imes bâd-i hazândın yahşılık. “Hiçbir gül sonbahar rüzgarından iyilik görmüş değil.” (Eckmann, 2003: 147).

esrüklük “sarhoşluk” (Eckmann, 2003: 275).

bivefâlık “vefasızlık” (Eckmann, 2003: 277).

katıglık “katılık” (Eckmann, 2003: 277).

egrilik “yamukluk” (EDPT, 115) .

tiriglik “yaşam” (EDPT, 526).

*ğayat nâzüklük*kindin su bile yutsa bolur. “...gayet nazik olduğundan su bile yutulabilir.” (Eckmann, 2003; 181).

siviglik “aşk” (EDPT, 788).

oğurluk “hırsızlık” (EDPT, 93).

uluğluk “büyüklük” (EDPT, 139).

arığlık “saflık, temizlik” (EDPT, 218).

tokluk “tokluk”(EDPT, 469).

konağlık “konukseverlik” (EDPT, 638).

karağlık “kıtlık” (EDPT, 657).

yılığlık “sıcaklık” (EDPT, 927).

yarukluk “parlaklık” (EDPT, 964).

bağlağuluk “bağlanılmış, bağlı” (ÇO, 19).

görbezlik “mekkarlık, zorbalık” (ÇO, 71).

yağduluk “aydınlık, ruşenlik, nur-u ziya”

menmenlik “enaniyet, gurur” (ÇO, 144).

öllük “ıslaklık” (ÇO, 154).

taravlık “dargınlık, elem ve kederlik” (ÇO, 182).

arılık “arılık, temizlik” (BD, 333).

körklük “güzel” (BD, 390).

yamanlık “kötülük” (BD; 438).

yalguzluk “yalnızlık” (BD, 438).

tüzlük “doğruluk” (ÇEK, 47).

artuksılık “fazlalık” (AL, 13).

kaynaşlık³⁶ “kaynayıcı, kaynar” (ÇO, 114).

Eger tegse sizke bir edgölük, yavuz gelir olarka; eger tegse sizke bir yavuzluk, şâd bolurlar anıñ birle. “Size bir iyilik gelirse, onlar fena olurlar; size bir kötülük gelirse, onunla sevinirler.” (Eckmann, 2003; 262).

1.3.6. Eski Anadolu Türkçesi:

ağırlık “hürmet, îzaz ikram, ağırlama” (DK II, 5).

*El-âkıbet uzun yaşuñ uçı ölüm, ahırı ayrılık*³⁷. (DK I, 251) “Sonunda uzun yaşın ucu ölüm, sonu ayrılık.”

birlik “birlik, Tanrının birliği” (DK II, 53).

cılasunlğum “yiğitliğim, kahramanlığım” (DK II, 66).

delülük “delilik” (DK II, 81).

derinlik “derinlik” (DK II, 83).

Men senüñ dostlğun düşmenlüğün sınayu geldüm (DK I, 245). “Ben senin dostluğunu düşmanlığını sınamaya geldim.”

eyülikler “iyilikler” (DK II, 109).

hoşluğum yoh “keyfim yok” (DK II, 140).

kalabalık “kalabalık, çok, çokluk” (DK II, 163).

karıplık “gurbet, gariplik” (DK II, 172).

kocalık “ihtiyarlık” (DK II, 187).

muhannetlik “alçaklık” (DK II, 216).

ortalık “ortalık” (DK II, 237).

öksüzlik “öksüzlük” (DK II, 242).

sağlık “sağlık, sıhhat” (DK II, 255).

şadılık “şadlık, sevinç, neşe, eğlence, şenlik” (DK II, 275).

Tekebbürlük eyleyeni *Taḡrı* sevmez (DK I, 73). “Kibrilik edeni Tanrı sevmez.”

³⁶ Burada “yapan, olan şey” ifade edilmektedir.

³⁷ Bildirme vardır.

Yâ kâdir Allah birliğün varlığın hakkı-y-içün ‘Azrâ’ili menüm gözüme göstergil (DK I, 177). “Yâ kadir Allah, birliğin varlığın hakkı için Azrail’i benim gözüme göster.”

yağılık “düşmanlık” (DK II, 316).

Yiğitlige usanmadın canuma yazuh (DK I, 109). “Yiğitliğe usanmadan canıma yazık.”

yoldaşlık “yoldaşlık, refiklik, refakat” (DK II, 339).

acılık “acılık, tatsızlık” (MN, 269).

alçaklık “alçakgönüllülük” (MN, 271).

aruluk “arılık, temizlik” (MN, 272).

eksüklük “eksiklik” (MN, 292).

nâzüklük “naziklik” (MN, 326).

perişânlık “perişanlık” (MN, 331).

âdemîlik “insanlık” (AD, 478).

cüzâlık “ayrılık” (AD, 560).

delûlik “delilik” (AD, 575).

dirlik “dirlik, yaşayış, hayat” (AD, 591).

eksiklik “eksiklik” (AD, 605).

güzellik “güzellik” (AD, 658).

incelik “incelik” (AD, 719).

nâzüklük “naziklik” (AD, 834).

varlık “varlık, mal mülk, zenginlik” (AD, 995).

şîrînlük “şirinlik, tatlılık” (AD, 952).

açıklık “fesahat, fasihlik” (TAS I, 10).

bahadırılık “bahadırılık, yiğitlik” (DK II, 35).

Big yiğit bize sen erlik işledün (DK I, 119). “Bey yiğit sen bize yiğitlik yaptın”

konuklık “misafirlik” (DK II, 189).

kendülük “kendisi olma” (MN, 314).

toğruluk “doğruluk, diklik” (MN, 350).

alacalık “hilekarlık, iki yüzlülük” (TAS I, 83).

alçaklık “tevazu, alçak gönüllülük” (TAS I, 91).

alplık “serkeşlik” (TAS I, 112).
dillülük “dilli olma hali” (TAS II, 1996: 1156).
esrıklık “sarhoşluk” (TAS III, 1551-1552).
olçumluk “bilgiçlik” (TAS V, 1971: 2970).
tutsaklık (TAS II, 1288-1289).
yiyegeçlik “oburluk, pisbogaçlık” (TAS VI, 4617).

1.3.7. Osmanlı Türkçesi:

mübtedilik “acemilik” (KLT, 75).
acışıklık “acıma hali, ıstırap, ağrı” (TAS I, 7).
adsızlık “şöhretsizlik” (TAS I, 22).
barışıklık “barış, barışlık, sulh, mesaliha” (TAS I, 401).
baylık “zenginlik, vüsat ve kudret” (TAS I, 468).
berklik “peklik, katılık, sertlik” (TAS I, 522).
çolpalık “işe yaramazlık, sünepelik, bönlük” (TAS II, 940).
dızmanlık “cesamet, irilik” (TAS II, 1139).
dirlik “yasayış, hayat, sağlık, geçim” (TAS II, 1175).
döleklik “temkin, temkinli hareket, vakar, itaat” (TAS II, 1232).
düzenlik “rahat, asayiş, barışıklık, dirlik, intizam” (TAS II, 1365).
fışarılık “taşkınlık” (TAS III, 1606).
geñezlik “kolaylık” (TAS III, 1638).
geñlik “bolluk, genişlik, ferahlık” (TAS III, 1644).
geñşeklik “gevşeklik, acz, dermansızlık” (TAS III, 1649).
gerçeklik “doğruluk, dürüstlük, sahihlik, hakikat” (TAS III, 1655).
gökçeklik “güzellik” (TAS III, 1736).
gürelilik “taşkınlık, zıppırlık, serkeşlik” (TAS III, 1881).
horyatlık “kabalık, terbiyesizlik” (TAS III, 1924).
iveceklik “acelecilik” (TAS III, 2131).
kalınlık “derinlik” (TAS IV, 2187).

kalmışlık “aciz, düşkünlük” (TAS IV, 2192).
karkaşanlık “fitne, asub, fesat, kavga” (TAS IV, 2312).
konukluk “misafirlik, mihmanlık” (TAS IV, 2648).
miskinlik “fakirlik, fakr, zaruret” (KAT, 1344).
kolaylık (Deny, 2001: 315).
hiçlik “yokluk” (Deny, 2001: 318).
debelik “debe olma hali, kaşığı yarıklık, fıtıklılık” (TAS II, 1033).
erlik “erkeklik; yiğitlik, kahramanlık, mertlik” (TAS III, 1504).
esenlik “sağlık, sıhhat, tünd-restlik” (TAS III, 1534).
dalgınlık (Deny, 2001: 315).

1.3.8. Türkiye Türkçesi:

öncelik “Bir şeyin öbüründen önce olması durumu, evleviyet, takaddüm” (BTS).

Türklük (Zülfikar, 1991: 111).
uzaklık (Zülfikar, 1991: 111).
yakınlık (Zülfikar, 1991: 111).
ucuzluk (Zülfikar, 1991: 111).
pahalılık (Zülfikar, 1991: 111).
güzellik (Zülfikar, 1991: 111).
çirkinlik (Zülfikar, 1991: 111).
küçüklük (Zülfikar, 1991: 111).
tutarlılık (Zülfikar, 1991: 113).
tatlılık (Zülfikar, 1991: 113).
gereklilik (Zülfikar, 1991: 113).
hızlılık (Zülfikar, 1991: 113).
evlilik (Zülfikar, 1991: 113).
çok seslilik (Zülfikar, 1991: 113).
verimlilik (Zülfikar, 1991: 113).

alımlılık (Zülfikar, 1991: 113).

anlamlılık (Zülfikar, 1991: 113).

cansızlık (Zülfikar, 1991: 142).

süreksizlik (Zülfikar, 1991: 142).

güvensizlik (Zülfikar, 1991: 142).

işsizlik (Zülfikar, 1991: 142).

güçsüzlük (Zülfikar, 1991: 142).

düzensizlik (Zülfikar, 1991: 142).

ilgisizlik (Zülfikar, 1991: 142).

üşengeçlik (BTS).

bilgiçlik (TSTD, 253).

hiçlik “hiç olma durumu” (BTS).

tazelik (TSTD, 255).

kepazelik (TSTD, 255).

ebedilik (TSTD, 255).

kendiliğindenlik “dıştan bir belirleme ile değil, kendi kendine gerçekleşen etkinlik, spontaneizm” (BTS).

afakîlik “nesnellik” (BTS).

Afrikalılık “Afrikalı olma durumu” (BTS).

gıdasızlık “besinsizlik” (BTS).

hakperestlik “hakseverlik” (BTS).

mızıkçılık (Zülfikar, 1991:74).

fırsatçılık (Zülfikar, 1991:74).

yalancılık (Zülfikar, 1991:74).

kadınlık (Zülfikar, 1991: 111).

hanımlık (Zülfikar, 1991: 111).

erkeklik (Zülfikar, 1991: 111).

annelik (Zülfikar, 1991: 111).

gençlik “genç olma durumu” (BTS).

şehzadelik “şehzade olma durumu” (BTS).

yengelik “yenge olma durumu” (BTS).

abartıcılık “abartıcı olma durumu, abartmacılık, mübalağacılık” (BTS).

açıklık “açık olma durumu” (BTS).

annelik “anne olma durumu, analık” (BTS).

içlilik “duygulu olma durumu, duygululuk” (BTS).

inginlik “ingin olma durumu” (BTS).

laçkalık “laçka olma durumu” (BTS).

mertlik “yiğitlik” (BTS).

geçerlik “yürürlükte olma, değerini sürdürme durumu, revaç, valör” (BTS).

yazarlık “yazar olma durumu” (BTS).

yeterlik “yeterlilik” (BTS).

benzerlik (TSTD, 263).

beğenirlik (TSTD, 264).

1.3.9. Azerbaycan Türkçesi:

Çäpällıxdän äl çäk. “Pintilikten el çek.” (ADL I, 99).

dängüllüy “arsızlık” (ADL I, 134).

dozaylıx “acizlik” (ADL I, 151).

Ätmälliyinnen heç bir iş görmür. “Acizliğinden hiçbir iş görmüyor.” (ADL I,178).

faqqılıx “düzenbazlık” (ADL I, 183).

göäzäh “açgözüllük” (ADL I, 203).

hätämlik “eli açıklık” (ADL I, 223).

xısıntılıx “sıkıntılık” (ADL I, 247).

kağallıx “tembellik” (ADL I, 265).

Bu kəjälavlıgınnan niyə äl çäxmırsn? “Bu tersliğinden niye vazgeçmiyorsun?” (ADL I, 320).

kälbilih “yükseklik” (ADL I, 321).

öddehlih “korkaklık” (ADL II, 433).

- peşmançılığ*³⁸ “pişmanlık” (TLG, 184).
rahatçılığ “rahatlık” (TLG, 184).
düşmençilik “düşmanlık” (TLG, 184).
çürükçülük “bıkkınlık verme, usandırma” (TLG, 184).
bärklik “sağlamlık; cimrilik” (TLG, 185).
itilik “keskinlik; çabukluk, süratlilik” (TLG, 185).
yorgunluğ “yorgunluk” (TLG, 185).
şärklik “şirk” (KTLS, 826).
nəciblik “efendilik” (Ercilasun-Aliyev, 1991: 28).
azadlığ “hürriyet, serbestlik” (AE, 593).
dinçlik “rahatlık, asayiş, emniyet” (AE, 596).
düzönlülük “sabırlılık, dayanıklılık” (AE, 596).
ehvalpürsanlık “selamlaşmak” (AE, 597).
herki hekilik “karışıklık, kanunsuzluk” (AE, 600).
idillik “sakin, kaygısız, rahat” (AE, 600).
kövreklik “gevreklik” (AE, 602).
ohşarlığ “benzerlik” (AE, 604).
asudeçilik “rahatlık, kaygısızlık” (ATS I, 58).

1.3.10. Türkmen Türkçesi:

- güyçlülük* “güçlülük” (TLG, 250).
müynlülük “suçluluk” (TLG, 250).
*doostluk*³⁹ “dostluk” (TLG, 250).
garrılık “ihtiyarlık” (TLG, 250).
gözellik “güzellik” (TLG, 250).
gojalık “yaşlılık” (Clark, 1998: 518).
köphudâyılılık “şirk” (KTLS, 827).

³⁸ Birden fazla heceli kelimelerin sonundaki bütün kalın *-k* sesleri Azerbaycan Türkçesinde *-ğ* olur (TLG, 181).

³⁹ Bu ekin yuvarlak şekli, tek heceli ve yuvarlak ünlülü kelimelerde görülmektedir (TLG, 250).

açgözlük “açgözlülük” (KTLS, 847).
şovhunlilik “taşkınlık” (KTLS, 855).
kiçik peyillik “insaflılık” (KTLS, 883).
üstinlik “üstünlük” (KTLS, 1099).
arassaçılık “temizlik” (TTS, 32).
dokluk “tokluk” (TTS, 168).
dönükçilik “döneklik, hainlik” (TTS, 173).
gedayçılık “yoksulluk” (TTS, 247).
gurakçılık “kuraklık” (TTS, 308).
içigaraçılık “kıskançlık” (TTS, 369).
yagılık “düşmanlık” (TTS, 669).
yagıçılık “düşmanlık” (TTS, 669).
yagşılık “güzellik” (TTS, 670).
günehkerçilik “suçluluk” (Altinel, 2003: 25).
arassaçılık “temizlik” (Altinel, 2003: 25).
gahrımançılık “kahramanlık” (TTS, 218).
cahillik “gençlik” (TTS, 93).
çagalık “çocukluk” (TTS, 106).

1.3.11. Özbek Türkçesi:

äbädiylik “ebedilik, sonsuzluk” (ÖTS, 187).
ädälätperverlik “adalet, adillik” (ÖTS, 189).
äktivlik “etkinlik, aktiflik” (ÖTS, 192).
bâylık “zenginlik” (TLG, 301).
birädärlik “kardeşlik” (TLG, 301).
bârlık “varlık” (TLG, 301).
yoklık “yokluk” (TLG, 301).
körklilik “gösterişlilik” (TLG, 301).
tinçlik “dinçlik” (TLG, 301).

yâkdillik “gönül birliği, oy birliği” (TLG, 301).

ârzânçilik “ucuzluk” (TLG, 301).

tüşünmâvçilik “ihtilaf, itiraz” (TLG, 301).

âğırçilik “zorluk, müşkül” (TLG, 301).

vâsıtâçilik “aracı, vasıta” (TLG, 301).

bemâzâgârçilik “lezzetsiz, hoş olmayan” (TLG, 301).

indâmâslik “seslenmezlik” (TLG, 314).

şâdligim “mutluluğum” (TLG, 318).

Bu uning düşmânligidandır. “Bu onun düşmanlığındandır.” (TLG, 318).

câsusligini “casusluğunu” (TLG, 331).

yâmânlik körmâsligini “kötülük görmemeyi” (TLG, 337).

burçdârlık “borçluluk” (TLG, 351).

icâd erkinligi “yaratıcılığın gücü” (TLG, 351).

âcizlik “acizlik” (Coşkun, 2000: 38).

âhistâlik “yavaşlık” (Coşkun, 2000: 38).

cimlik “sessizlik” (Coşkun, 2000: 38).

âlçâklık “alçaklık” (Coşkun, 2000: 38).

köphudâlik “şirk” (KTLS, 827).

açközlik “açgözlülük” (KTLS, 847).

yokçilik “fakirlik” (KTLS, 1074).

köplik “çokluk” (KTLS, 1074).

erkâlik “şımarıklık” (ÖTS, 364).

âybdârlık “suçluluk; suç” (ÖTS, 190).

âybsizlik “suçsuzluk, masumiyet” (ÖTS, 191).

âyğâkçilik “casusluk” (ÖTS, 192).

âkslik “aksilik, inatçılık” (ÖTS, 192).

zorlik “zorbalık” (ÖTS, 233).

yigitlik “gençlik, delikanlılık” (ÖTS, 240).

okıgânlik “okumuşluk” (TLG, 301).

1.3.12. Yeni Uygur Türkçesi:

Eklendiği isime bağlı olarak kişilerin durumunu ve karakteristik özellik belirten isimler türetir.

Türkiye Türkçesinden farkı, söz konusu ekin hem *+llk/+lUk* hem de *+ll/+lU* ekinin yerine kullanılmasıdır (TLG, 370).

cahandarçilik “yaşama sevinci” (TLG, 369).

koşnidarçilik “komşu severlik” (TLG, 369).

mähmandarçilik “misafirperverlik” (TLG, 369).

ağındarçilik “arkadaşlık, arkadaş severlik” (TLG, 369).

adämğärlik “insanlık” (TLG, 369).

sipayğärlik “naziklik” (TLG, 369).

sörünlük “kederli” (TLG, 370).

cilvilik “cilveli” (TLG, 370).

ğäzäplik “öfkeli” (TLG, 370).

külgilik “gölge” (TLG, 370).

suluk “sulu” (TLG, 370).

şirnilik “şirinlik” (TLG, 423).

änsizçilik “endişeli olma hali” (İlkül, 2008: 47).

ägidarçilik “sahip olma hali” (İlkül, 2008: 48).

älaçilik “üstün başarılı öğrenci olma hali” (İlkül, 2008: 48).

säkpariçilik “ızdırap, azap çekme hali” (İlkül, 2008: 48).

alakadarlik “ilgili olma hali” (İlkül, 2008: 62).

külüşmeklik “beraber gülme hali” (İlkül, 2008: 63).

adämçilik “insanlık” (TLG, 369).

sinçilik “casusluk” (TLG, 369).

toğқаңçilik “akrabalık” (TLG, 369).

şerikçilik “ortaklık” (TLG, 369).

baturçilik “kahramanlık” (TLG, 369).

ülpätçilik “arkadaşlık” (TLG, 369).

ärklik “özgürlük” (TLG, 370).

bayalıgımni “zenginliğimi” (TLG, 421).
tämkinlik “dikkat” (TLG, 422).
köp teñrilik “şirk” (KTLS, 827).
açközlük “açgözlülük” (KTLS, 847).
kızgınlık “taşkınlık” (KTLS, 855).
tömürçilik “demircilik” (KTLS, 1110).
acizlik “zayıflık, güçsüzlük” (İlkül, 2008: 61).
aktipçanlık “aktiflik, faal olma durumu” (İlkül, 2008: 61).
aldıraşlık “acelecilik” (İlkül, 2008: 61).
bäzärlik “inatçılık, arsızlık” (İlkül, 2008: 61).
hudbinlik “bencillik” (İlkül, 2008: 61).
tadanlık “kurnazlık” (İlkül, 2008: 61).
yoksulluk “yoksulluk” (İlkül, 2008: 61).
abdallik “ahmak, deri yüzücü, zalim” (UTS, 1).

1.3.13. Kırgız Türkçesi:

birinçilik “birincilik” (KS I, 123).
balalık “çocukluk” (Öner, 1998: 37).
agalık “büyük biradere has olan evsaf veya vaziyet” (KS I, 9).
aksakaldık “aksakal vaziyeti” (KS I, 15).
erdik “erkeklik; mertlik, yiğitlik” (KS I, 336).
erendik “yiğitlik, mertlik, kahramanlık” (KS I, 337).
kaarmandık “kahramanlık, cesaret” (KS II, 377).
baaluuluk “kıymet” (Öner, 1998: 37).
cıluuluk “sıcaklık” (Öner, 1998: 37).
pratikalık “pratik” (Öner, 1998: 37).
duşmançılık “düşmanlık” (Öner, 1998: 39).
tugañçılık “kardeşlik” (Öner, 1998: 39).
adamgerçilik “insaniyet” (Öner, 1998: 39).

- adamgerçiliksiz**dik*** “insaniyetsizlik” (KS I, 8).
cakşılık “iyilik” (Öner, 1998: 114).
*abiyirsiz**dik*** “hayasızlık” (KS I, 3).
Açkalık *carıya kıldı*. “O, açlık grevi ilân etti.” (KS I, 6).
açkaraktık “oburluk” (KS I, 6).
*adepsiz**dik*** “terbiyesizlik, nezaketsizlik, zarafetsiz” (KS I, 8).
*adiletsiz**dik*** “adaletsizlik” (KS I, 9).
agayındık “hısım, akrabalık münasebetleri, akrabalık duygusu” (KS I, 10).
akılduuluk “akıllılık” (KS I, 13).
*aktiv**dik*** “aktiflik” (KS I, 16).
aktivdüülük “faaliyet, aktivite” (KS I, 16).
alagdılık “dalgınlık” (KS I, 19).
Ataga balanın alalığı *cok*. “Baba için bütün çocuklar müsavidir.” (KS I, 20).
arzançılık “ucuzluk” (KS I, 50).
caşıktık “arıklık, bitkinlik” (KS I, 186).
cukalık “incelik” (KS I, 231).
cülüktük “alçaklık, hainlik” (KS I, 237).
çıdamkaylık “sabırlılık” (KS I, 264).
Kayda ekendiginin dayını *cok*. “Nerede bulunduğu belli değil.” (KS I, 324).
kuyanıklık “fırsatçılık, kurnazlık” (KS II, 531).
sırttandık “cesaret, pervasızlık” (KS II, 652).
şumduk “kurnazlık, dolandırıcılık” (KS II, 692).
tirilik “hayat, dirim” (KS II, 739).
keñdik “genişlik” (TLG, 502).
suluuluk “güzellik” (TLG, 502).
*Adam**dik*** *ıymandın tazalığı*. “İnsan imanının temizliğidir.” (TLG, 532).
Türktük “Türklük” (TLG, 502).
köp kudayluluk “şirk” (KTLS, 826).
dostluk bilân “dostlukla” (TLG, 377).

çiraylık bilân “güzellik” (TLG, 377).

berilgendik “sadakat” (KS I, 109).

1.3.14. Kazak Türkçesi:

erlik “yiğitlik” (TLG, 438).

arıktık “zayıflık” (TLG, 494).

batırlık “erlik, kahramanlık” (KZK, 40).

kisilik “insanlık” (Öner, 1998: 36).

kurbılık “akranlık” (Öner, 1998: 36).

joldastık “yoldaşlık” (Öner, 1998: 36).

biyiktik “yükseklik” (Öner, 1998: 36).

dostık “dostluk” (Öner, 1998: 36).

tuviskandık “akrabalık” (Öner, 1998: 36).

batıldık “kahramanlık” (Öner, 1998: 36).

ortalık “merkezî” (Öner, 1998: 36).

adamşılık “insancılık” (Öner, 1998: 39).

barşılık “bolluk” (Öner, 1998: 39).

jurtşılık “cemiyet” (Öner, 1998: 39).

kedeyşilik “fakirlik” (Öner, 1998: 39).

jüdevşilik “zayıflık” (Öner, 1998: 39).

kemşilik “eksiklik” (Öner, 1998: 39).

kiripşilik “muhtaçlık” (Öner, 1998: 39).

keñşilik “refah” (Öner, 1998: 39).

tirşilik “hayat” (Öner, 1998: 39).

tarşılık “kıtlık” (Öner, 1998: 39).

kurgakşılık “kuraklık” (Öner, 1998: 39).

kıyınşılık “zorluk” (Öner, 1998: 39).

artıkşılık “çoğunluk” (Öner, 1998: 39).

iyttikpen “kötülükle” (Öner, 1998:136).

jenildik “hafiflik” (TLG, 436).

camandik “kötülük” (TLG, 438).

köpdinşilik “şirk” (KTLS, 826).

agattık “yanlışlık” (KZK, 2).

akımahtık “ahmaklık” (KZK, 11).

albırtık “heyecanlılık, dikkatsizlik” (KZK, 14).

zalımdık “zalimlik” (KZK, 115).

ozbırlık “sadistlik, kabadayılık” (KZK, 208).

abaysızlık “dikkatsizlik, dikkatsiz olma durumu, dalgınlık, savruluk, vurdumduymazlık” (KTTK, 21).

abızlık “bilgelik, bilge olma durumu ve niteliği” (KTTK, 22).

buzıktık “yaramazlık, şımarıklık, haylazlık” (KTTK, 97).

bulalık “serbestlik, özgürlük” (KTTK, 98).

1.3.15. Kırım-Tatar Türkçesi:

içkicilik “içkiye düşkünlük” (Çeneli, 1997: 9).

eskicilik “muhafazakârlık” (Çeneli, 1997: 9).

kabarcılık “rüşvetçilik” (Çeneli, 1997: 9).

açlık “açlık” (Çeneli, 1997: 12).

keñlik “genişlik” (Çeneli, 1997: 12).

saranlık “cimrilik” (Çeneli, 1997: 12).

şingenlik “akıcılık” (Çeneli, 1997: 12).

ekşilik “ekşilik” (Çeneli, 1997: 12).

fedakarlık “fedakârlık” (Türkyılmaz, 1999: 155).

kuncülik “kıskançlık” (Türkyılmaz, 1999: 155).

raatlık “rahat, sükunet; dinlenme” (Türkyılmaz, 1999: 156).

sovıklık “soğukluk” (Türkyılmaz, 1999: 156).

şadlık “sevinç” (Türkyılmaz, 1999: 156).

1.3.16. Kazan-Tatar Türkçesi:

- eşnelik* “dostluk” (Öner, 1998: 36).
izgilik “kutsallık” (Öner, 1998: 36).
kürşilik “komşuluk” (Öner, 1998: 36).
kirlilik “kirlilik” (Öner, 1998: 36).
künjilsizlik “keyifsizlik” (Öner, 1998: 36).
deputatlık “mebusluk” (Öner, 1998: 36).
cılılık “sıcaklık” (Öner, 1998: 36).
yalkavlık “tembellik” (Öner, 1998: 36).
aktivlik “faallik” (Öner, 1998: 36).
azçılık “azınlık” (Öner, 1998: 39).
*kimçilik*⁴⁰ “eksiklik” (Öner, 1998: 39).
eşneçilik “laubalilik” (Öner, 1998: 39).
küpçilik “çoğunluk” (Öner, 1998: 39).
cemagatçilik “kamuoyu” (Öner, 1998: 39).
esirlikke “esirliğe” (Öner, 1998: 123).
bir tap barlıkı “bir lekenin varlığını” (Öner, 1998: 123).
behitsizlikte “bahsızlıkta” (Öner, 1998: 188).
fekıyrlıklar, yetimlikler “fakirlikler, yetimlikler” (Öner, 1998:195).
batırçılık “yiğitlik” (Kakuk, 1999: 13).
cigerlik “büyüklük, güç” (Kakuk, 1999: 26).
cuvanlık “şişmanlık” (Kakuk, 1999: 28).
fakirlik “yoksulluk” (Kakuk, 1999: 40).
künçülöklere kil- “kıskan-” (Kakuk, 1999: 73).
maturlık “güzellik” (Kakuk, 1999: 78).
tırışlık “çalışkanlık” (Kakuk, 1999: 106).
aktivlik “faallik” (TLG, 698).
cılılık “sıcaklık” (TLG, 698).

⁴⁰ “Anlamca daha yukarı bir tabadaki yeni kavramları ifade eden bazı adların şekil olarak bir alt gövdesi kullanılmamaktadır” (TLG, 698).

çistalık “temizlik” (TLG, 698).

köphodaylılık “şirk” (KTLS, 827).

açküzlilik “açgözlülük” (KTLS, 847).

kolılık “kulluk” (Öner, 1998: 36).

balalık “çocukluk” (Öner, 1998: 36).

saulık “sağlık” (Kakuk, 1999: 91).

1.4. MASTARLARDAN SONRA GELEREK İŞ, OLUŞ VEYA KILIŞIN İSMİNİ TEŞKİL ETMEK

1.4.1. Eski Uygur Türkçesi:

yaruğın ulamaklıg edremi “(Bodisavat’ın) ışığının bağlılık erdemi” (EDPT, 127).

1.4.2. Karahanlı Türkçesi:

ulamaklık “birlik, birleşme, bağlılık” (EDPT, 127).

tenmeklik “sadakâtsizlik” (EDPT, 514).

aytmaklık “sorma” (Taş, 2009: 55).

birmeklik “verme” (Üşenmez, 2006: 160).

bölmeklik “olma” (Üşenmez, 2006: 164).

eksütmeklik “azaltma, azar azar yok etme” (Üşenmez, 2006: 198).

serinmeklik “sabır” (Üşenmez, 2006: 357).

adırmaklık “seçme, fark etme” (KTSV, 42).

evürmeklik “çevrilme, dönme” (KTSV, 118).

ölmeklik “ölmek, ölüm” (KTSV, 210).

1.4.3. Harezmi Türkçesi:

Nirsenin açılma~~klık~~ yaldurdu. “Neyin açılmasını alevlendirdi.” (ME, 83).

bitürmeklik “bitirme” (ME, 104).

kirmeklik “girmek, giriş” (ME, 146).

kazanma~~klık~~ “kazanma” (HŞ, 35).

konma~~klık~~ “konma” (HŞ, 35).

kuvarma~~klık~~ “solup sararmak” (HŞ, 35).

koyma~~klık~~ “koyma” (HŞ, 35).

yırgama~~klık~~ “uzaklaşmak” (HŞ, 35).

kiçürmeklik “gecikme” (HŞ, 35).

kizlemeklik “gizleme” (HŞ, 35).

sevmeklik “sevmek” (NF, 370).

1.4.4. Kıpçak Türkçesi:

alma~~klık~~ “almaklık” (EZFT, 138).

*almalı~~klık~~*⁴¹ (EZFT, 139).

bermeklik (EZFT, 150).

bozma~~klık~~ “bozma” (KTS, 35).

kopmalı~~klık~~ “ölümden sonra dirilmek” (KLS, 114).

tengri sövmekligi “Tanrı sevgisi” (KLS, 164).

arama~~klık~~ “arama” (KTS, 9).

asma~~klık~~ “asma” (KTS, 13).

ba~~klık~~ “bakma” (KTS, 22).

bilmeklik “bilme” (KTS, 31).

durma~~klık~~ “durma” (KTS, 65).

⁴¹ Müellif, metnin kenarında mastar ekinin +*Ilk* /+*IUk* ekiyle “*alma~~klık~~*, *yemeklik*” şeklinde çoğaltılabileceğinden bahsetmiştir. Atalay ise, bu ibareye verilen örneklerin yanlış olduğunu; örneklerin “*almalıklar*, *yemelikler*” şeklinde verilmesi gerektiğini belirtmiştir (EZFT, 86). Oysa müellif, sadece iki ekin birleşmesinden bahsetmiştir; çokluk ekiyle çoğaltılmasından değil.

kazmaklık “kazma işi” (KTS, 135).

içmeklik “içme” (KTS, 106).

yazmaklık “yazı yazma” (KTS, 317).

1.4.5. Çağatay Türkçesi:

almaglık “almaklık” (Eckmann, 2003; 89).

bilmeslik “bilmezlik, cahillik” (Eckmann, 2003; 97).

işitmeslik “işitmezlik” (Eckmann, 2003; 97).

körmeslik “görmezlik, körlük” (Eckmann, 2003; 97).

Bakmaslığı belâ kıla dur. “Bakmaması bela kılar.” (Eckmann, 2003; 97).

Min dimeklik ni bi-hayâlık dur. “Ben demek ne hayasızlıktır.” (Eckmann, 2003; 150).

İv koparmaklık irür duşvâr Ceyhun üstine. “Ceyhun üzerine evapmak güçtür.” (Eckmann, 2003; 150).

Tilbe bolmaklıktın özge çâra yok tur maña. “Benim için deli olmaktan başka çare yoktur.” (Eckmann, 2003; 150).

Mundağ gaflat bile yatmaklığı köp bî-serdârâna idi. “Bu kadar gafletle yatması bir serdara hiç yakışmazdı.” (Eckmann, 2003; 150).

kazmaklık “mehkuk, kazılmış olan” (ÇO, 126).

itmeklik “etme, ediş” (BD, 379).

kılmağlık “kılma, etme” (BD, 386).

kiçmeklik “geçme” (BD, 386).

koymaklık “koyma” (BD, 388).

körmeklik “görme” (BD, 390).

1.4.6. Eski Anadolu Türkçesi:

ayırma~~klık~~ “ayırarak, uzaklaştırmak” (MN, 274).

ditremeklik “titreme hâli” (TAS II, 1188).

döğülmeklik “vurularak yassılaştırılmak, düzletilmek” (TAS II, 1226).

gönenmeklik “saadet, mazhariyet” (TAS III, 1756).

ögmeklik “övme, methetme, ululama” (TAS V, 3059).

sevmeklik “sevmek, sevme” (TAS V, 3398).

ulaşma~~klık~~ “vuslat, kavuşma” (TAS VI, 3947).

uyarma~~klık~~ “ikaz, irşat, yola getirme” (TAS VI, 4037).

yarlıganma~~klık~~ “mağfiret olunma, bağışlanma” (TAS VI, 4357).

alma~~klık~~ “alma” (NH, 263).

1.4.7. Osmanlı Türkçesi:

yapama~~klık~~ (KLT, 17).

yemeklik “yemeğe mahsus, yemeğe konacak veya yarayacak” (KAT, 1555).

sevmeklik (Deny, 2001: 424).

uyuma~~klık~~ (Deny, 2001: 424).

1.4.8. Türkiye Türkçesi:

benzemeklik “benzer olma durumu” (BTS).

kaçmaklık “kaçma durumu” (BTS).

sevmeklik “sevmek, sevme” (BTS).

yemeklik “yiyecek şey, yiyecek maddesi” (BTS).

beslemelik “besleme” (BTS).

1.4.9. Azerbaycan Türkçesi:

bacarmamazlıq “elinden iş gelmeme, kabiliyetsizlik” (ATS I, 80).

barışmazlıq “anlaşmazlık” (ATS I, 92).

1.4.10. Türkmen Türkçesi:

dönmekligi “dönekliği” (ÇTŞ, 532).

aldanmazlık “aldanmamak” (ÇTŞ, 534).

1.4.11. Yeni Uygur Türkçesi:

külüşmeklik “beraber gülme hali” (İlkül, 2008: 63).

anlaşmaslık “anlaşmazlık” (UTS, 13).

bilmeslik “bilmezlik” (UTS, 42).

çüçümelik “ekşilik; tutumsuzluk” (UTS, 89).

1.4.12. Kırgız Türkçesi:

Emmesi bolso da adamdardın çeçmeligi cok tügöngüs çiyeleşken mamileleri... “Nasıl olur da, insanların, çözümü olmayan, bitmez-tükenmez zor münasebetleri...” (Öner, 1998: 107).

akmalık “akıcılık, sıvışkanlık” (KS I, 15).

eptemelik “baştan savma, üstünkörü yapma, temayülü” (KS I, 335).

keçmelik “geçit yeri” (KS II, 429).

şaylanmalık “seçmelik” (KS II, 682).

1.4.13. Kazak Türkçesi:

iyilmelik “esneklik” (KTTK, 212).

1.4.14. Kazan-Tatar Türkçesi:

sagınmalık “hediye” (Kakuk, 1999: 89).

tartışmaklık “hak almak için” (Özkan, 1994: 268-269).

buluşmaklık “buluşma” (Özkan, 1994: 342-343).

denişmelik “değişmelik” (TTRS, 123).

1.5. İSİMLERDEN “DÖNEM, ÇAĞ” BİLDİREN SOYUT İSİMLER TÜRETMEK

1.5.1. Karahanlı Türkçesi:

Bu beglik uzala uzun boldı yaş. “Bu hükümdarlık uzun zaman dayandı.” (EDPT 287).

1.5.2. Harezmi Türkçesi:

yiğitlik “yiğitlik (çağı)” (ME, 209).

1.5.3. Kıpçak Türkçesi:

yiğitlik “gençlik” (GT, 396).

1.5.4. Çağatay Türkçesi:

*yigittlig*⁴² “gençlik” (Eckmann, 2003:89).

Yigitlik dembedem ötmekte dur eyyâm ara. “Günden güne gençlik geçip gitmektedir.” (Eckmann, 2003: 103).

bulûgluknı ‘alâmeti “erginliğin alâmeti” (Eckmann, 2003: 277).

1.5.5. Eski Anadolu Türkçesi:

yigitlik “gençlik” (TAS VI, 4594).

1.5.6. Osmanlı Türkçesi:

emlik “süt emme çağında olan” (TAS III, 1465).

1.5.7. Türkiye Türkçesi:

gençlik “İnsan hayatının ergenlikle orta yaş arasındaki dönemi” (BTS).

bebeklik “ yeni doğan yavrunun yetişkinlerin bakımına sürekli olarak bağımlı olduğu dönem” (BTS).

Çocukluğunu, yeni yetmeliğini anlatmıştı.(BTS).

emlik “emme döneminde olan çocuk” (BTS).

padişahlık “padişahın saltanat dönemi” (BTS).

şahlık “bir kimsenin saltanat dönemi” (BTS).

loğusalık “doğumdan sonraki yedi veya kırk günlük dönem” (BTS).

⁴² -k ile -ğ bazen çakışmıştır. Bu yüzden tercihe göre her iki ses de görülebilir (Eckmann, 2003; 89).

ergenlik “cinsel organların fizyolojik gelişmesiyle başlayan, bülüğa ermişlikle yetişkinlik arasındaki dönem, yeni yetmelik, ergenlik çağı” (BTS).

kızlık “bir kadının evlenmeden önceki yaşantısıyla ilgili, o döneme özgü” (BTS).

1.5.8. Azerbaycan Türkçesi:

çağalığ “çocukluk, bebeklik” (ATS I, 188).

cahıllığ “gençlik” (ATS I, 165).

1.5.9. Türkmen Türkçesi:

oglanlık “çocukluk dönemi” (TTS, 482).

çağalıkda “çocukluk döneminde” (ÇTŞ, 252-253).

yiğitlikde “delikanlılıkta” (ÇTŞ, 252-253).

oglanlık “çocukluk dönemi” (Altınel, 2003: 47).

yaşlık “gençlik (dönemi)” (ÇTŞ, 96-97).

1.5.10. Özbek Türkçesi:

bälâlik “çocukluk” (ÖTS, 210).

yâşlık “gençlik” (ÖTS, 227).

turğunlik “duraklama dönemi” (ÖTS, 331).

1.5.11. Yeni Uygur Türkçesi:

balilik çağ “çocukluk devri” (UTS, 29).

yaşlık “gençlik” (TLG, 370).

1.5.12. Kırgız Türkçesi:

caştık “gençlik” (Öner, 1998: 37).

aççılık “açlık, kıtlık, kıtlık günleri” (KS I, 5).

açarçılık “açlık, açlık çağı” (KS I, 5).

bışıkçılık “ekinlerin ve yemişlerin olma çağı” (KS I, 118).

kandık kur- “hanlık et-, hüküm sür-” (KS II, 397).

1.5.13. Kazak Türkçesi:

caştık “gençlik” (TLG, 494).

kemelettilik “ergenlik” (KTTK, 220).

1.5.14. Kırım-Tatar Türkçesi:

kartlık “yaşlılık dönemi” (Türkyılmaz, 1999: 171).

balalık “çocukluk, çocukluk dönemi” (Çeneli, 1997: 12).

os'mürlik “gençlikle çocukluk arasındaki hayat devresi, genç kızlık çağı, çocukluk çağı” (Çeneli, 1997: 12).

yaşlık “gençlik çağı, gençlik(somut anlamda), genç olma çağı (soyut anlamda)” (Çeneli, 1997: 12).

1.5.15. Kazan-Tatar Türkçesi:

balalık “çocukluk çağı” (Türkyılmaz, 1999: 171).

kartlık “yaşlılık dönemi” (Türkyılmaz, 1999: 171).

sabıylık “çocukluk, yeni yetmelik çağı” (Türkyılmaz, 1999: 172).

yaşlık “gençlik çağı” (Türkyılmaz, 1999: 170).

1.6. “AİT OLMA, ...E MAHSUS, SAHİP OLMA” İFADESİ TAŞIYAN KELİMELER TÜRETMEK

1.6.1. Köktürkçe:

Ekin bu fonksiyonu daha çok *+llg/+lUg* için kullanılmıştır. Bu nedenle *+llk/+lUk*, *+llg/+lUg* ile karıştırılabilir. Ancak bu ikisi arasında nüans vardır. *+llk/+lUk* ta aynı zamanda uygun görme söz konusudur.

*Edgü özlük atın*⁴³ *ķara ķiķi ķōķ teyeķin sansız kelūrūp ķop ķotı*. “İyi binek atını, kara samurunu, mavi sincabını sayısız getirip hep bıraktı.” (BK G 12).

Özlüki boz at erti. “Öz atı boz at idi.” (ETY 137).

beglik kası “beyin ailesi” (EDPT 326).

1.6.2. Eski Uygur Türkçesi:

ol tınlıķ tamulūķ bolur ... “...o kişi cehennemlik olur...” (İKP, XI.6.)

Altun kümüş kazganmaķ bir acunlug taķım ol. (Sertkaya, 1986: 57).

“Altın ve gümüş kazanç değildir, dünya için taşımdır.”

Özlük at öķ yirde arıķ oņup turu kalmıķ. “Bir binek atı güneşin altında yorgun argın kalakalmıķ.” (Ercilasun, 2004: 240).

⁴³ “*edgü özlük atın*” kelime grubunu, Hüseyin Namık ORKUN “iyi cins atlarını” olarak çevirmiştir(Orkun, 1936: 70).

*Bir uyalık*⁴⁴ *bolsarlar*. “Bir yuvaya ait olmaya uygunlar.” (Erdal, 1991: 130).

*Urluk*⁴⁵ *inçülerdin inçü borlukka edlegüçi bir erklüg kişi børsün*. “Aile mallarından üzüm bağına, onu yetiştirecek sorumluluk sahibi (güçlü) kişi versin” (EDPT, 173).

urlukumuz özlüğümüz “çocuğumuz akrabağamız” (EDPT, 229).

közlüg “göze ait” (ÜÜH, 102).

1.6.3. Karahanlı Türkçesi:

özlük “hususî at” (DLT III, 438).

ajunluk “dünyaya ait, dünyalık” (Taş, 2009: 55).

*evlik*⁴⁶ “kadın” (Taş, 2009: 58).

sülük “ordunun binek atı” (Taş, 2009: 59).

tamuluk “cehennemlik, cehenneme ait” (Taş, 2009: 60).

dünyalık “dünyaya ait, dünya ile ilgili” (Üşenmez, 2006: 194).

Yarınlık iş it. “Yarının işini yap.” (EDPT 971) (yarına ait olan iş).

1.6.4. Harezmi Türkçesi:

kulluk töresi “din” (ME, 151).

tamuğluk “cehennemlik”(NF, 402).

⁴⁴ Zieme *uyalığ bolsar* “yuvaya ait olmak” şeklinde okumuştur. Ancak Erdal, *uyalık bolsar* “yuvaya ait olmak uygundur” şeklinde okuyarak *+Ilk/+lUk*’ın aitliğin yanında uygunluk da belirttiğini göstermiştir. Bu nedenle *+Ilk/+lUk*’ın bu fonksiyonunu *+lIg/+lUg*’dan ayırmanın güç olduğunu ifade etmiştir (Erdal, 1991: 130).

⁴⁵ “tohum, soy,köken, aile”(EDPT, 229), *<urug* “tohum, çocuk” (EDPT, 214), *<ur-* “vur-” (EDPT, 194). Ek burada fiil üzerine gelmiş gibi görünse de asıl şekli *uruğluk/urukluk* (EDPT, 219) tur.

⁴⁶ Kur’an Tefsiri’nde *evlûğ* “hanım, eş” olarak geçmektedir (KTSV, 117). *+Ilk /+lUk* ekinin bu fonksiyonda kullanılması, temel görevi sahiplik bildirme olan *+lIg /+lUg* ile karıştırılmasına neden olmuş olabilir.

uçtmahlık “cennetlik” (NF, 445).

müsülmanlık dini “müslümanlara ait olan dini” (Karamanlıoğlu, 1970: 63).

1.6.5. Kıpçak Türkçesi:

beylik “devlete ait olan her şey” (KTS, 29).

dünyîlik “dünyalık” (KTS, 67).

1.6.6. Çağatay Türkçesi:

*toğganlıq*⁴⁷ “ahretlik” (ÇO, 191).

dünyelik “dünyalık, dünya, yeryüzü” (DK II, 99).

bendelik tavrı “kula ait davranış” (ŞHD, 370).

1.6.7. Eski Anadolu Türkçesi:

menlik “benlik” (DK II, 214).

illik “memleket malı, beylik” (TAS III, 2063).

1.6.8. Osmanlı Türkçesi:

akşamlık “akşama mahsus” (KAT, 45).

⁴⁷ <toğgan “birader, hemşire, kardaş” (ÇO, 191).

ateşlik “nar-ı cehenneme müstahak” *adem* (KAT, 19) “cehennemlik insan”.

cennetlik “cennete müstahak” (KAT, 483).

dünyalık “dünyaya mahsus veya şayan” (KAT, 621).

içlik “içe ve içeriye mahsus ve ait, dahilî” (KAT, 237).

benlik “kişinin karakteri” (Deny, 2001: 318).

1.6.9. Türkiye Türkçesi:

ailelik “aileyle ilgili olan, aileye özgü olan” (BTS).

belediyelik (TSTD, 254) “belediyeye ait olan mahal ve şeyler”.

Şimdi bunlar sırf müzelik birer obje olarak duruyorlar (BTS).

beylik “devletle ilgili, devlete özgü olan, devlet malı olan, mirî” (BTS).

cennetlik (TSTD, 264).

mevsimlik “mevsime ait” (BTS).

1.6.10. Azerbaycan Türkçesi:

yaylığ “yaza mahsus, yaz için ayrılmış” (ATL, 220).

analığ “anneye ait, anneye mahsus olan” (ATS I, 42).

bayramlığ “bayrama ait olan” (ATS I, 107).

benlik “öz, varlık, şahsiyet, gurur, şeref, gurur” (ATS I, 117).

1.6.11. Özbek Türkçesi:

Ƙayerliksiz? “Nerelisiniz?” (TLG, 347).

Taşkentlikmen. “Taşkentliyim.” (TLG, 347).
Koķānlik “Hokandlı” (TLG, 352).
ārābşunâslik “Arabiyat” (ÖTS, 196).
eskilik “geçmişin âdet ve örfleri” (ÖTS, 364).
âdāmgārçilik “insaniyet” (ÖT, 235).
âtlik “atlı” (Kartallıoğlu, 2000: 41).
ķurâllik “silahlı” (Kartallıoğlu, 2000: 41).
toppānçâlik “tabancalı” (Kartallıoğlu, 2000: 41).

1.6.12. Yeni Uygur Türkçesi:

Özbek Türkçesinde de görüldüğü gibi, ekin *+ll/+lU* anlamında da kullanıldığını görmekteyiz. Yeni Uygur Türkçesinde ise, *+ll/+lU* eki yoktur.

āynâklik “aynalı” (TLG, 370).
Turpanlık “Turfanlı” (TLG, 370).
yezilik “köylü” (TLG, 370).
Amerikilik “Amerikalı” (TLG, 415).
Yaponiyilik “Japonyalı” (TLG, 415).
kanlık “kanlı” (KTLS, 1111).
cānüplük “güneyli” (İlkül, 2008: 61).
şāhârlık “şehirli” (İlkül, 2008: 61).
İranlık “İranlı” (İlkül, 2008: 61).
küzlük “güzlük” (İlkül, 2008: 60) (güze ait).
axiretlik dost “ahiret dostu” (UTS, 5).
epsanilik “efsanelik” (UTS, 114).
grammatiklik “gramere ait” (UTS, 134).

1.6.13. Kırgız Türkçesi:

- partiyalık* “partiye ait” (Öner, 1998: 37).
industrialılık “sınaî” (Öner, 1998: 37).
aktsiyalık “hisseye ait” (KS I, 16).
aymaktık “ülkeye mensup” (KS I, 69).
boluştuk “nahiyeye mensup, ait” (KS I, 128).
bolşeviktik “bolşevikliğe mensup, ait” (KS I, 128).
burjuaziyalık “burjuvaya ait” (KS I, 147).
byudjettik “bütçeye mensup, bütçeye ait” (KS I, 158).
Caarupalık “Avrupalı” (KS I, 158).
diplomattık “diplomasiye mütaallik, ait” (KS I, 309).
düynölük “dünyalık” (KS I, 319).
fonetikalık “fonetiğe ait” (KS I, 345).
fraksiyalık “hizbî, hizbe ait” (KS I, 345).
grajdandığ “vatandaşlık” (KS I, 346).
huligandık kılık “holiganca hareket” (KS I, 347).
imperialistik “emperyalizme ait” (KS I, 369).
instruktorluk “talim ve terbiyeye ait” (KS I, 369).
kalaalık “şehire mensûp, şehirli” (KS II, 387).
kandidattık “namzede ait, müteallik” (KS II, 397).
kazınalık cer “devlete ait olan toprak, arazi” (KS II, 427).
partiyalık “parti azasından olan” (KS II, 621).
terrorduk “tedhişe ait, teröre müteallik” (KS II, 728).
mamlekettik “devlete ait” (TLG, 502).
tündük “kuzeyli” (Kasapoğlu, 2005: 115).
aymaktık “ülkeye mensup” (Kasapoğlu, 2005: 116).
aydık “aylık, aya ait” (Kasapoğlu, 2005: 116).
tildik “dile ait” (Kasapoğlu, 2005: 116).
borborduk “merkeze ait, merkezî” (Kasapoğlu, 2005: 116).
mamlekettik “devlete ait” (Kasapoğlu, 2005: 116).

- borborduk* “merkezî”⁴⁸ (KTLS, 1063).
filosofiyalık “felsefî” (KTLS, 1063).
idealdık “mefkûreye uygun, ülkü sayılabilen” (KS I, 365).
ideyalık “ideolojik” (KS I, 366).
bizdik “bizimki” (KS I, 124).
küzdük “güze ait” (TLG, 502).
özümdük “benimseme, alışma” (KS II, 619).

1.6.14. Kazak Türkçesi:

- kalalık* “şehre ait” (Öner, 1998: 36).
azamattık “vatandaşlık” (Öner, 1998: 36).
Qazaqstandıq “Kazakistanlı, Kazakistan’a ait” (TLG, 438).
şeşendık “hatipliğe ait, hatiplikle ilgili” (TLG, 438).
şaaardık “şehirli” (TLG, 494).
tüştük “güneyli” (TLG, 502).
Bişgektik “Bişkekli” (TLG, 502).
Oştuk “Oşlu” (TLG, 502).
meditsinalık (KTLS, 886) “tıba ait olarak”.
düniyelik “zenginlik” (KZK, 70).
Evropalık “Avrupalı” (KZK, 72).
eldik “halka ait olan özellik” (KZK, 74).
avtorlık “yazarın kendisine ait” (KTTK, 24).
agrarlık “ziraî, tarımla ilgili” (KTTK, 24).
atmosferalık “atmosferle ilgili” (KTTK, 55).
avdandık “ilçeyle ilgili, ilçeye has” (KTTK, 55).
avıldık “köyle ilgili, köye has” (KTTK, 57).

⁴⁸ Arapça bir yapım eki olan *nispət i*’sinin Kırgızca karşılığı *+Ilk*, *+IUk* ekidir. Türkiye Türkçesinde de yer yer *+Ilk*, *+IUk* ile karşılanır; ancak genel olarak *+II/+IU* ve *+sAl* kullanılmaktadır (Doğan, 2003; KTLS, 1063).

erkektik “erkeğe has, erkeğe özgü” (KTTK, 142).

ideyalik “idealle ilgili, ülkeye has” (KTTK, 205).

okulduk “okulluk, okulla ilgili” (Tamir, 1989: 158).

1.6.15. Kazan-Tatar Türkçesi:

kullik idenner “kulluk edenlerin” (Özkan, 1994: 152-153).

kudalik “dünürün görevi” (TTRS, 259).

1.7. “GEREKLİLİK, AMAÇ” İFADE EDEN KELİMELEK TÜRETMEK

+*llk*/*+lUk* eki, gereliklik, amaç ve yeterlik bildiren bir ektir. +*llk*/*+lUk* ile türetilmiş pek çok örnekte gerekliliğı ve buna benzer anlamları hissedebiliriz. Ayrıca +*llk*/*+lUk*, gereklilik bildiren başka eklere gelerek onların anlamını pekiştirir.

Ek, tarihî lehçelerde genelde –*gU* sıfat-fiil ekiyle birleşerek gereklilik bildirirken, bugünkü lehçelerde –*mA* ekiyle birleşerek ya da tek başına gereklilik bildirmektedir.

Erdal’ a göre +*lUk* ekinin tek başına amaç ifade ettiğini *negülük* ‘nasıl, neden’ örneğinden anlayabiliriz (Erdal, 1991: 121). *negü* soru kelimesi ‘ne’ anlamına gelirken (+*gü* pekiştireç olarak kullanılmış olabilir.) *negülük*’ten kısalmış olan *nelük*, ‘nasıl, niçin’ anlamlarıyla amaç ifade eder. Bu nedenle, +*lUk* ekinin eklediğı kelimeye gizli ya da açık olarak amaç fonksiyonu yüklediğinden bahsedilebilir.

1.7.1. Köktürkçe:

Beglik urı oğluñ kul boldı, işilik kız oğluñ küñ boldı. “Beylik erkek evlâdın kul oldu, hanımlık kız evlâdın carıye oldu.”⁴⁹ (KT D 24).

Yuyka kalın bolsar tupulğuluk alp ermiş. “Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş.” (TG 6).

Yinçe yoğun bolsar üzgülük⁵⁰ alp ermiş. “İnce yoğun olsa kırmak zor imiş.” (TG 7).

1.7.2. Eski Uygur Türkçesi:

Altun tuyuğluğ adğırılık yaragay. “Altın damgalı aygırlık yaraşır.” (Ercilasun, 2004:238).

Altun budlalığ buğralık yaragay. “Altın burunluklu buğralık yaraşır.” (Ercilasun, 2004:238).

ölgülük ödi “ölünesi zaman” (EDPT, 35).

atkañguluksuz “bağlanmayan, kelepçelenmeyen” (EUTS, 25) .

bérım ötekleğülük “ödenecek borç” (EDPT, 54).

oxşatguluksuz yöleştürgülüksüz⁵¹ arığ süzüğ öñ “eşsiz benzersiz, saf, temiz renk” (EDPT, 97).

Añar eđgü kılğuluk em yöründek al altağ bar. “Ona iyilik yapılması için çare ve hile var.” (EDPT, 120).

Ençgülüg bolğuluk belgün belgürmez. “Barış olacak işaretin görünmez.” (EDPT, 175).

tınguluk orunta “dinlenecek yerinde” (EDPT, 233).

⁴⁹ *beglik* ve *işilik* kelimelerinde tahsis fonksiyonunu da görmekteyiz.

⁵⁰ Hüseyin Namık Orkun “üzgülük” kelimesini “parçalaması” olarak tercüme etmiştir (Orkun, 1936: 104).

⁵¹ +*IIk*/+*IUk* eki, aynı zamanda ikileme sıfatı oluşturmuştur. <*oxşat*- “benzet-”, *yöleştür*- “benzet-”.

Uyatmağulux savta uyaturlar; *uyatğuluxta*: inçip uyatmadaçılar. “Utanmayacak sözde utanırlar; utanacak sözde de böyle utanmazlar.” (EDPT, 269).

Bu ağadın ozğulux yolun orunun közünmez. “Bu tehlikeden kurtulacak yolun yerin görünmez.” (EDPT, 279).

tuyğulux bilgülük yol “duyulası bilinesi yol” (EDPT, 331).

keğğülük tonın keğimin “giyilecek üstü, başı”(AY, 45).

adırgulux “ayrılacak, ayıracak” (EUTS,3).

yigülük içğülük aşın suvsuşın “yenilip içilecek yiyecek-içecek” (AY, 45).

İlinmeksizin dyan olurgulux ol anı teg orunlarta. “Öyle yerlerde hiçbir şeye bağlanmaksızın saadete erişilenebilir.” (Sertkaya, 1986: 46-47).

Seçe yalnızın nom menjisin teginğülük ol anı teg orunlarta. “Öyle yerlerde bütünüyle yalnız olarak töre (dharma) saadetine erişilenebilir.” (Sertkaya, 1986: 46-47).

Sizlärden baş çalunğuluğ⁵² tiläb män turur. “Sizlerden boyun eğmenizi istiyorum. (Pelliot, 1995:46).

ağkanğulux üzölmek “bağlanılması gerekli” (AY, 52).

Burğan-ning bilgülüki körgülüki... “Budanın bilinmesi görülmesi gerekli...” (AY, 56).

Bilgülük nom bar erser... “Bilinmesi gerekli öğreti (*Dharma*) (var) ise...” (AY, 58).

Bu üçegüde birisin birisin titğülük ıdalağulux kezigi. “Bu üçünden teker teker sırayla vazgeçecek.” (EDPT, 59).

Munı muçulayu tañ birlä kiçälig tañ başındağı bot ört yam ödlärtä katıglangulux. “Böylece tan vaktinden akşam kızılığının başlamasına kadar bu dört yamda (üçer saatlik zaman kesimlerinde) gayret etmek gerekir.” (Tezcan, 1978-1979:309).

Namı törüsi talağulux ermez *bolğulux*. “Onun kanunu, töresi çiğnenmemeli; dikkatli olunmalı.” (EDPT 492).

⁵² Radlov *çalunğuluğ*’ u ‘ücret’ olarak çevirmiştir. Ancak Moğolca olan *çaling* ismine -ğUluğ sıfat-fiil eki doğrudan eklenemeyeceği için, bu kelimenin *çal-* fiilinden türediğini kabul etmek doğru olur. *çalunğuluğ* <çal-u-n-ğu+luğ (Pelliot, 1995:46-47) *baş çalunğuluk* 'başını yere eğmek'(EDPT, 421)

Neñ adınlarğa: tayanıp öz igiǵǵülük ermez. (EDPT 103) “Başkalarına dayanarak kendini yetiştirmemesi gerekir.”.

*Näǵlük*⁵³ *toǵdum?* “Ben niye doğdum?” (İKP, IV.8.- V.1.).

näǵlük (İKP, XXX.1.), (İKP, LXVI.6.), (İKP, LXVIII.7.).

*Nelük*⁵⁴ *ölgey ol beglik ol* “O beylik neden ölecek?” (EDPT, 326).

Negülük barıǵsadinız “Niiçin gitmek istediniz?” (EDPT, 361).

Nelük keltiñ biziñe “Niiçin geldin bize?” (EDPT, 774).

1.7.3. Karahanlı Türkçesi:

tapunǵuluḡ “tapılacak olan şey: Allah” (Üşenmez, 2006: 389).

Bolǵuluḡ iş turur. “Bu kesinleşmiş, olması gerekli bir iştir.” (KTSV, 85).

Öñ arķış uzadı kopup yol tutup öñi ıopmış arķış neçe keçǵülük?
“Öndeki kervan yol alıp gitti, diğerk kervan onu nasıl geçmeli?” (EDPT, 167).

Aşağıda vereceğimiz örneklerde Kaşgari, failin hakkı olduğı anlamına gelen sıfatlar türettiğini ifade eder (DLT I, 24). Bazılarında ise, failin o işi kurduğı anlamı da vardır (DLT II, 56). Ancak burada “amaç” ya da “gereklilik” anlamının daha uygun olacağı düşünülebilir.

Ol evge barǵuluḡ erdi. “O adam eve varmakta hakkı idi.” (DLT I, 24).

Ol yiğit bizge kelǵülük erdi. “O yiğit bize gelmekte hakkı idi.” (DLT I, 25).

Ol tutǵuluḡ erdi. “Onu almak hakkı idi.” (DLT II, 297).

Ol satǵuluḡ turur. “Onu satmak hakkıydı.” (DLT II, 297).

Ol Tenrıge tapınǵuluḡ. “Onun Tanrıya tapmak hakkı idi.” (DLT II, 169).

Anı todhǵurǵuluḡ erdi. “Onun, onu doğurmak hakkı idi.” (DLT II, 256).

⁵³ “*näǵlük, näǵülük*’ün iç sesi düşmüş bir varyantı olmalıdır. Aynı biçimde TT, X, 265 ‘te de rastlanmaktadır. TT, VIII’de iki kez –k ile yazılmış *näǵülük* biçimi geçiyor. ←*näǵü*, “ne ola ki”+anlamı güçlendiren ve özellikle soyutluk kazandırmak, ya da bir şeye uygun olan yeri belirtmek amacıyla kullanılan +*lük* eki (AG, 54). “Niiçin” anlamındaki *nälük* de aynı şekilde, ama *nä*’den türeyerek oluşmuştur.” (Hamilton, 1998:204).

⁵⁴ Hacıeminoğlu ve Barutçu, *nelek/nelük/nelik*<*ne+le+ök*; Erdal ve Clauson, *negülük*’ ten kısalmış olduğunu savunarak *negülük*<*ne+gü+lük* olarak açıklamışlardır (Hacıeminoğlu, 1984: 280; Çetin, 2008: 271, Barutçu, 1992).

Ol barğulux erdi. “Gitmek o adamın hakkı idi.” ya da “O adam gitmeği kurmuştu.” (DLT II, 56).

Ol munda turğulux erdi. “Onun burada kalkmak hakkı idi.” ya da “O, burada kalkmayı kurmuştu.” (DLT II, 56).

Ol et toğrağlık erdi. “Onun et doğramak hakkı idi.” (DLT III, 315).

Ol at közetiglik ol. “At gözetmek onun hakkıdır.” (DLT II, 320).

Ol saña oğrağlık erdi. “Onun uğramak hakkı idi.” (DLT III, 315).

Ol tavratiğlık ol. “Onun ivdirmek hakkıdır.” (DLT II, 361).

*Nelük*⁵⁵ *kerdi kögsin kaya teg bolup?* “Niiçin kaya gibi sert olup göğsünü gerdi?” (EDPT 714).

negülük “neden?” (EDPT 774).

ne elük “nasıl” (DLT I, 94).

nelik “niiçin” (DLT III, 385).

nelük “niiçin, neden” (DLT I, 392).

neteglik “nasıllık” (Taş, 2009: 59).

1.7.4. Harezmi Türkçesi:

yigülük neerse “yiyecek nesne” (Eckmann, 2003: 22).

Yegülük nerse cem’ kıldular. “Yenilebilecek şeyler topladılar.” (Schinkewitsch, 1947: 76).

Eger körgülük bolsa “Onu körebilseydi” (Schinkewitsch, 1947: 76).

nelük “niiçin” (EDPT, 774).

nelik “niiçin” (İBM, 51).

⁵⁵ “neden, niiçin, nasıl” anlamlarına gelen *nelük* kelimesinin yapısı hakkında farklı görüşler vardır. Hacıeminoğlu *nelek/ nelük/ nelik* <ne+le+ök şeklinde açıklarken, Clauson *nelük* ‘ün *negülük*’ten büzülerek oluştuğunu söylemiştir (Hacıeminoğlu, 1984:280; EDPT 777). Erdal, *nelük*<ne+(A)gU+IUK olarak açıklamıştır (Erdal, 2004:213).

1.7.5. Kıpçak Türkçesi:

evlik “ev için gerekli eşya” (KTS,77).

*ķulluk*⁵⁶ “saygı, itaat, hürmet, alçakgönüllülük, tevazu” (KLS, 124).

*nelik*⁵⁷ “niiçin, nasıl” (EZFT, 219).

niçüklük “nasıllık, nicelik” (KTS, 201).

1.7.6. Çağatay Türkçesi:

kiygülük “giyilecek, giyim eşyası” (Eckmann, 2003: 148).

yegülük “yiyecek, erzak” (Eckmann, 2003: 148).

ķılğuluk iş “yapılacak iş” (Eckmann, 2003: 148).

ihtiyâc bolğuluk iş “ihtiyaç olan iş” (Eckmann, 2003: 149).

öltürgülükni “öldürülecek birisini” (Eckmann, 2003: 149).

*içkülük*⁵⁸ “içilecek nesne” (BD, 374).

sürgülük “sürülmesi gerekli, sürülecek” (BD, 422).

asrağuluk “saklanacak, saklamalı” (AL, 14).

1.7.7. Eski Anadolu Türkçesi:

kulluk “kula gerek olan hizmet, ibadet” (TAS IV, 2722).

1.7.8. Osmanlı Türkçesi:

kulluk “kula gerek olan hizmet, ibadet” (TAS IV, 2722).

geçerlik “rağbette olma, revaç” (TAS III, 1615).

⁵⁶ “kulda olması gereken davranış” şeklinde bir anlam çıkmaktadır.

⁵⁷ Atalay, “niiçin” ve “nasıl” anlamlarına geldiğini ifade eder. Ancak müellif, bu kelimenin sadece “niiçin” anlamını vermiştir (EZFT, 95).

⁵⁸ Çağatay Türkçesinde *içkülük*, “sarhoş” (AL, 45) anlamında da kullanılmaktadır . Yani kökteki fiilden etkileneni ifade eder.

yararlık “işe yarama” (KAT, 1524).

1.7.9. Türkiye Türkçesi:

fidelik “fide olmaya uygun” (BTS).

göstermelik “tanıtım amacıyla hazırlanmış (nesne)” (BTS).

düşündürmelik “düşündürmeye yol açan şey” (BTS).

görmelik (TSTD, 254) “görülesi olan”.

öğrenmelik (TSTD, 254) “öğrenilmesi gerekli olan”.

atalık “ataya yakışır davranış, babalık” (BTS).

beceriklilik “becerikli olma durumu, ustalık, maharetlilik” (BTS).

beşiklik “beşik olmaya uygun” (BTS).

dedelik “dedeye yakışan davranış” (BTS).

arşınlık “arşın ölçüsünde, arşın kadar” (BTS).

atıştırmalık “atıştırmaya yarayan” (BTS).

çiğnemlik “ağızda çiğnenecek miktarda olan, çiğnem” (BTS).

davalık “davayı gerektiren” (BTS).

destanlık “destan olabilecek nitelikte olan” (BTS).

doyumluk “doyulacak miktarda olan” (BTS).

gollük “gol olmaya elverişli, gol olabilecek” (BTS).

haberlik “haber durumunda olan” (BTS).

idamlık “ölüm cezası gerektiren” (BTS).

inanırlık “inanılabilir bir şeyin niteliği; inanma eğilimi” (BTS).

görünürlük “görülebilin bir şeyin niteliği” (BTS).

güvenirlik (BTS).

sürerlik “uzun sürme durumu” (BTS).

tutarlık “uygunluk, insicam” (BTS).

gelinlik kız “gelin olamsı gereken kız”

1.7.10. Azerbaycan Türkçesi:

biyarlıq “zorla ve gönülsüz olarak yapılması gereken” (ATS I, 140).

1.7.11. Türkmen Türkçesi:

gulluk (ÇTŞ, 68-69) “kula yapması gereken hizmet”.

1.7.12. Özbek Türkçesi:

içimlik “içecek” (KTLS, 365).

Åkpådşälik “Çarlık, Çara uygun” (Kartallıoğlu, 2000: 40).

1.7.13. Yeni Uygur Türkçesi:

içimlik “içecek” (KTLS, 365).

praktikalık “uygulamalı” (KTLS, 920).

çidarlık “dayanılabılır, tahammül edilebilir” (UTS, 77).

çüşünüklük “anlaşılır” (UTS, 91).

Eytarlık hiç nime bolmıdı. “söylemeye değer hiçbir şey olmadı” (UTS, 128).

keygülük “giyilir, giyilebilir” (UTS, 196).

küyüngenlik “acımaklık” (UTS, 214).

1.7.14. Kırgız Türkçesi:

içkilik “içecek, içki” (KS I, 365).

kanaattandırarlık “tatmin ederlik” (KS II, 396).

kandaylıktan “niiçin, neden dolayı” (KS I, 397).

alımsınarlık “tatmin ederlik” (KS I, 27).

1.7.15. Kazak Türkçesi:

kandaylık “nasıllık” (Öner, 1998: 36).

Kuday sagan enbek kılıp mal tabarlık kuvat berdi. “Allah sana gayret edip mal kazanmak için kuvvet verdi.” (Öner, 1998: 145).

Ol kuvattı adal kesip kılarlık oringa jumsamaysın. “O kuvveti tam çalıştıracağın yere yöneltmiyorsun.” (Öner, 1998: 145).

Ol kuvattı ornın tavıp sarıp kılardı bilerlik gılım berdi, onı okımaysın. “O kuvveti, yerini bulup sarf etmeyi bilecek ilim verdi, onu okumuyorsun.” (Öner, 1998: 145).

Arzan, jalgan külmeytin şın külerlik... “Hafif ve sahte gülmeyen hakikatten gülünecek...” (Öner, 1998: 179).

işimdik “içilecek şey” (KZK, 327).

aytarlık “söylemeye değer” (KZK, 9).

ağalık “ağabeyliğe yakışır” (KTTK, 24).

1.7.16. Kırım-Tatar Türkçesi:

içimlik “içecek, içki” (Çeneli, 1997: 29).

1.7.17. Kazan-Tatar Türkçesi:

bulurlık “muhtemel, olabilirlik” (Kakuk, 1999: 20).

kirterlek “getirilmesi uygun” (Kakuk, 1999: 65).

içimlik “içecek” (TLG, 698).

reşetlik “kafes ya da parmaklık olabilecek nitelikte” (TLG, 698).

İgin yuk urırlık “Ekin yok biçecek” (Özkan, 1994: 114-115).

aylelik “büyüye gerekli” (TTRS, 44).

1.8. İSİMLERDEN “RÜTBE, STATÜ” BİLDİREN İSİMLER, SIFATLAR TÜRETMEK

1.8.1. Eski Uygur Türkçesi:

*beglik*⁵⁹ *erenler* “beylik rütbesindeki adamlar” (EDPT, 326).

Kentü özün beglik er taplagıl. “Kendin beylik için bir adam seç.” (Erdal, 1991:123).

1.8.2. Karahanlı Türkçesi:

Anda beglig maliketke olturdi. “Beylik mevkinde oturdu.” (EDPT 326).

peygamberlik “peygamberlik” (Üşenmez, 2006: 339).

Bu erk birle beglik ulı bolsu berk. “Bu güçle beylik temeli sağlam olsun.” (EDPT 362).

meliklik “hükümdarlık” (Taş, 2009: 59).

Vezirlik anar berdi tamğa ayağ. “Ona vezirlik görevi verdi, mühür ve itibar verdi.” (EDPT 270).

1.8.3. Harezmi Türkçesi:

Husrav behramnı kaçırıp atası tahtın alıp sultanlık kılğanı (HŞ, 286)

“Hüsrev’in Behram’ı kaçırıp babasının tahtını alıp sultanlık kılması”.

biglik tahtın “beylik tahtını” (HŞ, 35).

⁵⁹ İlk olarak “beg derecesi ve statüsü” anlamında soyutluk kazandırmıştır. Daha sonraki dönemlerde pek çok soyut ve somut anlamda kullanıldığını görmekteyiz (Arslan, 2008: 190).

peygamberlik “peygamberlik” (Karamanlîoğlu, 1970: 61).
vezirlik “vezirlik” (ME, 199).

1.8.4. Kıpçak Türkçesi:

sultanlık “sultanlık” (EZFT, 242).
bilik “beylik” (EZTF, 152).
başlık “padişahlık” (EDPT, 381).
hanlık “kağanlık” (EDPT, 638-639).
hocalık “hocalık” (KTS, 97).
vâlilik “valilik” (KTS, 301).

1.8.5. Çağatay Türkçesi:

Anıñ oğlu Bahrâmı ba'zı, atası ornıǵa andın soñra olturup bir yıl pâdşâhlıǵ kıldı, dip durlar. “Bazıları oğlu Behram’ın, babasından sonra onun yerine oturup bir yıl padişahlık yaptığını anlatırlar.” (Eckmann, 2003; 167).

Başlıǵ başıǵa bolur. “Her adam kendisinin efendisidir.” (EDPT, 381).

atalık “babalık, peder makamında, padişahın tuttuğu, peder gibi itimad ettiği adam; Türkistan’da bir rütbedir” (ÇO, 16).

şagdarlık “kaymakamlık, hükümdarlık, vekâlet” (ÇO, 176).

dervîşlik “derişlik” (BD, 353).

hanlıǵ “hükümdarlık” (BD, 366).

1.8.6. Eski Anadolu Türkçesi:

biglik “beylik” (DK II, 47).

erlik “yigitlik” (AD, 611).

başka~~k~~lık “valilik” (TAS I, 409).

beglik “beylik, hükümdarlık” (TAS I, 483).

pâdşâlık “padişahlık, hükümdarlık” (YZ, 470).

sultanlık “sultanlık, hükümdarlık” (YZ, 486).

1.8.7. Osmanlı Türkçesi:

atalık “atabey, vasiy, devlet naibi” (TAS I, 271).

1.8.8. Türkiye Türkçesi:

ağalık (Zülfikar, 1991: 111).

ataşelik “ataşe olma durumu ve makamı” (BTS).

şeflik (TSTD, 255).

beylik (TSTD, 255).

albaylık “albay rütbesi veya albayın görevi” (BTS).

bakanlık “bakan olanın durumu ve görevi, vekillik” (BTS).

başkomutanlık “başkomutanın görevi” (BTS).

başkonsolosluk “başkonsolosun görevi” (BTS).

başöğretmenlik “başöğretmen olma durumu, başmuallimlik; başöğretmenin yaptığı iş, başmuallimlik” (BTS).

beylik “bey olma durumu” (BTS).

cumhurbaşkanlığı “cumhurbaşkanı olma durumu, cumhurbaşkanının makamı” (BTS).

çarlık “çar olma durumu” (BTS).

doçentlik “doçentin görevi” (BTS).

düklük “dük olma durumu” (BTS).

hanlık “han olma durumu” (BTS).

kaymakamlık “kaymakamın görevi” (BTS).

krallık “kral olma durumu veya görevi” (BTS).

kumandanlık “komutanlık (BTS).

mareşallik “mareşal sanı” (BTS).

müdürlük “yönetmenlik, direktörlük” (BTS).

seflik “şef olma durumu” (BTS).

valilik “valinin görevi” (BTS).

vezirlik “vezir olma durumu, vezir derecesi, vezaret” (BTS).

1.8.9. Azerbaycan Türkçesi:

admirallıq “amirallik” (ATS I, 11).

beylik “hükümrانlık” (ATS I, 124).

1.8.10. Türkmen Türkçesi:

başlık “başkan” (KTLS, 53).

1.8.11. Özbek Türkçesi:

bâşlık “başkan” (KTLS, 53).

deputatlik “milletvekilliği” (ÖTS, 222).

bâşçilik “yöneticilik” (ÖT, 186).

1.8.12. Yeni Uygur Türkçesi:

başlık “başkan” (KTLS, 53).

Yakupbek Atalık “Yakup Bey Atalık (Doğu Türkistan’ın 19. yüzyıldaki hükümdarının takma adı)” (UTS, 20).

dosentlik “doçentlik” (UTS, 105).

genirallik “generallik” (UTS, 133).

kinezlik “prenslik” (UTS, 200).

1.8.13. Kırgız Türkçesi:

başlık “başkan” (Öner, 1998: 37).

töröçülük “beylik” (KS II, 756).

1.8.14. Kazak Türkçesi:

başsılık “liderlik” (Öner, 1998: 39).

äkimdik “idarecilik” (TLG, 438).

eptilik “ustalık” (KZK, 76).

ulıktık “şeflik, idarecilik” (KZK, 291).

avangardlık “öncülük, liderlik” (KTTK, 23).

ağalık “idarecilik, yöneticilik” (KTTK, 25).

koroldık “krallık” (KTTK, 241).

1.8.15. Kazan-Tatar Türkçesi:

başlık “başkan” (Öner, 1998: 36).

reislik “reislik” (Öner, 1998: 36).

paşalık “paşalık” (TTRS, 318).

1.9. ZAMAN KAVRAMLARINA GELEREK “SÜREÇ” İFADE EDEN SIFATLAR TÜRETMEK

1.9.1. Köktürkçe:

Bin yıllık tümen künlük bitigimin belgümin anta yası taşka yaratıtdım.
(User, 2009:324)⁶⁰ “Bin yıllık, on bin günlük kitabemi damgamı orda yassı taşa yaptırdım.” .

1.9.2. Eski Uygur Türkçesi:

Marcel Erdal, bu ekin gelecek zamana gönderme yapan kelimeler türettiğini ifade eder⁶¹.

bin yıllık tümen künlük “bin yıllık ve on bin günlük” (EDPT, 925).

Bir agızk(ı)ya [sav] sözläşgüçä üdtä tümän k(a)lpılık adrlurlar. “Zaman içinde birbirine birkaç söz söylemek,onlar on bin kaplaya (zamana) ayrılırlar.” (Erdal, 1991:122-123).

...oglumnı Çıntsu Şilaka üç yıllık tutguk bertim. “...oğlumu Çıntsu Şilaka üç yıllığına köle olarak verdim.” (Erdal, 1991:123).

ürlük “daimî, sonsuz” (Üİ, 198).

1.9.3. Karahanlı Türkçesi:

*Kim erse bu künlük*⁶² *tilese sevinç...* “Her kim bu günlük sevinç dilerse...” (EDPT 732).

⁶⁰ Şine-Usu (D 9-10) bitiginde geçmektedir. Taryat (B 2-3) bitiginde aynı cümle geçmektedir. Ancak “anta” yerine “bunta” yazmaktadır(User, 2009:324). Şine-Usu ve Taryat bitigleri Köktürk harfli yazılmış Uygur bitigleridir.

⁶¹ ERDAL, Marcel, *Old Turkic Word Formation Vol. I*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1991, s.122.

yıllık “yılın bir dönemi” (EDPT 925).

*kuşluk*⁶³ “kuşluk vakti” (DLT I, 474).

aylık “aylık” (KB III, 47).

1.9.4. Harezmi Türkçesi:

aylık “aylık, bir ay için” (ME, 93).

kuşluk “kuşluk vakti” (ME, 152).

künlük “günlük” (ME, 154).

yıllık “yıllık” (ME, 209).

1.9.5. Kıpçak Türkçesi:

aylık “aylık” (EZFT, 86).

yıllık “yıllık” (EZFT, 86).

*eynelik*⁶⁴ “haftalık” (EZFT, 86).

künlük “günlük” (EZFT, 86).

kuşluk “kuşluk vakti” (EZFT, 212).

1.9.6. Çağatay Türkçesi:

yıllık “yılın bir dönemi” (EDPT, 925).

bir demlik “bir süre için, bir dakika boyunca” (ÇEK, 47).

*bu kün tañlalık*⁶⁵ “ömr” “hayatın kısa süresi” (ÇEK, 47).

⁶² *kün*’den soyut isim türetmiştir. Daha sonraları ‘gölgelik’ ve ‘günlük ücret’ anlamlarında somut kelimeler de türetmiştir (Arslan, 2008: 403-404).

⁶³ *+Iık/+Iık* eki burada zaman kavramı üzerine gelmemiş; ancak köke bağlı olarak bir zamanı ifade eden kelime türetmiştir. Bu türetme, kuşların en çok hareket ettiği zamana işaret eder. *kuşluk vakti* (*zamanı*) şeklinde kullanıldığında *+Iık/+Iık* ekinin görevi, zaman bildiren kelime türetmek değildir. Muhtemelen bu isim tamlamasında tamlayan ekinin görevini üstlenmiş olur. *kuşun vakti* (daha çok hareket ettiği vakit) \ *kuşluk vakti* gibi.

⁶⁴ “iki cuma arasındaki müddet” demek olan bu kelime, “hafta” için kullanılmaktadır (EZFT, 86).

*neçe künçilik*⁶⁶ su “birkaç günlük su” (ÇEK, 47).

iki üç ayçılık yol “iki üç aylık yol” (ÇEK, 47).

miñ yılçılık “bin yıllık” (ÇEK, 47).

1.9.7. Eski Anadolu Türkçesi:

...üç günlük yolu bir günde alurman... (DK I, 100) “...üç günlük yolu bir günde alırım...”.

On altı yıllık hasretün oğuluñ Beyrek geldi (DK I, 150). “On altı yıllık hasretin oğlun Beyrek geldi.”.

öylelik “yarım günlük” (TAS V, 3151).

kabakuşluk “öğleye yakın olan kuşluk zamanı” (TAS IV, 2146).

kuşluğun “kuşluk vakti” (TAS IV, 2754).

kuşlık “günün sabahla öğle arasındaki vakti” (YZ, 446).

1.9.8. Osmanlı Türkçesi:

saatlik “şu kadar saat süren” (KAT, 699).

şimdilik (Deny, 2001: 318).

bugünlük (Deny, 2001: 318).

daha bir aylık bir çocuk (Deny, 2001: 719).

1.9.9. Türkiye Türkçesi:

bir günlük (Zülfikar, 1991: 112).

asırlık (Zülfikar, 1991: 112).

⁶⁵ <tañla “yarım” (ÇEK, 47).

⁶⁶ Buradaki +çI eki, +çA eşitlik ekidir. +çI ekinden ekinden sonra gelen +IIk/+IUk eki, anlamda değişiklik yapmamıştır (ÇEK, 47).

yıllık (Zülfikar, 1991: 112).
yüzyıllık (Zülfikar, 1991: 112).
aylık (Zülfikar, 1991: 112).
senelik “yıllık” (BTS).
şimdilik (TSTD, 259).
bugünlük “bugün için” (BTS).
mevsimlik “bir mevsim için bir mevsim süresince” (BTS).
saatlik “belli bir saat süresince yapılan veya olan” (BTS).

1.9.10. Azerbaycan Türkçesi:

aylıg “aylık” (TLG, 185).
yazlıg “ilkbahar vakti; ilkbahar esnasında” (TLG, 185).
həftəlik “haftalık” (TLG, 185).
indilik “şimdilik” (TLG, 185).
hələlik “şimdilik, henüz” (TLG, 185).
həmişəlik “ebedî, sürekli” (TLG, 185).
daimilik “daimi” (TLG, 185).
bişillik “beş yıl süren” (ATS I, 122).
birillik “bir yıllık müddet isteyen” (ATS I, 136).

1.9.11. Türkmen Türkçesi:

günlük “bir günün süresi” (Clark, 1998: 519).
yıllık “bir yılın süresi” (Clark, 1998: 519).
həzirlikçe “şimdilik” (KTLS, 825).
aylık “otuz günlük zaman” (TTS, 40).
hepdelik “haftalık” (TTS, 344).
agşamlık “akşamüzeri” (TTS, 25).

1.9.12. Özbek Türkçesi:

endilikdä “şimdilik” (KTLS, 825).

yillik “yıl dönümü” (ÖTS, 240).

hazânrezlik “hazan mevsimi” (ÖT, 279).

yillik “yıllık” (Kartallıoğlu, 2000: 41).

1.9.13. Yeni Uygur Türkçesi:

ämdilik “şimdilik” (KTLS, 825).

künlük “günlük” (İlkül, 2008: 60).

aylık “aylık” (İlkül, 2008: 60).

haptälik “haftalık” (İlkül, 2008: 60).

mävsümlük “mevsimlik” (İlkül, 2008: 60).

çüşlük “öğlen” (UTS, 89).

etiyazlık “ilkbahar vakti” (UTS, 118).

1.9.14. Kırgız Türkçesi:

tündük “bir günlük” (Öner, 1998: 37).

tündük “gece” (Öner, 1998: 150).

ayçılık “aylık müddet” (KS I, 64).

cılçılık “bir yıl müddet, vade” (KS I, 209).

künçülük “bir günün uzunluğu” (KS II, 538).

beş kündük ömür “beş günlük ömür” (KS II, 538).

töölük “gece ve gündüz” (KS II, 755).

tüşlük “öğle” (KS II, 774).

aydık “aylık, aya ait” (TLG, 502).

cazdık “baharla ilgili, bahara ait” (TLG, 502).

bügündük “bugünlük” (Kasapoğlu, 2005: 116).

ömürlük “müebbet, ömür boyu” (KTTK, 268).

1.9.15. Kazak Türkçesi:

jıldık “yıllık” (Öner, 1998: 36).

aptalık “haftalık” (Öner, 1998: 36).

aylık “aylık” (TLG, 458).

bescıldık “beş yıllık” (KZK, 45).

besindik “öğleden biraz sonraki vakit” (KZK, 45).

keşkilik⁶⁷ “akşama doğru” (KZK, 133).

keştik “akşam vakti” (KZK, 133).

tâvlik “gece- gündüz, 24 saatlik vakit” (KZK, 268).

ertengilik “sabah vakti” (KTTK, 143).

jetilik “bir haftalık” (KTTK, 177).

ertengilik “sabahleyin” (KZK, 78).

1.9.16. Kırım-Tatar Türkçesi:

aylık “bir aylık müddetle” (Çeneli, 1997: 13).

omürlük “ömürlük, ömür boyu yetecek” (Türkyılmaz, 1999: 169).

1.9.17. Kazan-Tatar Türkçesi:

töşlik “öğle vakti” (Öner, 1998: 245).

teülek/teülik “gece ve gündüz” (Kakuk, 1999: 104).

million yıllık “milyon yıllık” (TLG, 713).

bişyılık “beş yıllık” (Şahin, 1999: 312).

⁶⁷ <keşke “akşamüstü” (KZK, 133).

töngilik “gece vakti” (Türkyılmaz, 1999: 171).

minutlık “bir dakikalık” (Türkyılmaz, 1999: 169).

1.10. KÖKE BAĞLI SÜREÇ İÇİNDE HAK EDİLEN ŞEYİ YA DA ZAMANIN DÜZENLİ OLARAK DEVAMINI İFADE EDEN İSİMLER VEYA SIFATLAR TÜRETMEK

Köke bağlı süre içinde yapılacak işi ya da işaret ettiği zamana ait olanı ya da “bu süre için verilecek ücreti, eşyayı ifade eder”(Kononov, 1956: 167).

1.10.1. Karahanlı Türkçesi:

künlük “gün hesabıyla yapılan iş, gündelik.” (DLT I, 480).

1.10.2. Harezmi Türkçesi:

aylık “aylık ücret” (NF, 36).

1.10.3. Kıpçak Türkçesi:

künlük “gündelik” EZFT, 214).

1.10.4. Eski Anadolu Türkçesi:

künlük “gündelik, ücret” (Arslan, 2008: 404).

1.10.5. Osmanlı Türkçesi:

günlük “gündelik, ücret” (TAS III, 1873).

haftalık “hafta itibarıyla verilen ücret” (KAT, 1508-1509).

aylık “ayda bir ve her ay vuku bulan, aya tabi olan, şehri” (KAT, 63).

1.10.6. Türkiye Türkçesi:

gündelik “gün hesabıyla veya her gün ödenen para, yevmiye” (BTS).

aylık “birine, görevi karşılığı olarak veya geçimi için her ay ödenen para, maaş” (BTS).

haftalık “haftada bir ödenen para” (BTS).

senelik “kira” (BTS).

günlük “her gün yapılan, her gün yayımlanan, her gün çıkan” (BTS).

1.10.7. Azerbaycan Türkçesi:

aylıq “maaş” (KTLS, 36).

1.10.8. Türkmen Türkçesi:

aylık “maaş” (Clark, 1998: 519).

yıllık “yıllık değer” (Clark, 1998: 519).

hepdelik “haftalık yayımlanan” (TTS, 344).

1.10.9. Özbek Türkçesi:

aylik “maaş” (KTLS, 36).

kündälik “gündelik” (ÖTS, 250).

âylik “maaş, aylık ücret” (ÖTS, 281).

1.10.10. Yeni Uygur Türkçesi:

aylık “maaş” (KTLS, 36).

1.10.11. Kırgız Türkçesi:

...başkalardıkınday ele *aylık* alat... “...başkaları gibi aylık alır...” (Öner, 1998: 139).

kündük “günlük, günlükçü” (KS II, 538).

1.10.12. Kazak Türkçesi:

aylık “maaş” (KTLS, 36).

kündik “günlük yevmiye” (KTTK, 258).

1.10.13. Kırım-Tatar Türkçesi:

aylık “(aylık) ücret; ayda bir, aylık; aylık dergi” (Çeneli, 1997: 13).

1.11. EŞYA, ARAÇ, AYGIT İSMİ TÜRETMEK

1.11.1. Eski Uygur Türkçesi:

*uluğ kiçig eñlik*⁶⁸ “büyük küçük ruj paketi” (EDPT, 185).

⁶⁸ *eñ* kelimesinin anlamı EDPT’de “kırmızı renk kozmetik, ruj” (EDPT, 185) olarak verilirken, EUTS’de “en” (EUTS, 72) olarak verilmiştir. Ayrıca *eñlik* Eski Uygur Türkçesinde “ruj paketi” anlamındayken, DLT’de ve diğer eserlerde “allık”(DLT IV, 183) anlamındadır.

Eliginde tütsüglük tuta bu tütsügüg urup mini okızun. “Elinde tütsülük tutup bu tütsüyü koyup beni okusun” (EDPT, 461).

suvluḡ “su teknesi, yalak” (EDPT, 788).

1.11.2. Karahanlı Türkçesi:

etlik “et çengeli” (DLT I, 101).

*izlik*⁶⁹ *bolsa er öldimes.* “Çarık olsa adam ölmez.” (DLT I, 104).

eliglik “eldiven” (DLT I, 153).

eṇlik “allık” (DLT I, 115).

okluḡ “ok kılıfı” (DLT I, 100).

*uruḡluḡ*⁷⁰ “sadak, okluk, gedeleç” (DLT I, 504).

ḡurluḡ “içinde kırmızı biriktirilen küçük testi” (DLT I, 473).

suvluḡ “sarık; mendil ve benzerleri” (DLT I, 471).

yanlık “çoban çantası” (DLT III, 45).

eṇlik “kadınların yanaklarına sürülen allık” (DLT I, 152).

közlük “at kuyruğundan yapılmış bir dokumadır; göz ağrıdığı veya kamaştığı zaman üzerine konur.” (DLT I, 478).

1.11.3. Harezmi Türkçesi:

*tünlük*⁷¹ “pencere” (Karamanlioğlu, 1968: 68).

aḡırlıḡ “mobilya” (EDPT, 93).

emzülük “emzik” (ME, 119).

kögüzlük “gerdanlık” (ME, 148).

terlik “gömlek” (ME, 186).

yüzlük “örtü” (ME, 214).

⁶⁹ *izlik* “kesilen hayvanların derisinden yapılan Türk çarığı” (DLT I, 104).

⁷⁰ *ḡuruḡluḡ* aynı zamanda “kuruluk” anlamında da kullanılmaktadır (DLT I, 503).

⁷¹ Nehcü'l-Feradis'te ekleniği bütün kelimeleri soyut isim yapan bu ek; yalnızca *tünlük* örneğinde somut isim türetmiştir (Karamanlioğlu, 1968: 68).

- içlik* “astar” (İBM, 32).
iklik “iğ kabı” (İBM, 33).
kavlık “çakmak kabı” (İBM, 39).
suvluk “sarık” (İBM, 64).
yignelik “iğnelik” (İBM, 89).
tünlük “perde” (HŞ, 36).
sürmelik “sürme kabı” (NF, 385).
*yiplik*⁷² “iplik, (ince) ip” (ME, 210).

1.11.4. Kıpçak Türkçesi:

- ıklık (oğluk)* “bir çeşit çalgı, saz” (EZFT, 174).
namazlık “namaz için hazırlanmış şey, seccade” (EZFT, 219).
otluk “çakmak” (EZFT, 223).
şibinlik “cibinlik” (EZFT, 248).
tizlik “dizlik” (EZFT, 259).
tünlük “pencere, kafes” (EZFT, 266).
yağlık “mendil” (EZFT, 275).
yüzlük “yüzlük, örtü” (EZFT, 291).
ellik “eldiven” (EDPT, 144).
enlik “ruj” (EDPT, 185); “allık” (KTS, 74).
*kuşluk*⁷³ “kuş vurabilmek için geniş uçlu ok” (EDPT, 772).
kolluk “bileklik” (ZLT, 80).
bütülük “zırh” (KLS, 44).
çıraklık “şamdan” (KLS, 50).
karalık “mürekkep hokkası” (KLS, 89).
beylik “muharebede askere verilen silah, çanta” (KTS, 29).
içlik “içlik” (KTS, 106).

⁷² <yip. Burada somuttan somut ad yapmıştır. Ayrıca kökteyi nesneyi küçülten bir anlam kazandırmıştır. Ancak ekin böyle bir anlam kazandığı başka kelime tespit edilememiştir.

⁷³ İlk olarak “kuşların sıklıkla hareket ettiği vakit” anlamına gelen bu kelime, daha sonra somut anlam da kazanmıştır.

izlik “ayağa giyilen bir tür pabuç” (KTS, 115).

oğluk “üç telli, yayla çalınır bir saz” (KTS, 203).

*kezik*⁷⁴ “küçük bıçak” (TDES, 155).

iblik (KTS, 105) “iplik, (ince) ip”.

1.11.5. Çağatay Türkçesi:

eñlik “allık” (EDPT, 185).

tünlük “pencere” (EDPT, 520).

suluk “su kabı” (EDPT, 788).

aydınlık “pencere, tünlük, revzen” (ÇO, 8).

durluk “inciden yapılmış gerdanlık” (ÇO, 59).

ellik “eldiven” (ÇO, 63).

emluk “sığırı sağmak için ölmüş dananın derisini saman ile doldurup yanına koydukları şey, suret” (ÇO, 63).

gezik “küçük bıçak, kalemtıraş” (ÇO, 70).

yağlık “bez parçası, mendil, destemal” (ÇO, 96).

tirlik “kazanı bulayacak alet, kevgir gibi” (ÇO, 190).

turluk “perde” (ÇO, 197).

tünlük “baca” (ÇO, 199).

ayağlig “ayaklık, cabbaz, cambaz nalını” (ÇO, 7).

1.11.6. Eski Anadolu Türkçesi:

künlük “şemsiye, gölge yapmaya yarayan perde” (Arslan, 2008: 404).

*dünlük*⁷⁵ “pencere, baca, ev ve çadırın pencere, baca ve ocak gibi delikleri, salon” (DK II, 99).

⁷⁴ <kez “okun kirişe geçen ucundaki kertik” (TDES, 155).

⁷⁵ “Dede Korkut’ta iki örnek dışında ek daima düz şekildedir. Yani ek, düzlük- yuvarlaklık uyuma girmez. *dünlük* ve *eyülükler* kelimelerinde ek *vav* (ۋ) ile yazılmıştır. Ancak bu iki kelime de Dede Korkut’un yeni istinsahında karıştırılmış olunabilir. Ya da *dünlük*’te ek kalıcı isim yaptığından ek vazifesi unutulmuş kökten bağımsız bir kelime gibi düşünüldüğü için bu şekilde uyuma girmiş

- ıklık** “rebap, ayaklı kemani” (TAS III, 1934).
kirlik “kağıdı mühürlerken altına konan kagıt” (TAS IV, 2577).
vurgunluk “çalınan esya” (TAS VI, 4174).
yağlık “mendil, peskir, bez parçası” (TAS VI, 4199).
günlük “şemsiye, gölge yapmaya yarayan perde” (TAS III, 1872).
ışıklık “demir baslık, migfer” (TAS III, 1986).
iğnelik “iğne kabı, iğnedanlık” (TAS III, 2020).
kavluk “kav, çakmak konulan kese” (TAS IV, 2360).
kırkılık “davar kırkma makası” TAS IV, 2508).
namazlık “üzerinde namaz kılınan seccade” (TAS IV, 2826).
başluk “başlık” (TAS I, 447).
ellik “eldiven” (TAS III, 1443).
kolluk “kola giyilen zırh, kolçak” (TAS IV, 2648).
üstlük “en üste giyilen elbise” (TAS VI, 4095).

1.11.7. Osmanlı Türkçesi:

- parmaklık** “parmaklık” (KLT, 20).
günlük “şemsiye, gölge yapmaya yarayan perde” (TAS III, 1872).
açmalık “kir çıkarmağa mahsus sabun vesaire” (KAT, 23).
ağızlık “at geminde ağza yanlamasına giren demir” (TAS I, 45).
ağızlık “sigara takılıp içilen zıvanalı alet” (KAT, 41).
boyunluk “boyna sarılan şey, sargı” (KAT, 325).
damlalık “damla hesabıyla alınacak ilacı damlatıp damlalarını saymaga mahsus lastik ve şişe” (KAT, 870).
fişenglik “fişek taşımağa mahsus mahfaza, palaska” (KAT, 997).
gözlük “bakılan eşyayı büyüterek yakın göstermeye mahsus cam veya şeffaf taştan alet” (KAT, 1201).
iğnelik “iğne mahfazası, iğnedân” (KAT, 246).

olabilir. Böyle bir durum varsa, günlük “şemsiye”, kullık “hizmet” kelimelerini de yuvarlak olarak okumak gerekmektedir. Kalınlık-incelik uyumuna baktığımızda ise, *düşmenligün* ve *bahadırligüm cılasunligüm* örnekleri dışında uyuma girdiğini görmekteyiz.” (Ergin, 1997: 428-429).

kolluk “gömlek yenlerinin uçlarına takılan eğreti kolalı kolçak çifti” (KAT, 1111).

ocaklık “iri kereste, temel direği” (KAT, 190).

silahlık “tabanca ve yatağan gibi silahları koymağa mahsus meşinden kat kat kumaş (KAT, 731).

suluk “su kabı” (TAS V, 3574).

takrirlik “üzerine takrir yazılan bir yapraklı büyücek kağıt” (KAT, 426).

dervişlik “derviş kıyafeti” (KAT, 608).

yarlık “önlük, çocuk göğüslüğü” (TAS VI, 4358).

yüzlük “peçe, nikap, yüz örtüsü” (TAS VI, 4786).

gelinlik (Deny, 2001: 316).

gözlük “göze mahsus alet” (Deny, 2001: 316).

iplik “iplik, (ince) ip” (KLT, 18).

1.11.8. Türkiye Türkçesi:

gezlük “çakı” (TDES, 155).

iğnedanlık⁷⁶ “üzerine iğne saplanan küçük yastık, iğne yastığı, iğnelik” (TDES, 188).

tuzluk (Zülfikar, 1991: 111).

gözlük (Zülfikar, 1991: 111).

ağızlık (Zülfikar, 1991: 111).

ellik (Zülfikar, 1991: 111).

kulaklık (Zülfikar, 1991: 111).

başlık (Zülfikar, 1991: 111).

gecelik (Zülfikar, 1991: 112).

gelinlik (Zülfikar, 1991: 112).

sabahlık (Zülfikar, 1991: 112).

yağmurluk (Zülfikar, 1991: 112).

⁷⁶ Farsça +*dân* ekinin görevi unutulması üzerine Türkçe +*lık* eki getirilmiştir. *yağdanlık*’ta olduğu gibi. Ancak *sürmedan*’da +*lık* ekinin getirilmediğini görmekteyiz (TDES, 188).

içlik “gömlek” (BTS).

gecelik “yatakta giyisi, gömlek” (BTS).

güncelik “günce yazılan defter, muhtıra” (BTS).

sirkelik “sirke kabı” (BTS).

lalelik “Osmanlı seramik ve cam sanatının güzel örneklerinden olan ve içine lale konulan vazo” (BTS).

kaimelik “kâğıt para cüzdanı” (BTS).

döşemelik “yapılarda tabana döşemek için kullanılan (gereç); kanepeler, koltuk vb.nin kaplanmasına elverişli (kumaş)” (BTS).

sürmelik “sürme kabı” (BTS).

allık “kadınların süs için yanaklarına sürdükleri al boya” (BTS).

alınlık “kadınların alınlarına taktıkları altın veya gümüşten süs eşyası; yapılarda cephe süsü” (BTS).

çağrılık “davetiye” (BTS).

gerdanlık “çoğu değerli taş ve madenlerden veya altın paradan yapılmış, boyna takılan takı” (BTS).

gölgelik “kazıkların ve belli kalınlıktaki dikmelerin üzerine bindirilmiş bir tür demir veya ahşap çardak, sayaban, pergola” (BTS).

ballık “bal konulan kap” (BTS).

bilgilik “ansiklopedi” (BTS).

1.11.9. Azerbaycan Türkçesi:

balatılıx “hamur mayası saklanılan kap” (ADL I, 30).

barmaxçalıx “nişan yüzüğü” (ADL I, 33).

çılıpaxlıx “kıyafet” (ADL I, 107).

çırnalıx “kolluk” (ADL I, 107).

ätäx'lix “önlük” (ADL I, 178).

xirtdäklük “boyun bağı” (ADL I, 249).

işıqlıg “pencere” (ADL I, 263).

ıynälix “iğnelik” (ADL I, 264).

ķabaxlıx “alınlık, kadınların alınlarına baēladıkları sŭs eēyası” (ADL I, 299).

dizlik “dizlik” (TLG, 185).

gŭzlŭk “gŭzlŭk” (TLG, 185).

gecālik “gecelik” (KTLS, 260).

sŭzlŭk “sŭzlŭk” (KTLS, 796).

yaylıē “ŭç dŭrt kŭēli baēŭrtŭsŭ” (AE, 608).

biēeklik “saēa takılan takı” (ATS I, 134).

1.11.10. Tŭrkmen Tŭrkēesi:

gezlik “kŭēŭk bıēak” (TDES, 155).

sŭzlŭk “sŭzlŭk” (TLG, 287).

ellik “eldiven” (Clark, 1998: 519).

iēlik “aētar” (TTS, 370).

kirlik “ēocuk űnlŭēŭ” (TTS, 411).

burunlik “burunduruk” (Altinel, 2003: 46).

1.11.11. űzbek Tŭrkēesi:

orındık “tabure” (KTLS, 835).

dārslik “ders kitabı” (űTS, 221).

1.11.12. Yeni Uygur Tŭrkēesi:

gŭnlŭk “gŭneē ēemsiyesi” (TLG, 370).

yaēmurluē “yaēmurluk” (TLG, 370).

sŭzlŭk “sŭzlŭk” (KTLS, 797).

orınduk “tabure” (KTLS, 835).

eēlik “ruēj” (UTS, 114).

1.11.13. Kırgız Türkçesi:

- kestik/kezdik* “küçük bıçak” (TDES, 155).
beldik “fistan, entari” (Öner, 1998: 37).
endik “allık” (Öner, 1998: 37).
töştük “demir zırh” (Öner, 1998: 37).
cooluk “mendil” (Öner, 1998: 37).
suuluk “yağmurluk” (Öner, 1998: 37).
kültük “lazımlık” (Öner, 1998: 37).
orunduktar “sandalyeler” (Öner, 1998: 139).
beldik “yaşlı kadınların taşıdığı bir nevi fistan” (KS I, 106).
ottuk “çakmak” (KS II, 603).
tamızglık “ateş tutşturmaya yarayan nesne” (KS II, 705).
töngölük “yüzük” (KS II, 755).
tuurduk “keregeyi örten keçeler” (KS II, 766).
çaç uçtuk “saçbağı” (KS II, 779).
sözdük “sözlük” (KS II, 666).
maylık “peçete” (TLG, 502).
terdik “terlik” (TLG, 502).
beldik “kuşak” (TLG, 502).
közdük “gözlük” (TLG, 502).
ottuk “çakmak” (TLG, 502).

1.11.14. Kazak Türkçesi:

- orındık* “sandalye” (Öner, 1998: 36).
kezdik “kama” (Öner, 1998: 36).
suvlık “el havlusu” (TLG, 438).
beldik “kemer” (TLG, 438).
tuzdik “tuzluk” (TLG, 438).
sözdik “sözlük” (TLG, 436).

- orındık* “tabure” (KTLS, 834).
buvlık “buğuluk” (KZK, 50).
cavlık “hanımların başörtüsü” (KZK, 96).
közdik “gözlük” (KZK, 135).
kindik “göbek bağı” (KZK, 149).
okuvlık “okul kitapları” (KZK, 210).
suvlık “el havlusu” (KZK, 246).
kündelik “hatıra defteri, künlük, günce” (KTTK, 258).

1.11.15. Kırım-Tatar Türkçesi:

- boyunlık* “boyunluk, gerdalık, kolye” (Çeneli, 1997: 13).
derslik “ders kitabı” (Çeneli, 1997: 13).
bitlik “maske” (Türkyılmaz, 1999: 161).
imizlik “emzik” (Türkyılmaz, 1999: 161).
namazlık “seccade” (Türkyılmaz, 1999: 161).
yawluk “baş örtüsü” (Türkyılmaz, 1999: 162).
ağızlık “gem” (Türkyılmaz, 1999: 161).
başlık “başlık, başa giyilen nesne” (Türkyılmaz, 1999: 161).
derslik “ders kitabı” (Türkyılmaz, 1999: 161).
küllük “kül tablası” (Türkyılmaz, 1999: 161).
közlük “gözlük” (Türkyılmaz, 1999: 161).
sütlük “süt kabı” (Türkyılmaz, 1999: 162).
gerdanlık “kolye” (Türkyılmaz, 1999: 162).

1.11.16. Kazan-Tatar Türkçesi:

- küzlik* “gözlük” (KTLS, 1088).
kirtelek “parmaklık” (Kakuk, 1999: 65).
kulyaulık “mendil” (Kakuk, 1999: 69).

- sözlük* “sözlük” (KTLS, 797).
bitlik “maske” (Öner, 1998: 36).
imizlik “emzik” (Türkyılmaz, 1999: 161).
namazlık “seccade” (Türkyılmaz, 1999: 161).
yawlık “baş örtüsü” (Türkyılmaz, 1999: 162).
avızlık “gem” (Türkyılmaz, 1999: 161).
dârislik “der kitabı” (Türkyılmaz, 1999: 161).
tışlık “örtü, kılıf, kapak” (Türkyılmaz, 1999: 162).

1.12. BEDENİN BAZI KISIMLARININ İSMİNİ VE ORGAN, DOKU İSMİ TÜRETMEK

1.12.1. Köktürkçe:

Ol tegdükde Bayırkunıñ aq adğırığ udluğun⁷⁷ sıyu urtı. “O hücum ettiğinde, Bayırku’nun ak aygırını, uyluğunu kırarak, vurdular.” (KT D 36).

1.12.2. Eski Uygur Türkçesi:

udluқта⁷⁸ bilte “uylukta belde” (EDPT, 55).

1.12.3. Karahanlı Türkçesi:

odhluğ “kol kemiğinin kalın yeri” (DLT I, 98).

⁷⁷ <ud+luğ “sığırın eklemi (orijinal anlamı), uyluk (genel anlamı)” (EDPT, 55). *ud* “sığır, inek, öküz” (EUTS, 262).

⁷⁸ *ud* “sığır, öküz” (DLT IV, 683). “*ud*’dan gelmektedir. Orijinal anlamı ‘sığırın eklemi’dir; ancak uygulamadaki anlamı ‘hayvan ya da insanın uyluğu’dur” (EDPT, 55). “*uyluk* ‘bacağın kalçadan dize kadar olan bölümü’. Türkmence *ıvluk, uyluk*.-Şorca *ustuk* ‘diz’.-Yakutça *uluk*. Eski Türkçede *udluk* olarak geçer. Orta Türkçede *udluk* ‘kol kemiğinin kalın yeri’ biçimi kullanılır. Eski Türkçe *ud(>uy)* ‘sığır’ kökünden geldiği yolundaki görüş tartışmaya açıktır. Türkçe *ub~*uv~*uz(*us) ‘utanç, utanma’ kökünden çıktığı yönündeki sav büsbütün yanlıştır”(TDES, 426).

1.12.4. Harezmi Türkçesi:

oyluk “oyluk kemiği” (İBM, 54).

1.12.5. Kıpçak Türkçesi:

ketelük “boğaz” (KTS, 141).

kolluk “yumruk, bilek” (KTS, 152).

1.12.6. Çağatay Türkçesi:

aşukluğ “diz kapağı” (ÇO, 15).

1.12.7. Eski Anadolu Türkçesi:

taraklık “taraklık, tarak kemiklerinin bulunduğu organ; el, ayak, bel taraklıkları; bel” (DK II, 285).

uyruk “oyluk kemiği” (DK II, 305).

kirtlik “gırtlak bası, hançere” (TAS IV, 2578).

1.12.8. Osmanlı Türkçesi:

ayrânlık “talak” (KAT, 62).

taşlık “tavuğun taş hazmettikleri kursağı” (KAT, 863).

yavruluk “döl yatağı” (TAS VI, 4406).

sidlik “devenin göbekte memeleri arası, bütün ...” (KAT, 755).

arpalık “hayvanın muayyen dişi” (TAS I, 227).

1.12.9. Türkiye Türkçesi:

kulunluk “kısırak, eşek vb. hayvanlarda döl yatağı” (BTS).

sepetlik “göbek çevresindeki karın bölgesi” (BTS).

sidiklik “canlılarda sidiğin atıldığı organ” (BTS).

taşlık “kuş vb. hayvanların sindirim kanalları üzerinde bulunan kaslı, öğütücü mide” (BTS).

uykuluk “karaciğer; dalak” (BTS).

yumurtalık “canlılarda dişi üreme hücrelerini veren organ, mebiz” (BTS).

1.12.10. Azerbaycan Türkçesi:

Adamda iki alamalix olur. “İnsanda iki yanak olur.” (ADL I, 14).

tanalix “kulağın yumuşak yeri” (ADL II, 546).

ödlük “öd kesei, safra kesesi” (ATL, 174).

aşığlığ “aşık emiğinin dizde saklandığı yer” (ATS I, 59).

bağırsaqılığ “karın boşluğunda bağırsakalrın olduğu bölüm” (ATS I, 84).

1.12.11. Türkmen Türkçesi:

uvluk/uyluk “bacağın kalçadan dize kadar olan bölümü” (TDES, 426).

guşaklık “bel” (TTS, 313).

1.12.12. Yeni Uygur Türkçesi:

anilik “dölyatağı” (UTS, 13).

1.12.13. Kazak Türkçesi:

buvıltık “vücudun el, ayak ve parmakları” (KZK, 51).

enselik “kaş ile alın arası” (KZK, 76).

sübelik “belin kaburgadan sonraki boşluğu” (KZK, 248).

kindik “göbek” (KTTK, 263).

miylık “alının üst kısmı” (KTTK, 381).

1.12.14. Kırım-Tatar Türkçesi:

boşluk “periton, karın zarı” (Türkyılmaz, 1999: 165).

1.12.15. Kazan-Tatar Türkçesi:

analık “döl yatağı, rahim” (Türkyılmaz, 1999: 164).

kaznalık “çene” (Türkyılmaz, 1999: 165).

yutkılık “yutak” (Türkyılmaz, 1999: 165).

1.13. “ÜVEYLİK” İFADE EDEN KELİMELEK TÜRETMEK

1.13.1. Eski Uygur Türkçesi:

Turmuş atlığ oğlumrı Sutpakka ...ogulluk birdim. “Durmuş adlı oğlumu Sutpak’a evlatlık verdim.” (EDPT, 86).

1.13.2. Karahanlı Türkçesi:

Atalık kılayın. “Babanın vazifelerini yerine getireceğim.” (EDPT, 59).

1.13.3. Harezmi Türkçesi:

ḡudalık “dünür akrabalığı” (ME, 151).

atalık “babalık” (NF, 26).

oğulluk “evlatlık” (NF, 320).

1.13.4. Kıpçak Türkçesi:

*atalıx*⁷⁹ “üvey baba” (EDPT, 59).

oğlanlık “oğlanlık, evlatlık” (KTS, 203).

1.13.5. Çağatay Türkçesi:

atalık “babalık” (Eckmann, 2003: 114).

1.13.6. Eski Anadolu Türkçesi:

analık “üvey ana” (NH, 266).

oğulluk “üvey oğul” (NH, 504).

1.13.7. Osmanlı Türkçesi:

oğulluk “üvey oğul, evlatlık” (TAS V, 2935).

ahiretlik “evlatlığa kabul olunmuş öksüz” (KAT, 24).

analık “ana yerini tutan kadın, ahiret anası” (KAT, 56).

evlatlık “oğulluk, bünüvvet (KAT, 218).

babalık “üvey baba” (Deny, 2001: 316).

⁷⁹ Codex Cumanicus’ta *ḡ-* aynen kalır veya *x-*’ya dönüşür. - *ḡ-*, -*k-* olduğu gibi kalır, -*x-* yahut -*ḡ-*, -*g-* olmuştur. -*ḡ/-k* çok kere aynen kalmış; ancak bazı yerlerde -*x* olmuştur (Gabain, 1998: 79).

1.13.8. Türkiye Türkçesi:

analık (Zülfikar, 1991: 112).
teyzelik (Zülfikar, 1991: 112).
evlatlık (Zülfikar, 1991: 112).
babalık (Zülfikar, 1991: 112).
kızlık “üvey kız” (BTS).

1.13.9. Azerbaycan Türkçesi:

dayılıx “üvey dayı” (ADL I, 127).
atalıġ “üvey baba” (TLG, 185).
analıġ “üvey anne” (TLG, 185).
bacılıġ “üvey kız kardeş” (TLG, 185).
övladlıġ “evlatlık” (KTLS, 228).
babalıġ “üvey dede” (ATS I, 79).

1.13.10. Türkmen Türkçesi:

ecelik “üvey anne” (TTS, 192).

1.13.11. Özbek Türkçesi:

ānālik “annelik” (ÖTS, 283).

1.13.12. Kırgız Türkçesi:

enelik “analık” (KS I, 332).

1.13.13. Kazak Türkçesi:

analık “üvey ana” (KTTK, 45).

1.13.14. Kırım-Tatar Türkçesi:

analık “üvey anne” (Türkyılmaz, 1999: 174).

babalık “üvey baba” (Türkyılmaz, 1999: 174).

1.13.15. Kazan-Tatar Türkçesi:

atalık “babalık” (TLG, 698).

1.14. PEKİŞTİRME İŞLEVİ

+llk/+lUk eki, aşağıdaki örneklerde aynı zamanda kalıcı isim oluşturmaktadır.

1.14.1. Köktürkçe:

*ƆokuluƆ*⁸⁰ ö[...] *altun kümüş kergeksiz kelürti*. “Kokuluk ö[...] altın gümüş fazla fazla getirdi.”(BK G 11).

Bu cümlede “*ƆokuluƆ*” tan sonraki kelime okunamadığı için, *+luk* ekli kelimenin fonksiyonunu tam olarak belirlemek mümkün olmamaktadır. Köktürkçede, bu fonksiyonda *+llk/+lUk* ile türetilen başka bir örneğe

⁸⁰*ƆokuluƆ* “koku, ıtır, ıtrıyat” (Ergin, 2007: 102). *ƆokılıƆ* “(cenaze ritüellerinde kullanılan) tütsü” (User, 2009:300).

rastlanılmaması, ekin Köktürkçedeki bu görevine ihtiyatla bakmamız gerektiğini göstermektedir.

1.14.2. Eski Uygur Türkçesi:

*yana iki közi sukluk*⁸¹ “iki gözü kıskanç” (EDPT, 809).

*üzeliksiz*⁸² *nom tilgen evirip* “daha üstü bulunmayan öğreti tekerleğini (Dharmacakra) çevirip,” (AY, 44).

alku kamağ üzeliksiz burkanların “bütün mevcut (ve) en üstün Budaların” (Tekin, 1986:22).

1.14.3. Karahanlı Türkçesi:

*ötlük*⁸³ “öğüt, vaaz” (DLT I, 102).

*Bu çerlikde*⁸⁴ kel. “Bu vakitte gel.” (DLT I, 323).

*oğurluk*⁸⁵ “karşılık, ivaz olan” (DLT IV, 426).

*yaslık*⁸⁶ “zarar” (Taş, 2009: 62).

*çinlik*⁸⁷: “gerçek, hak” (Üşenmez, 2006: 186).

*seziklik*⁸⁸ “şüphe, zan” (KTSV, 231).

⁸¹ <su< “açgözlülük, kıskançlık” (EDPT, 809).

⁸² <üze “üstte, yukarıda, üstünde”; *üzeliksiz* “kesilmeden, kopmadan, aralıksız; sürekli daimi” (EUTS 275). *üze* “üzerine, üzerinde, üst, ile” (Hacıeminoğlu, 1984: 71). Erdal, *üzeliksiz*’in ödünç bir kelime çevirisi olduğunu, herhangi bir gramatikal sürece uymadığından bizim için daha az önemli olduğunu belirtir (Erdal, 1991: 130). *üzelik* şeklinde kullanımına rastalamadım. Kalıplaşmış bir kelime olabilir. “*üzeliksiz*” kelimesinin derecelendirilmiş sıfat görevinde kullanıldığı görülür.

⁸³ <öt “nasihat, öğüt”. Genellikle *öt sav* olarak kullanılır (EDPT 36). *ötlük* “nasihat, talimat” (DTS 393).

⁸⁴ <çer “vakit”; *çerlik* “vakit” (DLT IV, 142).

⁸⁵ <oğur “karşılık, ivaz” (DLT IV, 426).

⁸⁶ <yas “zarar” (Taş, 2009: 62).

⁸⁷ <çin “dogru, sahih” (Üşenmez, 2006: 186).

⁸⁸ <sezik “şüphe, zan” (KTSV, 230).

1.14.4. Kıpçak Türkçesi:

*edeblemeklik*⁸⁹ “terbiye” (KTS, 69).

issilik “şiddetli sıcak” (KLS, 84).

*urluk*⁹⁰ “tohum” (EZFT, 270).

sağlık “sağlıklı koyun, keçi” (KTS, 222).

1.14.5. Çağatay Türkçesi:

kullukluk “kulluk” (ÇO, 133).

*tenkışlik*⁹¹ “eksiltme, azaltma” (ÇEK, 47).

neçe künçilik su “birkaç günlük su” (ÇEK, 47).

iki üç ayçılık yol “iki üç aylık yol” (ÇEK, 47).

miñ yılçılık “bin yıllık” (ÇEK, 47).

künçilik “her gün” (AL, 365).

sağlıg “süt veren hayvan” (EDPT, 809).

1.14.6. Eski Anadolu Türkçesi:

Böylelik-ile otuz iki kâfir biginün oğlunun başı burc bedeninde kesilüp asılmış-idi (DK I, 185). “Böylece otuz iki kafir beyinin oğlunun başı bedeninden kesilip asılmıştı.”

öylelik “öylesine, öyle bir öylece” (TAS V, 3151).

1.14.7. Osmanlı Türkçesi:

kezâlik “aynı biçimde, de öyle/böyle” (KLT, 73).

⁸⁹ <edeb “terbiye”+le- “terbiye et-”-mek+lik. Burada *edeb*, fiil yapıldıktan sonra mastar ekiyle tekrar isimleştirilmiş ve +lik ile pekiştirilerek kökteki anlam verilmiştir.

⁹⁰ <uruğ “tohum” (EDPT, 214).

⁹¹ <tenkış “eksiltme, azaltma” (ÇEK, 47).

böylelik “bu tarz, bu üslup, bu gidiş” (KAT, 325).

öylelik “o tarz, o suret, o yol” (KAT, 228).

şöylelik “bu tarz, bu usül” (KAT, 789).

acılık “ızdırap, meşakkat, acı” (TAS I, 5).

1.14.8. Türkiye Türkçesi:

kezalik “keza” (BTS/TSTD, 253).

*mezbelelik*⁹² “çöplük” (BTS).

mesirelik “mesire yeri, gezinti yeri” (BTS).

gurbetlik “gurbet” (BTS).

1.14.9. Azerbaycan Türkçesi:

daimilik “daimi” (TLG, 185).

hălâlik “şimdilik, henüz” (TLG, 185).

hâmişâlik “ebedî, sürekli” (TLG, 185).

*boranlığ*⁹³ “rüzgarlı kar ve yağmur; kasırga, fırtına” (ATS I, 144).

1.14.10. Türkmen Türkçesi:

şeylelikde “böylelikle” (TLG, 287).

talañçılık “talan yağma” (TTS, 614).

*gicelik*⁹⁴ “gece” (TTS, 271).

⁹² <mezbele “çöplük” (BTS).

⁹³ <boran “rüzgarlı kar ve yağmur; kasırga, fırtına” (ATS I, 144).

⁹⁴ <gice “gece”

1.14.11. Özbek Türkçesi:

*keyinçälik*⁹⁵ “daha sonra” (TLG, 336).

şunçälik “bu kadar” (TLG, 351).

bunçälik “bu kadar” (TLG, 351).

äytäylik “diyelim ki” (ÖTS, 191).

1.14.12. Kırgız Türkçesi:

*Kançalık meenet kılşaŋ, oşonçoluk bereke tabasın.*⁹⁶ “Nasıl zahmet çekersen, öyle başarı bulursun.” (Öner, 1998: 245).

İşteri ançalık cakşı emes. “İşleri o kadar iyi değil.” (KS I, 32).

*cagiştık*⁹⁷ “hoşluk” (KS I, 162).

Cakşı dep aytarlık emes. “İyi denecek kadar değil.” (KS I, 71).

ceterdik “yetecek kadar” (KS I, 205).

uşunçalık “o kadar, o derece” (KS II, 787).

uşundaylık “öylelik” (KS II, 787).

deerlik “hemen hemen” (Gülensoy, 2004: 92).

aytalık “diyelim ki” (KTTK, 202).

1.14.13. Kazak Türkçesi:

sondıktan “bu sebeple” (Öner, 1998: 205).

aktık “kar gibi beyaz renk” (KZK, 11).

aralık “iki şeyin arası” (KZK, 18).

üzdiksiz “devamlı, hep, her zaman, aralıksız” (KZK, 295).

aytalık “diyelim ki” (KTTS, 32).

*örüstük*⁹⁸ “hayvan otlaklığı” (Tamir, 1989: 160).

⁹⁵ <keyin “sonra”.

⁹⁶ Bu cümlede +*ilk*’ın bağlaçlarla kullanıldığını görüyoruz.

⁹⁷ <cagiş “hoşluk” (KS I, 162).

1.14.14. Kırım-Tatar Türkçesi:

+*llk*/+*lUk* eki, Arapçadan giren bazı kelimelere eklendiğinde kelimenin anlamını gereksiz yere tekrarlamaktadır (Çeneli, 1997: 13).

gururlık “gurur, kibir” (Çeneli, 1997: 13).

aenklik “ahenk, uyum” (Çeneli, 1997: 13).

cesaretlik “cesaret, atılganlık, ataklık” (Çeneli, 1997: 13).

memnuniyetlik “memnuniyet, hoşnutluk” (Çeneli, 1997: 13).

möhimlik “önem” (Türkyılmaz, 1999: 177).

raziyılık “rıza” (Türkyılmaz, 1999: 177).

1.14.15. Kazan-Tatar Türkçesi:

aralık “ara” (Türkyılmaz, 1999: 177).

realik “gerçek, realite” (Türkyılmaz, 1999: 178).

1.15. TOPLULUK VEYA BELLİ BİR GRUP İSMİ TÜRETMEK

1.15.1. Eski Uygur Türkçesi:

Tümenlig yekler kelir tiyür. “Binlerce şeytan gelir derler.” (Tekin, 1986:17).

*birgölük*⁹⁹ “bütün, hep” (Gabain, 2007: 75).

1.15.2. Karahanlı Türkçesi:

birlik “birlik” (Taş, 2009: 55).

⁹⁸ <*örüs* “hayvan otlağı” (Tamir, 1989: 160).

⁹⁹ <*bir*+*egü*+*lük*.

miñü at ađđır sülük “binilecek at, aygır ordusu” (EDPT 827).

1.15.3. Harezmi Türkçesi:

azlık “azlık” (NF; 40).

1.15.4. Kıpçak Türkçesi:

birlik “birlik” (EZFT, 153).

ikkilik “ikilik” (EZFT, 176).

üçlük “üçlük” (EZFT, 273).

dörtlük “dörtlük” (EZFT, 166).

1.15.5. Osmanlı Türkçesi:

beşlik “beş kuruş vesaire kıymetinde olan” (KAT, 294).

biñlik “bin kuruş vesaire kıymetinde olan” (KAT, 332).

dokuzluk “dokuz kuruş vesaire kıymetinde olan” (KAT, 886).

dörtlük “dört kuruş vesaire kıymetinde olan” (KAT, 604).

onluk “on kısımdan mürekkep” (KAT, 225).

otuzluk “otuz kısımdan mürekkep” (KAT, 188).

yetmiş beşlik bir efendi (Deny, 2001: 719).

1.15.6. Türkiye Türkçesi:

birlik (Zülfikar, 1991: 111).

onluk (Zülfikar, 1991: 111).

yüzlük (Zülfikar, 1991: 111).

binlik (Zülfikar, 1991: 111).

beş yüzlük (Zülfikar, 1991: 111).

altışarlık (Zülfikar, 1991: 111).

onarlık (Zülfikar, 1991: 111).

yedilik (TSTD, 259).

ikilik (TSTD, 259).

altılık “altısı bir arada, altı taneden oluşmuş” (BTS).

*altmışlık*¹⁰⁰ “içinde altmış tane bulunan” (BTS).

doksanlık “içinde doksan tane bulunan” (BTS).

gençlik “genç insanların bütünü” (BTS).

1.15.7. Azerbaycan Türkçesi:

üçlük “üçlük” (TLG, 185).

beşlik “beşlik” (TLG, 185).

onluğ “onluk” (TLG, 185).

yüzlük “yüzlük” (TLG, 185).

çäpişlik “10-15 koyundan ibaret sürü” (ADL I, 100).

toğulluğ “20-25 koyundan ibaret sürü” (ADL II, 570).

yeddilik “yedi canavardan ibaret sürü” (ADL II, 628).

1.15.8. Türkmen Türkçesi:

birlik “birim” (TTS, 72).

onluk (TTS, 487).

üçlük (TTS, 654).

münhük çıra “binlik çıra” (ÇTŞ, 502).

¹⁰⁰ Aynı zamanda bu tür türetmeler “... yaşında olan” anlamını da verir.

1.15.9. Özbek Türkçesi:

törtlik “dörtlük” (ÖT, 271).

1.15.10. Yeni Uygur Türkçesi:

Karatağlık “Karatağlık (17. yüzyılda ortaya çıkmış, Doğu Türkistan’daki hocalar ekibinin adı)” (UTS, 222).

1.15.11. Kırgız Türkçesi:

cetilik “yedilik” (KS I, 205).

onduk “onluk” (KS II, 591).

segizdik “sekizlik” (KS II, 643).

toğuzduk “dokuzluk” (KS II, 742).

törtütük “dörtlük” (KS II, 756).

ekildik “iki misli” (Gülensoy, 2004: 94).

çaştık “gençlik” (TLG, 502).

1.15.12. Kazak Türkçesi:

jetilik “yedili” (KTTK, 177).

jüzdik “yüz askerden oluşan birlik” (KTTK, 188).

birlik “birlik” (Tamir: 1989, 135).

1.15.13. Kırım-Tatar Türkçesi:

birlik “birlik” (Çeneli, 1997: 12).

azlık “azlık” (Çeneli, 1997: 12).

çoklık “çokluk” (Çeneli, 1997: 12).

onluk “onluk” (Türkyılmaz, 1999: 173).

1.15.14. Kazan-Tatar Türkçesi:

beşlik “beşlik” (Türkyılmaz, 1999: 173).

onluk “onluk” (Türkyılmaz, 1999: 173).

dörtlik “dörtlük” (Türkyılmaz, 1999: 173).

ikilik “ikilik” (Türkyılmaz, 1999: 173).

1.16. İSİMDEN ÖLÇÜ VE MİKTAR BİLDİREN İSİMLER TÜRETMEK

1.16.1. Eski Uygur Türkçesi:

*kürin kürilikin*¹⁰¹ “ölçek-miktar (gibi birimler) ile” (AY,29).

*Satıǵı yüz altunluk ol.*¹⁰² “Onun kıyafeti yüz altına değer, yüz altın eder.” (Erdal, 1991: 130).

1.16.2. Karahanlı Türkçesi:

*anbanlık*¹⁰³ “bir çuval ölçüsünde” (KTSV, 49).

1.16.3. Çağatay Türkçesi:

yüzçe çaklık kişi “yüz kadar kişi” (Eckmann, 2003: 121).

¹⁰¹ <*küri* “tahıl gibi kuru malların ölçüsü” (EDPT, 737) *kürilik* “çeyrek kiloluk ölçü” .

¹⁰² Bu cümlemin Türkiye Türkçesindeki anlamı “yüz liralık elbise” ye denk geliyor (Erdal, 1991:130).

¹⁰³ <*anban* “çuval, torba” (KTSV, 49).

1.16.4. Eski Anadolu Türkçesi:

buçukluk “yarım (para)lık” (TAS I, 676).

oranlık yiyecek (TAS V, 3009) “bir miktar yiyecek”.

akçalık “akçelik, akçe kadar” (NH, 258).

1.16.5. Osmanlı Türkçesi:

arşınlık “bir arşın boyunda olan” (KAT, 29).

yedi kuruşluk kitap (Deny, 2001: 718).

ellişer bin liralık bir servet (Deny, 2001: 718).

milyonluk bir zat (Deny, 2001: 718).

kırklık bir adam (Deny, 2001: 719).

1.16.6. Türkiye Türkçesi:

tonluk (Zülfikar, 1991: 112).

metrelik (Zülfikar, 1991: 112).

küfelik “küfeyi dolduracak miktarda olan”.

adımlık “adım uzunluğunda olan” (BTS).

dönümlük “dönüm ölçüsünde olan” (BTS).

1.16.7. Azerbaycan Türkçesi:

bellik “malum ölçüde su” (ADL I, 45).

addımlıq “bir adımlık mesafe” (ATS I, 9).

altımanatlıġ “Altı manat (Azerbaycan para birimi) değerinde olan” (ATS I, 39).

biřgramlıġ “ağırlığı beş gram olan” (ATS I, 122).

1.16.8. Türkmen Türkçesi:

birlik “birim” (Altınel, 2003: 46).

onluk “onluk sistem, ondalık; birim” (Altınel, 2003: 46).

1.16.9. Özbek Türkçesi:

neçaġlik “ne kadar” (ÖTS, 275).

kançalık “ne kadar, ne derece” (ÖTS, 381).

1.16.10. Yeni Uygur Türkçesi:

kançilik “ne kadar” (TLG, 385).

neçaġlik “ne kadar” (TLG, 385).

aldınarlık “aldatılacak derecede” (UTS, 9).

bunçilik “bu kadar” (UTS, 52).

cinlik “yarım kiloluk” (UTS, 63).

kiloġramlık “kiloramlık, kiloluk” (UTS, 199).

kilometrlik “kilometrelik” (UTS, 199).

1.16.11. Kırgız Türkçesi:

törtültük “dört adet yerine gečen” (KS II, 756).

tündük “dizilmiş boncuklarıyla birlikte sicim ölçüsü” (KS II, 771).

bir carmalık bugday “bir defa carma pişirmeye yetecek kadar buğday” (KS I, 183).

kañçalık “kaç, ne kadar” (KS II, 397).

beş kişilik aş “beş kişiye yetecek kadar yemek” (KS II, 475).

cok deerlik “yok denilebilecek kadar” (KS I, 302).

1.16.12. Kazak Türkçesi:

aytarlık “söylemeye değer” (KZK, 9).

Ol gılımdı okısa ugarlık akıl berdi. “O ilmi okuyunca anlayacak kadar akıl verdi.” (Öner, 1998: 145-146).

jüzdik “yüzlük (para)” (KTTK, 188).

kañçalık “ne kadar” (Tamir, 1989: 151).

1.16.13. Kırım-Tatar Türkçesi:

adımlık “adımlık” (TTRS, 9).

okkalık “okkalık, 1 kg” (TTRS, 303).

*pudluk*¹⁰⁴ “pudluk” (Türkyılmaz, 1999: 170).

1.16.14. Kazan-Tatar Türkçesi:

üç tenke turırlık “üç kuruşluk” (Özkan, 1994: 114-115).

tuyarlık tarakan “sineği doyuracak kadar bile” (Özkan, 1994: 118-119).

birlik “bir rublelik para” (Türkyılmaz, 1999: 160).

¹⁰⁴ <pud “eskiden Ruslarda kullanılan 16.3 kiloluk bir birim” (Türkyılmaz, 1999: 170).

1.17. UNVANLARDAN TOPLULUĞA AİT TOPRAK, ÜLKE VE YÖNETİM ŞEKLİNİ İFADE EDEN İSİMLER VE SIFATLAR TÜRETMEK

1.17.1. Eski Uygur Türkçesi:

*Nelük ölgey ol beglig*¹⁰⁵ *ol* “O beylik neden ölecek?” (EDPT, 326).
xanlıq süsi “hanlık ordusu” (EDPT, 638-639).

1.17.2. Karahanlı Türkçesi:

İduk ol bu beglik arıglıq tiler. “Kutlu olan bu beylik temizlik, saflık diler.” (EDPT 208).

Tavar kimin ökilse beglik añar kergeyür. “Kimin malı çoğalırsa, beylik ona yaraşır.” (DLT I, 362).

1.17.3. Kıpçak Türkçesi:

hanlıq “devlet” (KTS, 91).

1.17.4. Eski Anadolu Türkçesi:

Bigler bu günki bigligüm bunun olsun, (DK I, 145) “Beyler bugünkü beyliğim, ülkem bunun olsun,”.

Ahır zamanda hanlıq girü Kayıya dege, kimsene ellerinden almaya, ahır zaman olup kıyamət kopynça. (DK I, 73) “Son zaman olup kıyamet kopunca, ülke tekrar Kayı’ya degecek, kimse ellerinden almayacak.”.

¹⁰⁵ Uygur yazısında *k* ve *g*’ler her zaman ayırt edilemediği için bu kelimedeki *+lik* eki, *+lig* le karışmıştır.

1.17.5. Osmanlı Türkçesi:

Osmanlı İmparatorluğu (Deny, 2001: 318).

1.17.6. Türkiye Türkçesi:

beylik “bir beyin yönetimi altındaki ülke, küçük devlet” (BTS).

çarlık “çarın yönetiminde bulunan devlet” (BTS).

hanlık “hanın egemenliğindeki ülke” (BTS).

krallık “kral tarafından yönetilen devlet ve bu devletin toprağı” (BTS).

padişahlık “padişah tarafından yönetilen ülke” (BTS).

1.17.7. Azerbaycan Türkçesi:

beylik “beye ait, beye mahsus” (ATS I, 124).

1.17.8. Türkmen Türkçesi:

Şahır özünüň “Oba” diýen şygırında “vagşy bayarlığı” saygılayar, krepostnoylyk düzgünine garşy çıkyar. “Şair, kendisinin “Oba” adlı şiirinde “zalim hükümdarlığı” eleştiriyor, derebeylik düzenine karşı çıkıyor.” (Beşen, 2007: 159).

hanlık “hanlık” (Beşen, 2007: 159).

knyazlık “prenslik” (Beşen, 2007: 159).

1.17.9. Yeni Uygur Türkçesi:

xaqanlik “hakanlık, kağanlık” (UTS, 160).

xanlik “hanlık” (UTS, 161).

karulluk “krallık” (UTS, 192).

1.17.10. Kırgız Türkçesi:

badısalık “çara mensup, çarlığa ait” (KS I, 78).

kandık kur- “hanlık (devlet) kur-” (KS II, 397).

badısalık “çarizm, mutlakiyet rejimi” (KS I, 78).

1.17.11. Kazak Türkçesi:

xandık “hanlık” (TLG, 436).

1.17.12. Kazan-Tatar Türkçesi:

...halıknıñ, hanlıknıñ iñ uñaysız könnerinde Meskevge kitip urıslarga kuşılalar. “...halkın, hanlığın en rahatsız günlerinde Moskova’ya gidip Ruslara katılırlar.” (Öner, 1998: 119).

paşsalık “padişahlık, devlet” (Kakuk, 1999: 86).

1.18. “BİR MESLEKLE UĞRAŞMA VEYA UĞRAŞ EDİNME” ANLAMI VEREN İSİMLER TÜRETMEK

1.18.1. Eski Uygur Türkçesi:

*Edgü ögli teginkä kulluk*¹⁰⁶ *barır biz.* “İyi Düşünceli Prensın hizmetine gideceğiz.” (İKP, XXIII.3.).

¹⁰⁶ Yaygın anlamı “kölelik, köle statüsü” dür. Eski Anadolu Türkçesinde “kula gerek olan hizmet, ibadet” anlamında da kullanılmıştır (Arslan, 2008: 390-391).

1.18.2. Karahanlı Türkçesi:

bezirgenlik “alışverişle, ticaretle uğraşmak” (KTSV, 78).

Sen muyançılık kıl. “Sen aracılık yap.” (DLT III, 179).

uzluḡ “ustalık” (DLT I, 253).

ekincilik “ekincilik” (Üşenmez, 2006: 197).

koyçılık “çobanlık” (KTSV, 173).

1.18.3. Harezmi Türkçesi:

emçilik “tabâbet, doktorluk” (ME, 119).

altunçılık “kuyumculuk” (HŞ, 35).

sökelcilik “hastabakıcılık” (ME, 177).

imamluḡ “imamlık” (Eckmann, 2003: 8).

mü’ezzinlik “müezzinlik” (Eckmann, 2003: 37).

ḡaravulluḡ “nöbetçilik” (Özyetkin, 1996: 220).

ḡaravaşlık “hizmetçilik” (HŞ, 35).

pâsbânlik “bekçilik” (HŞ, 35).

ḡamluḡ “kamlık, kâhinlik, şamanlık” (NF, 198).

Taşğarudın at birle içgerüdin kemi birle yürüyüp bâzerġânlik kılıp...

“Dışarda at ile, içerden gemi ile yürüyüp tüccarlık yaypıp,...” (Özyetkin, 1996: 113, 144).

1.18.4. Kıpçak Türkçesi:

demürçilik “demircilik” (KTS, 59).

ikinçilik “çiftçilik” (KTS, 108).

ḡadılık “kadılık, hâkimlik” (KTS, 122).

ḡamlık “falcılık, kehanette bulunma” (KTS, 125).

közgüçilik “aynacılık” (KTS, 161).

tilençilik “dilencilik” (KTS, 276).

ferveçilik “kürkçülük” (GT, 253).

şâ’irlik “şairlik” (GT, 362).

sakalık “suculuk” (KTS, 223).

1.18.5. Çağatay Türkçesi:

imâmluk “imamlık” (Eckmann, 2003: 140).

bıçakçılık “bıçakçılık” (ÇEK, 47).

dihkânlik “çiftçilik” (ÇEK, 47).

etmekçilik “ekmekçilik” (ÇEK, 47).

ķassâblık “kasaplık” (ÇEK, 47).

temürçilik “demircilik” (ÇEK, 47).

ġavvaslık “dalğıcılık” (ŞHD, 437).

nakş-binlik “ressamlık” (ŞHD, 560).

1.18.6. Eski Anadolu Türkçesi:

ķaravulluk eyledi “gözcülük yaptı.” (DK I, 216).

avurdalık “ebelik” (TAS I, 287).

ekincilik “çiftçilik, ziraat” (TAS III, 1409).

gözbayıcılık “hokkabazlık” (TAS III, 1809).

mamlık “ebelik” (TAS IV, 2795).

otacılık “hekimlik, doktorluk, tabiplik” (TAS V, 3021).

yazıcılık “katiplik” (TAS VI, 4454).

sabbaġlık “boyacılık” (NH, 530).

1.18.7. Osmanlı Türkçesi:

demircilik (KLT, 17).

hırsızlık (KLT, 18).

ulaklık “ulak vazifesi, işi” (TAS VI, 3935).
şobanlık “çobanlık” (TAS V, 3671).
mamlılık “ebelik” (TAS IV, 2795).
tayalık “dadılık, sütninelik” (TAS V, 3776).
anbarcılık “anbarcı sıfat ve memuriyeti” (KAT, 56).
bağcılık “bağa bakanın işi ve sanatı” (KAT, 269).
bevvâblık “kapıcılık” (KAT, 305).
bügücülük “sehharlık, sihirbazlık, arpagcılık” (KAT, 318).
dadılık “çocuğa bakan dadı sıfat ve vazifesi” (KAT, 597).
kilercilik “kilerci hizmet ve vazifesi” (KAT, 1174).
mü’ezzinlik “müezzin vazifesi” (KAT, 1427).
uşaklık “hizmetçilik” (KAT, 206).
kadılık (Deny, 2001: 315).
avcılık (Deny, 2001: 315).
tayyarecilik “havacılık” (Deny, 2001: 315).

1.18.8. Türkiye Türkçesi:

besicilik (Zülfikar, 1991:73).
oyunculuk (Zülfikar, 1991:73).
zencircilik “gardiyanlık” (Zülfikar, 1991:74).
kütükçülük “kereste alım satımı” (Zülfikar, 1991:74).
sınıkçılık “kırık çıkıkları tedavi etme işi” (Zülfikar, 1991:74).
orakçılık “ekin biçme işi” (Zülfikar, 1991:74).
yollukçuluk “hayvanıyla yük taşıma işi” (Zülfikar, 1991:74).
koruyuculuk (Zülfikar, 1991:74).
yazıcılık (Zülfikar, 1991:74).
sözcülük (Zülfikar, 1991:74).
sözlükçülük (Zülfikar, 1991:74).
yapımcılık (Zülfikar, 1991:74).
kılavuzluk (Zülfikar, 1991: 112).

manavlık (Zülfikar, 1991: 112).

kasaplık (Zülfikar, 1991: 112).

öğretmenlik (Zülfikar, 1991: 112).

mühendislik (Zülfikar, 1991: 112).

mimarlık (Zülfikar, 1991: 112).

ebelik (BTS).

sazendelik “çalgıcılık, saz sanatçılığı” (BTS).

dershanecilik (TSTD, 256).

tuhafiyecilik (TSTD, 256).

kırtasiyecilik (TSTD, 256).

gündelikçilik (TSTD, 258).

aşçılık “aşçılık” (BTS).

balcılık “arı yetiştirme veya bal alıp satma işi” (BTS).

berberlik “berberin yaptığı iş” (BTS).

demircilik “demir eşya alıp satma veya onarma işi” (BTS).

edebiyatçılık “edebiyatla uğraşma işi” (BTS).

hâkimlik “yargıcılık” (BTS).

kasaplık “kasap olma durumu veya kasabın yaptığı iş” (BTS).

öğretmenlik “öğretmenin görevi” (BTS).

1.18.9. Azerbaycan Türkçesi:

kuançılığ “bekçilik” (ADL I, 290).

mämäçilix “dadılık” (ADL II, 387).

fehlelik “işçilik” (AE, 598).

baytarlığ “veterinerlik” (ATS I, 107).

berberlik “berberlik mesleği ve işi” (ATS I, 118).

camışçılığ “manda yetiştiriciliği, manda yetiştirme işi” (ATS I, 166).

çovuşluğ “çavuşun vazifesi” (ATS I, 212).

1.18.10. Türkmen Türkçesi:

- aççılık* “atçılık” (TLG, 248).
üzümçülük “üzüm yetiştirme” (Clark, 1998: 519).
mallarçılık “hayvancılık” (Clark, 1998: 519).
dayhançılık “çiftçilik” (Clark, 1998: 519).
avçılık “avcılık” (TTS, 37).
darbazçılık “cambazlık” (TTS, 135).
goşunçılık “askerlik” (TTS, 283).
guşçuluk “kuş yetiştiriciliği” (TTS, 313).
sazçılık “müzisyenlik” (TTS, 566).
gıyalçılık “at yetiştiriciliği” (TTS, 259).
sugunçılık “geyik yetiştiriciliği” (TTS, 589).
avtorlık “yazarlık” (TTS, 37).
doktorlık “doktorluk” (TTS, 168).
imamlık (TTS, 367).
ıkdısatçılık “iktisatçılık” (Altınel, 2003: 25).
şofyorlık “şöförlik” (Altınel, 2003: 45).
uraçlık “hekimlik” (Altınel, 2003: 45).

1.18.11. Özbek Türkçesi:

- çevärlik* “terzilik, ustalık” (TLG, 301).
baqqâllik “bakallık” (Coşkun, 2000: 38).
imâmlık “imamlık” (Coşkun, 2000: 38).
äräwäkeşlik “arabacılık” (ÖTS, 196).
äskärlik “askerlik” (ÖTS, 198).
dehkânçilik “çiftçilik” (ÖTS, 222).
paxtäçilik “pamukçuluk” (ÖTS, 289).
pilläçilik “ipekböcekçiliği” (ÖTS, 290).
maşınäsäzlik “makine yapımı, makine sanayii” (ÖTS, 261).

me'mârçilik “mimarlık” (ÖT, 227).

tikuvçilik “terzilik” (ÖT, 263).

tilşunâslık “dilcilik” (ÖT, 263).

1.18.12. Yeni Uygur Türkçesi:

memarçilik “mimarlık” (TLG, 369).

belikçilik “balıkçılık” (TLG, 370).

tömürçilik “demircilik” (TLG, 370).

sätraçlikni “berberliği” (TLG, 422).

ipäkçilik “ipekçilik” (İlkül, 2008: 46).

imarätçilik “mimarlık” (İlkül, 2008: 46).

bakḳalçilik “bakkalcılık” (İlkül, 2008: 46).

tebabätçilik “doktorluk, tabiplik” (İlkül, 2008: 46).

kömürçilik “kömürcülük” (İlkül, 2008: 46).

malçilik “hayvancılık” (İlkül, 2008: 46).

yağaççilik “marangozluk” (İlkül, 2008: 46).

admirallik “amirallik” (İlkül, 2008: 62).

aṇçilik “avcılık” (İlkül, 2008: 62).

bapkarlik “dokumacılık” (İlkül, 2008: 62).

därvişlik “dervişlik” (İlkül, 2008: 62).

häykältaraşlik “heykeltıraşlık” (İlkül, 2008: 62).

advukatlik “avukatlık” (UTS, 4).

bağçilik “meyvecilik” (UTS, 27).

bakḳalçilik “bakkallık işi” (UTS, 28).

çarlamçilik “müfettişlik, gözetmenlik” (UTS, 72).

dorigerlik “eczacılık” (UTS, 105).

1.18.13. Kırgız Türkçesi:

- dıykançılık* “çiftçilik” (Öner, 1998: 39).
adabiyatçılık “edebiyatla uğraşma veya edebiyata kapılma” (KS I, 7).
agarotçuluk “bostancılık” (KS I, 10).
adistik “uzmanlık, ustalık” (KS I, 9).
akındık “şairlik” (KS I, 13).
akuşerkelik “ebelik” (KS I, 16).
añçılık “avcılık” (KS I, 33).
askerdik “askerlik” (KS I, 52).
bakçılık “bahçıvanlık” (KS I, 80).
bakırçılık “bakırcı mesleği” (KS I, 81).
bakşılık “bakşı, şaman mesleği” (KS I, 81).
balçılık “falcılık mesleği” (KS I, 83).
balçılık “arıcılık” (KS I, 83).
camakçılık “camakçı mesleği” (KS I, 171).
cığaççılık “marangozluk” (KS I, 207).
cibekçilik “ipekçilik” (KS I, 215).
cüzümçülük “bağcılık” (KS I, 240).
darıgerlik “eczacılık, tabiplik mesleği” (KS I, 298).
doktorluk “doktorluk mesleği” (KS I, 310).
ırçılık “şarkıcılık” (KS I, 358).
uuçuluk “avcılık” (KS II, 788).
akındık “şairlik” (TLG, 502).
adistik “uzmanlık” (TLG, 502).

1.18.14. Kazak Türkçesi:

- eginşilikke* “ekinciliğe” (Öner, 1998: 117).
sudyalık ǵılımdı “hakimlik ilmini” (TLG, 476).
doktorlık ǵılım “doktorluk ilmi” (TLG, 476).

*muğalim**lik*** “öğretmenlik ilmini” (TLG, 476).

*akı**ndık*** “şairlik, ozanlık” (KZK, 11).

*anş**ılık*** “avcılık” (KZK, 17).

*eginş**ilik*** “ekincilik” (KZK, 72).

*cazuvş**ılık*** “yazar” (KZK, 84).

*enş**ilik*** “şarkıcılık” (KTTK, 67).

*bağband**ık*** “bahçıvanlık” (KTTK, 71).

*baktaş**ılık*** “hayvan bakıcılığı” (KTTK, 73).

*balş**ılık*** “falcılık” (KTTK, 78).

*balıkş**ılık*** “balıkçılık” (KTTK, 78).

*injener**lik*** “mühendislik” (KTTK, 209).

1.18.15. Kırım-Tatar Türkçesi:

*ressamc**ılık*** “ressamlık” (Çeneli, 1997: 10).

*domuzc**ılık*** “domuzculuk” (Çeneli, 1997: 10).

*balkurtç**ılık*** “arıcılık” (Çeneli, 1997: 11).

*ayvanasravç**ılık***¹⁰⁷ “hayvancılık yapma, ziraî hayvancılık” (Çeneli, 1997: 10).

*atasravç**ılık*** “atçılık, at yetiştirme” (Çeneli, 1997: 10).

*koyanasravç**ılık*** “tavşancılık, tavşan yetiştirme” (Çeneli, 1997: 10).

*balıkç**ılık*** “balıkçılık, balık üretme ve satma işi” (Türkyılmaz, 1999: 52).

*avc**ılık*** “avcılık” (Türkyılmaz, 1999: 50).

*egic**ilik*** “çiftçilik, ziraatçılık” *avc**ılık*** “avcılık” (Türkyılmaz, 1999: 51).

*denizc**ilik*** “denizcilik” *avc**ılık*** “avcılık” (Türkyılmaz, 1999: 51).

*nevbetç**ilik*** “nöbetçilik” (Türkyılmaz, 1999: 52).

*yemişç**ilik*** “meyvecilik” (Türkyılmaz, 1999: 52).

¹⁰⁷ Kırım Tatarcasında *asrav* ile +*Cılık* ile birleşerek “yetiştirme, üretme” anlamında kelimeler türetir (Çeneli, 1997: 10).

1.18.16. Kazan-Tatar Türkçesi:

sekretarlık “sekreterlik” (Öner, 1998: 36).

koşçılık “kuşçuluk” (Öner, 1998: 39).

kustarçılık “esnafılık” (Öner, 1998: 39).

iginçilik “ekincilik” (Öner, 1998: 39).

citinçilik “ketencilik” (Öner, 1998: 39).

avtorlık “yazarlık” (TLG, 698).

ukıtuvcılık “öğretmenlik” (TLG, 698).

mamıkçılık “pamuk yetiştiriciliği” (Türkyılmaz, 1999: 51).

kuşçılık “kümes hayvanları yetiştirme, tavukçuluk” (Türkyılmaz, 1999: 51).

cänlikçilik “kürk hayvanı yetiştiriciliği” (Türkyılmaz, 1999: 52).

balıkçılık “balıkçılık” (Türkyılmaz, 1999: 52).

avçılık “avcılık” (Türkyılmaz, 1999: 50).

denizçilik “denizcilik” *avcılık* “avcılık” (Türkyılmaz, 1999: 51).

1.19. İSİMLERDEN HAYVAN İSİMLERİ TÜRETMEK

1.19.1. Eski Uygur Türkçesi:

*kekilik*¹⁰⁸ *ötin* “keklik ödü” (EDPT, 710-711).

ıduqluq *yarağay* “Adaklık(kurbanlık) yakışacak.” (EDPT, 48).

Altun tuyuğluğ adğırılık *yarağay*. “Altın toynaklı damızlık yakışacak.” (EDPT, 49).

¹⁰⁸ *keklik* kelimesi **kek* kökünden türemiştir. **kek*, keklikleri çağırmak için kullanılan yansıma isimdir (EDPT, 710). “*keklik* 1. ‘güvercin büyüklüğünde eti için avlanan, tüyü boz, ayakları ve gagası kırmızı renkte bir kuş’; 2. ‘alımlı, güzel kadın’. Ağızlarda ur keklik olarak geçer. -Nogayca *kekilik*. -Kırgızca *kekilik*. -Kazakça *kekilik*. -Tarañçi *keklik*. -Özbekçe *käklik*. Eski çağlardan başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *keklik* olarak geçer. Orta Türkçede ‘keklik’ olarak *talvır* adı da kullanılır. Eski Kıpçakçada da *keklik* biçimi kullanılır. Türkçeden Farsça, Tacikçe gibi komşu dillere de geçmiştir. Kalmıkça, Ölotçe gibi Moğol diyalektlerinde kullanılan biçimler de Türkçeden alınmıştır. Kekliğin çıkardığı sestten geldiği anlaşıyor” (TDES, 227).

1.19.2. Karahanlı Türkçesi:

Ünin ötti keklik. “Keklik öttü.” (EDPT 39).

keklik “keklik” (DLT I, 479).

sağlık “dişi koyun”. Bu kelime aslında ‘sağılan hayvan’ anlamındadır.” (DLT I, 471).

1.19.3. Harezmi Türkçesi:

kurbanlık “kurbanlık” (ME, 152).

1.19.4. Kıpçak Türkçesi:

keklik “keklik” (EZFT, 190).

1.19.5. Çağatay Türkçesi:

keklik “keklik” (EDPT, 710).

1.19.6. Eski Anadolu Türkçesi:

keklik “keklik” (DK II, 199).

1.19.7. Osmanlı Türkçesi:

keklik (LL, 406).

1.19.8. Türkiye Türkçesi:

boğalık “Boğa olarak kullanılmak için ayrılan bir yaşından yukarı erkek sığır” (BTS).

emlik “zamanından daha geç doğan kuzu veya oğlak” (BTS).

güllük “beygir, at” (BTS).

keklik “güvercin büyüklüğünde, eti için avlanan, tüyü boz, ayakları ve gagası kırmızı renkte bir kuş” (TDES, 227).

1.19.9. Azerbaycan Türkçesi:

alaqulux “haşere adı” (ADL I, 11).

altıgüllüg “yer altında yuva yapan gök renkli kuş” (ADL I, 14).

kehlük “keklik” (Ergin, 1971: 4).

1.19.10. Türkmen Türkçesi:

daraklık “bir cins kuş” (Beşen, 2007: 160).

inçelik “yusufçuk böceği” (Beşen, 2007: 160).

1.19.11. Özbek Türkçesi:

kälik “keklik” (TDES, 227).

1.19.12. Yeni Uygur Türkçesi:

beygilik “koşu atı” (UTS, 37).

keklik “keklik” (UTS, 193).

1.19.13. Kırgız Türkçesi:

kekilik “keklik” (TDES, 227).

kazılık “tek kanatlı, efsanevî bir kuşun adı” (KS II, 427).

çulduk “çulluk (kuş)” (KS I, 286).

iyneilik “Yusufçuk böceği” (Kasapoğlu, 2005: 116).

1.19.14. Kazak Türkçesi:

kekilik “keklik” (TDES, 227).

iyneilik “ince, uzun, uçan haşarat”(KZK, 120).

kögildirlik “kuğunun büyümekte olan yavrusu” (KZK, 135).

saygülik “hızlı koşan iyi cins at” (KZK, 230).

qurmandık “kurbanlık” (KZK, 182).

savlık “üç yaşından büyük sağılacak koyun” (KZK, 236).

1.19.15. Kazan-Tatar Türkçesi:

canlık “canavar, yaratık” (Kakuk, 1999: 24).

1.20. EKLENDİĞİ KELİMEYE “KAPLAMA” ANLAMI VEREN RENK İSMİ TÜRETMEK

1.20.1. Karahanlı Türkçesi:

sarıklık “sarılık” (DLT I, 503).

aklık “aklık, beyazlık” (KTSV, 46).

Kelgey karalık. “Karanlık olacak (Yüzleri kararacak.)” (KTSV, 145).

kızıllık “kızıllık, kızartı” (KTSV, 165).

örünlük “ağarmış saçlar, kırılık” (KTSV, 215).

karanlık “karanlık” (KTSV, 145).

1.20.2. Harezmi Türkçesi:

Dorluk kızıl boldı, kızardı kızılık yeşil boldı, yeşillik sarığ boldı, sarığardı. “Koyu kırmızılık kızıl oldu, kızardı; kızılık yeşil oldu, yeşillik sarı oldu; sarardı.” (ME, 115).

köklük “göklük” (ME, 148).

aklık “aklık, beyazlık” (NF, 11).

sarıklık “sarılık” (NF, 361).

Karanlık¹⁰⁹ takı kitdi. “Karanlık dahi gitti.” (ME, 63).

1.20.3. Kıpçak Türkçesi:

karalık “karanlık” (EZFT, 184).

köklük “göklük, mavililik” (EZFT, 207).

aklık “aklık” (KLS, 3).

yeşillik “yeşillik” (KTS, 314).

¹⁰⁹ Bu kelimenin yapısı halen çözüme ulaştırılamamıştır. Ancak sondaki ekin +lık eki olduğu açıktır. Eren, Clauson gibi pek çok araştırmacı bu kelimenin *kara* isminin bir türevi olduğunu açıklamış; fakat +lık hariç diğer ekleri açıklığa kavuşturamamışlardır. Karadoğan, *karanlık* < *kara-n-ğu-luk*: isim kökü-türeme ses-isimden isim yapım eki- isimden isim yapım eki şeklinde tahlil etmiştir. Ayrıca *karıku* ve *karınlık* kelimeleri anlam olarak aynıdır. Çünkü bazı durumlarda yapım eklerinin fonksiyonu unutulmakta ve kelime yapım eki almadan önceki anlamıyla kullanılmaktadır. Örneğin, *ko-* ve *koy-* fiillerine baktığımızda ikisinin de aynı anlamda kullanıldığını görüyoruz. Bunun nedeni –y ekinin fonksiyonunun zamanla unutulması kelimenin eski anlamıyla kullanılmış olmasıdır (Karadoğan, 2007).

1.20.4. Çağatay Türkçesi:

ķarañguluķlardin “karanlıklardan” (Eckmann, 2003; 267).

ağlığ “beyazlık” (ÇO, 6).

ķaralığ “karalık” (BD, 382).

1.20.5. Eski Anadolu Türkçesi:

ķaralıķ “karanlık” (DK II, 169).

ķarañulıķ “karanlık” (MN, 312).

aķlıķ: “beyazlık” (TAS I, 48).

göklük: “morluk, mavilik” (TAS III, 1739).

yaşıllık “yeşillik” (TAS VI, 4381).

1.20.6. Osmanlı Türkçesi:

kızıllık “kırmızılık, kırmızı renk” (KAT, 1128).

sarılık “sarı renk” (KAT, 805).

aklık “beyazlık, beyaz renk” (KAT, 45).

göklük “mavilik, mavi renk” (KAT, 1210).

kırmızılık “kızıl renk” (KAT, 1065).

yeşillik “yeşil renk” (KAT, 1549).

karañlık “(aslı: karañuluk; ‘karanlık’ yazmamalı) göz görmeyecek hâl” (KAT, 1060-1061).

1.20.7. Türkiye Türkçesi:

karanlık “ışık olmama durumu” (TDES, 210-211).

mavilik (Zülfikar, 1991: 112).

morluk (Zülfikar, 1991: 112).
yeşillik (Zülfikar, 1991: 112).
allık (Zülfikar, 1991: 112).
pembelik (Zülfikar, 1991: 112).
kızılık “kızıl olma durumu” (BTS).
lâcivertlik “lâcivert renklilik” (BTS).
sarılık “sarı renk” (BTS).

1.20.8. Azerbaycan Türkçesi:

garanlık “karanlık” (Karadoğan, 2007: 118).
ağımtılığ “açıklık, beyazlık” (ATS I, 15).

1.20.9. Türkmen Türkçesi:

gızılık “kızılık” (TTS, 270).
göklük “mavilik” (TTS, 291).
yaşılık “yeşillik” (TTS, 682).
garaňkılık “karanlık” (Karadoğan, 2007: 118).

1.20.10. Özbek Türkçesi:

ķârâŋgılık “karanlık” (TLG, 301).
âklık “aklık” (Kartallıoğlu, 2000: 41).

1.20.11. Yeni Uygur Türkçesi:

ķaraŋguluk “karanlık” (Karadoğan, 2007: 118).

k lrenjlik “k lrenji, gri, boz” (UTS, 211).

karilik “siyahlık, karalık” (UTS, 223).

1.20.12. Kırgız Türkçesi:

kara ılık “karanlık” (TDES, 210-211).

aktık “beyazlık” (KS I, 16).

1.20.13. Kazak Türkçesi:

k ngirttik “karanlık, koyuluk” (KZK, 147).

kara ılık “karanlık” (Karado an, 2007: 118).

yasıldık “yeşillik” (KTTK, 167).

1.20.14. Kırım-Tatar Türkçesi:

aklık “beyazlık” (Türkyılmaz, 1999: 170).

yeşillik “yeşil renk” (Türkyılmaz, 1999: 170).

mavılık “mavi renkli olma durumu” (Türkyılmaz, 1999: 170).

1.20.15. Kazan-Tatar Türkçesi:

kara ılık “karanlık” (TDES, 210-211).

k klik “mavilik” ( ner, 1998: 36).

kızılık “kızılık, kızıl renkli olma” (Türkyılmaz, 1999: 170).

aklık “beyazlık” (Türkyılmaz, 1999: 170).

k ksillik “mavimtıraklık” (Türkyılmaz, 1999: 171).

sarılık “sarılık” (Türkyılmaz, 1999: 171).

yaşıllık “yeşil renk” (Türkyılmaz, 1999: 170).

zāngārlik “yeşil ile mavi arasındaki renk” (Türkyılmaz, 1999: 170).

1.21. EKLENDİĞİ KELİMEYİ BİTKİ İSMİ YAPMAK

1.21.1. Karahanlı Türkçesi:

*çeñlik*¹¹⁰ “sarmaşık otu” (DLT III, 383).

*yüzerlik*¹¹¹ “üzerlik otu, peganum harmala” (DLT IV, 827).

1.21.2. Kıpçak Türkçesi:

yüzerlük “sedefotu” (EDPT, 988).

enlik “renklik. Eskiden şeker de yapılan bir diken kökü, kızılca da denir.” (KTS, 74).

günlük “buhurdanda yakılan bir tür ağaç” (KTS, 88).

tumğuluk “nilüfer çiçeği” (KTS, 284).

1.21.3. Çağatay Türkçesi:

burçalık “sahray-ı lale, pyaz” (ÇO, 35).

dökülük “Türk kavunu” (ÇO, 59).

günglük “ateşte yakılan güzel kokulu şey, güneş doğarken putperestlerin buhur ettikleri lüban” (ÇO, 73-74).

özlik “bir tür nebat ismidir, nebatat özi” (ÇO, 156).

¹¹⁰ çeñ ‘zil, çalpara’ (DLT IV, 141).

¹¹¹ <yüzer ; ancak anlamsal bağlantı yoktur (EDPT 988).

1.21.4. Eski Anadolu Türkçesi:

*enlik*¹¹² “boyacılıkta kullanılan kökü kırmızı bir ot” (Arslan, 2008: 742).

büylük “gonca” (TAS I, 745).

koğalık “hasır otu denilen ve hasır örmeye yarayan bir saz” (TAS IV, 2602).

sakızlık “çitlembik, menengiç, sakızagacı” (TAS V, 3256).

sovukluk “semizotu” (TAS V, 3524).

1.21.5. Osmanlı Türkçesi:

baylık “baylık otu, kurtboğan otu” (Küçüker, 2010: 404).

bengilik “afyon gibi uyuşturucu ve keyif verici ‘ban’ denilen bir bitki” (Küçüker, 2010: 404).

çirişlik otı “çiriş otu, kar kalktıktan hemen sonra çıkan bir ot, yaprakları sebze olarak kullanılan, aşağı yukarı bir metre yüksekliğinde bir bitki, dağ pırasası” (Küçüker, 2010: 404).

develik “ebegümeci” (Küçüker, 2010: 406).

enlik “Boyacılıkta kullanılan kökü kırmızı bir çeşit ot” (Küçüker, 2010: 406).

hayrânlık otı “Hint kenevirinden çıkarılan esrar” (Küçüker, 2010: 407).

mürdümlük “mürdümük, otsu bölümüm hayvan yemi olarak kullanılan, beyaz, açık mavi veya mor çiçekleri olan bir yıllık otsu bitki, akburçak” (Küçüker, 2010: 411).

pamukluk otı “pamukluk otu, ormanlarda yetişen, yaz kış yapraklarını dökmeyen, yabangülüne benzer, çiçekleri güzel kokulu bir çeşit küçük ağaç” (Küçüker, 2010: 411).

semüzlik otı “semizotu” (Küçüker, 2010: 411).

¹¹² <en> “yanak”. Orijinal anlamı “kırmızı allık”tır. “beyaz allık” için başka bir kelime kullanılmıştır (Arslan, 2008: 742).

yüzerlik çiçeği “üzerlik çiçeği” (Küçüker, 2010: 414).

koğalık “hasır otu denilen ve hasır örmeye yarayan bir saz” (TAS IV, 2602).

1.21.6. Türkiye Türkçesi:

süpürgelik “süpürge yapmaya elverişli olan çalı, bitki vb.” (BTS).

develik “bir bitki adı” (BTS).

salatalık (KTLS, 738).

bebeklik “gelincik çiçeği” (BTS).

güllük “eğreltiotu” (BTS).

günlük “tütsü için kullanılan bir çeşit ağaç sakızı” (BTS).

kadıntuzluğu “sarıçalı” (BTS).

salatalık “hıyar” (BTS).

üzerlik “sedef otugillerden, yaprakları almaşık, çiçekleri beyaz renkte, susama benzeyen tohumları acı olan, halk hekimliğinde tedavi amaçlı, tütsü olarak kullanılan bir bitki” (BTS).

1.21.7. Azerbaycan Türkçesi:

ängilik “yabani bitki adı” (ADL, 174).

fızılıx “kalın çalı” (ADL, 186).

mirçalıg “yenen yabani bir bitki” (ADL II, 396).

üzerlik (EDPT, 988).

1.21.8. Türkmen Türkçesi:

ösümlik “bitki” (KTLS, 75).

üzerlik “üzerlik” (Beşen, 2007: 160).

yarmalık “hayvanların yediği bir tür ot” (Beşen, 2007: 160).

1.21.9. Özbek Türkçesi:

ösümlük “bitki” (KTLS, 75).

1.21.10. Yeni Uygur Türkçesi:

ösümlük “bitki” (KTLS, 75).

çuğluk “kıpkırmızı çiçek” (UTS, 87).

1.21.11. Kırgız Türkçesi:

aştık “hububat veren bitkiler” (KS I, 56).

ıçkırılık “zehirli bir bitki adı” (KS I, 348).

kımızdık “kurt pençesi denilen ot” (KS II, 454).

kubarıngılık “beyazımsılık” (KS II, 514).

ösümdük “bitki, nebatat” (KS II, 616).

üpülmalik “bir bitkinin adı” (KS II, 796).

kımızdık “kurt pençesi denilen ot” (Kasapoğlu, 2005: 116).

1.21.12. Kazak Türkçesi:

ösimdik “bitki” (Öner, 1998: 36).

kımızdık “yaprağı uzunca, emildiği zaman ekşimsi tadı olan bitki” (KZK, 186).

semizlik “semizlik” (KZK, 239).

üpilmâlik “bir bitki çeşidi” (KZK, 298).

1.21.13. Kırım-Tatar Türkçesi:

ösümlük “bitki, nebat” (Çeneli, 1997: 29).

1.21.14. Kazan-Tatar Türkçesi:

kuvaklık “çalılığa” (Öner, 1998: 116).

tugaylıklarda “sazlıklarda” (Öner, 1998: 123).

urlık “buğday” (Kakuk, 1999: 117).

kımızlık “kuzukulağı, sulak yerlerde yetişen, yaprakları salata olarak kullanılan çiçekleri kırmızımtırak bir bitki” (Türkyılmaz, 1999: 160).

1.22. KURUM İSMİ TÜRETMEK

1.22.1. Karahanlı Türkçesi:

muyanlık “hayırsever bir kurum” (EDPT 773).

1.22.2. Harezmi Türkçesi:

...*hüsâm kâzini yene kefe kâzılığına mukarrer olına*... “...Hüsâm Kadı’nın tekrar Kefe kadılığına kararlaştırıla...” (Özyetkin, 1996: 119,150).

1.22.3. Türkiye Türkçesi:

ahilik (TSTD, 259).

valilik “Valinin makamı ve bu makama bağlı resmî dairelerin tümü” (BTS).

bakanlık “bakanın yönetimi altındaki kuruluşların bütünü, nezaret, vekalet” (BTS).

kaymakamlık “kaymakamın makamı ve bu makama bağlı resmî dairelerin bütünü” (BTS).

başmüdürlük “başmüdürle yönetilen kuruluş” (BTS).

başsavcılık “25/4/1962 gün ve 45 sayılı Yüksek Hakimler Kurulu Kanununa göre kurulmuş olan bir kuruluş” (BTS).

cumhurbaşkanlığı “cumhurbaşkanının makamı” (BTS).

1.22.4. Azerbaycan Türkçesi:

nazirlik “bakanlık” (TLG, 216).

admirallığ “donanmayı idare eden yüksek organ” (ATS I, 11).

1.22.5. Özbek Türkçesi:

konsullik “konsolosluk” (ÖTS, 248).

1.22.6. Kırgız Türkçesi:

yustitsiya ministrligi “adalet bakanlığı” (KTTK, 319).

1.22.7. Kazak Türkçesi:

avdandık “kaymakamlık” (KZK, 23).

1.23. BİR AKIMA, DÜŞÜNCEYE VE DİNİ İNANIŞA BAĞLILIĞI İFADE EDEN KELİMELER TÜRETMEK

Batı kaynaklı ve *+izm* ekini taşıyan felsefi, siyasi kavramlar, Çağdaş Türk Lehçelerinde sadece *+Ilk/IUk* ekiyle değil, *+CIIIk/+CUIUk* ekiyle karşılanmaktadır (Zülfikar, 1991:163).

1.23.1. Karahanlı Türkçesi:

musulmânlık “müslümanlık”.

1.23.2. Harezmi Türkçesi:

cehudluk “yahudilik” ” (HŞ, 36).

müsülmânlık “müslümanlık” (NF, 305).

tanrılık “tanrısallık” (EDPT 525)¹¹³.

1.23.3. Kıpçak Türkçesi:

müslimânlık “islâmiyet” (ZLT, 32).

¹¹³ Durum bildiren soyut isim türetmiştir. *tanrısallık* “tanrısal olma durumu”. Ancak Tezcan, KB’deki *tenrilik* kelimelerinin “tanrısallık” değil; “Tanrı için, Tanrı aşkına” anlamına geldiğini belirtiyor (ERDAL 1991: 129). Bu durumda +*llk*/+*luk* ekinin tahsis, içinlik bildiren fonksiyonu söz konusudur.

1.23.4. Çağatay Türkçesi:

teñrilik “tanrısallık, dindarlık” (EDPT, 525).

müsölmânlık (Zülfikar, 1974, 157).

1.23.5. Eski Anadolu Türkçesi:

mecûsîlik “mecûsî olma” (NH, 461).

1.23.6. Osmanlı Türkçesi:

liberallik “liberalizm” (Deny, 2001: 318).

1.23.7. Türkiye Türkçesi:

ferdiyetçilik (Zülfikar, 1991:73).

bireycilik (Zülfikar, 1991:73).

biçimcilik (Zülfikar, 1991:73).

karıştırmacılık (Zülfikar, 1991:73).

ruhiyatçılık (Zülfikar, 1991:73).

gelenekçilik (Zülfikar, 1991:73).

çoğulculuk (Zülfikar, 1991:73).

seçmecilik (Zülfikar, 1991:73).

nesnelcilik (Zülfikar, 1991:73).

Hegelcilik (Zülfikar, 1991:73).

Lamarckçılık (Zülfikar, 1991:73).

Atatürkçülük (Zülfikar, 1991:73).

adcılık (Zülfikar, 1991:74).

ahlâkçılık (Zülfikar, 1991:74).

Aristotelicilik (Zülfikar, 1991:74).

davranışçılık (Zülfikar, 1991:74).

doğacılık (Zülfikar, 1991:74).

dışa vurumculuk (Zülfikar, 1991:74).

gericilik (Zülfikar, 1991:74).

hiççilik (Zülfikar, 1991:74).

hazcılık (Zülfikar, 1991:74).

tek tanrıcılık (Zülfikar, 1991:75).

Hristiyanlık (Zülfikar, 1991: 111).

tanrı tanımazcılık (Zülfikar, 1991:75).

törecilik (Zülfikar, 1991:75).

yapısalcılık (Zülfikar, 1991:75).

sezgicilik (Zülfikar, 1991:75).

bilinmezcilik (Zülfikar, 1991:163).

var oluşçuluk (Zülfikar, 1991:163).

nakşibendîlik (TSTD, 255).

hanefîlik (TSTD, 255).

musevîlik (TSTD, 255).

asrîlik “çağcılık” (BTS).

aşkincılık “birey ve evrenseli birleştirmeye çalışan ahlakî nitelikli Amerikan felsefesi” (BTS).

1.23.8. Azerbaycan Türkçesi:

Babilik “Babi mezhebine bağlılık” (ATS I, 79).

Bektaşilik “Bektaşilik tarikatı ve be tarikata bağlı olunuş” (ATS I, 113).

beynelmileçilik “komünizm taraftarlığı” (ATS I, 124).

1.23.9. Özbek Türkçesi:

cäməätçilik “toplumculuk” (ÖTS, 228).

millätçilik “şovenlik” (ÖTS, 264).

musulmânçilik “müslümanlık” (ÖTS, 270).

tekisçilik “eşitlikçilik” (ÖTS, 322).

irkçilik “ırkçılık” (ÖT, 208).

1.23.10. Yeni Uygur Türkçesi:

beynelmilelçilik “enternasyonalizm” (UTS, 37).

camaetçilik “toplumculuk” (UTS, 57).

döletçilik “devletçilik” (UTS, 106).

xelkçilik “halkçılık, demokrasi” (UTS, 13).

1.23.11. Kırgız Türkçesi:

kırgızçılık “Kırgızcılık” (Öner, 1998: 39).

Eldik bolup catkansıyt. “Halk taraftarlığı taşıyor.” (KS I, 325).

feodalдық “feodaliteye müteallik” (KS I, 344).

frkatsiyaçılık “hizipçilik” (KS I, 345).

huligandık “holiganlık” (KS I, 347).

ıslamçıldık “islâm birliği taraftarlığı, panislamizm” (KS I, 360).

leninçıldık “leninizm” (KS II, 547).

liberalдық “liberalizm” (KS II, 547).

menşeviktik “menşevizm” (KS II, 562).

opportunisçıldık “opportunizm” (KS II, 597).

panıslamçıldık “islâm birliği taraftarlığı” (KS II, 620).

pantürkçüldük “Türk birliği taraftarlığı” (KS II, 620).

uçulduk “milliyetçilik” (KS II, 783).

elçilik “kabile kuruluşuna bağlılık” (Gülensoy, 2004: 92).

1.23.12. Kazak Türkçesi:

senüvşilik “dindarlık” (Öner, 1998: 39).

ultşıldık “milliyetçilik” (KZK, 291).

halıkşıldık “halkçılık” (KZK, 301).

zanjkoylık “kuralcılık” (KTTK, 198).

idealistik “idealistlik, ülkücülük” (KTTK, 205).

nesilşiltik “ırkçılık” (KTTK, 400).

1.23.13. Kırım-Tatar Türkçesi:

milletçilik “milliyetçilik” (Türkyılmaz, 1999: 54).

ırkçılık “ırkçılık” (Türkyılmaz, 1999: 54).

eskicilik “tutuculuk” (Türkyılmaz, 1999: 54).

solluk “solculuk, solcu olma” (Türkyılmaz, 1999: 177).

1.23.14. Kazan-Tatar Türkçesi:

buddistlik “budistlik” (Öner, 1998: 36).

dekadentlik “dekadanlık” (Öner, 1998: 36).

möritçilik “müridizm” (Öner, 1998: 39).

feodalçılık “feodalizm” (Öner, 1998: 39).

müsilmanlıkka “müslümanlığa” (Özkan, 1994: 176-177).

konservativlik “konservatizm, muhafazakârlık” (Türkyılmaz, 1999: 176)

mâcûsilik “Mecusî dini veya Mecusî topluluğuna aitlik” (Türkyılmaz, 1999: 177).

câditçilik “yenilikçilik” (Türkyılmaz, 1999: 54).

cämägatçilik “toplumculuk” (Türkyılmaz, 1999: 54).

millätçilik “milliyetçilik” (Türkyılmaz, 1999: 54).

dinçilik “din kurallarına bağlı olma” (Türkyılmaz, 1999: 54).

1.24. ÇEŞİTLİ BİLİM DALLARINI GÖSTEREN İSİMLER TÜRETMEK

1.24.1. Azerbaycan Türkçesi:

cemiyyetşünaslıg “toplumbilim, toplumla ilgili bilimlerin toplamı” (ATS I, 174).

çinşünaslıg “Çin dili, edebiyatı, kültürü, tarihiyle ilgili saha, sinoloji” (ATS I, 208).

1.24.2. Özbek Türkçesi:

ädäbiyatşunâslik “yazınbilim” (ÖTS, 188).

tilşunâslik “dilbilim” (ÖTS, 326).

hukukşunâslik “yasabilim” (ÖTS, 406).

1.24.3. Kırım-Tatar Türkçesi:

edebiyatşnaslık “edebiyat bilimi” (Çeneli, 1997: 64).

til’şnaslık “dil bilimi, filoloji” (Çeneli, 1997: 64).

türkşnaslık “Türklük bilimi, Türkoloji” (Çeneli, 1997: 64).

toprakşnaslık “toprak bilimi” (Çeneli, 1997: 64).

1.25. İSİMLERDEN “BENZERLİK, GİBİLİK” İFADE EDEN SOYUT İSİMLER TÜRETMEK

1.25.1. Karahanlı Türkçesi:

Arslan tilkülük kılsa yaraşmaz (HŞ, 36). “Aslan tilkilik yapsa yakışmaz.”.

1.25.2. Harezmi Türkçesi:

*karınçka meñizlik*¹¹⁴ *uşak* “karınca kadar küçük” (EDPT, 662).

andağlık “öylece, onun gibi” (Hacıeminoğlu, 1997: 42).

*Ol bir çahlık*¹¹⁵ *bizâr olmışlar*. “O bir kadar usanmışlar.” (Özyetkin, 1996: 125- 155).

1.25.3. Çağatay Türkçesi:

miñizlik “gibi” (Eckmann, 2003: 93).

yosunlık “gibi” (Eckmann, 2003: 93).

çağlık “gibi” (BD, 350).

yanlık “gibi” (BD, 438).

Uruşur çağlık hâlî yok tur. “Savaşacak hali yoktur.” (Eckmann, 2003: 151).

¹¹⁴ <meñiz. Hacıeminoğlu, bu kelimeyi *meñiz+lig* “gibi, görünüşlü” olarak almış (Hacıeminoğlu, 1984: 62). *meñizlig* “gibi” (NF, 287).

¹¹⁵ +çağ : Kuvvetlendirme bildirir, nadir görülür; <+ça+ok. Bu edatın çağ “zaman, vakit” ile ilgisi yoktur (Gabain, 2007: 105).

1.25.4. Eski Anadolu Türkçesi:

rûbehlik “tilkilik, kurnazlık” (MN, 334).

ölürlüğe urmak “kendisini ölmüş gibi göstermek” (TAS V, 3086).

1.25.5. Osmanlı Türkçesi:

tilkilik “hilekârlık” (KAT, 435).

köpeklik “alçaklık, hainlik” (KAT, 1188).

çocukluk “çocuksuluk” (Deny, 2001: 315).

1.25.6. Türkiye Türkçesi:

küfelik “kendi kendine yürüyemeyecek derecede sarhoş kimse ” (BTS) (küfe gibilik).

şairanelik “şaire yakışır bir biçimde, şair gibi davranma durumu, ozansılık”(BTS).

ineklik “bönlük” (BTS).

eşeklik “çok anlayışsız ve kaba davranış” (BTS).

hıyarağalık “hıyarağa gibi davranma” (BTS).

hıyarlık “kaba saba, budalaca davranma durumu” (BTS).

itlik “it olma durumu veya itçe davranış”(BTS).

katırlık “inatçı, huysuz olma durumu”(BTS).

kazaklık “karısına söz geçirme, dediğini yaptıрма durumu” (BTS).

keçilik “inatçılık” (BTS).

kuklalık “başkasının istediğine göre davranmak” (BTS).

bebeklik “bebek gibi davranışlarda bulunma” (BTS).

çocukluk “çocukça davranış” (BTS).

1.25.7. Azerbaycan Türkçesi:

bacılığ “kız kardeş gibi samimî olma” (TLG, 185).

cehennemlik “cehennemi andıran, cehennem gibi; korkunç” (ATS I, 173).

1.25.8. Türkmen Türkçesi:

şetyanlık (TTS, 606).

1.25.9. Özbek Türkçesi:

*özimizçälik*¹¹⁶ “olduğumuz gibi” (TLG, 331).

surhândäryâlik “söz deryası” (TLG, 349).

tülkilik “kurnazlık, tilkilik” (ÖTS, 330).

1.25.10. Yeni Uygur Türkçesi:

*duzahçilik*¹¹⁷ “cehennem kadar” (TLG, 378).

dostçilik “dost kadar” (TLG, 378).

işimizçilik “işimiz kadar” (TLG, 378).

balilik “çocukluk, çocukça” (UTS, 29).

çoçkilik “domuz gibi, domuzluk” (UTS, 84).

¹¹⁶ Burada +çä eşitlik hali ekinin +lık ekiyle birleşmesinden oluşan, kelimeye “benzerlik, gibilik” anlamı katan +çälik çekim ekinden bahsedilebilir. Daha sonra bu ek, ses olaylarına uğrayarak +çIllik şeklinde kullanılmıştır.

¹¹⁷ Yeni Uygur Türkçesinde +çIllik eki “kadarlık” fonksiyonunda kullanılmaktadır (TLG, 377).

1.25.11. Kırgız Türkçesi:

Balalık kılba! “Çocukluk etme!” (KS I, 82).

bir çaylık süt “bir defa çay içmeye yetecek kadar süt” (KS I, 257).

şaytandık “şeytanlık, kurnazlık” (KS II, 683).

tülkülük “tilkilik, kurnazlık” (KS II, 770).

ittik “itlik” (Gülensoy, 2004: 91).

âstesilik “şeytanlık” (KZK, 30).

1.25.12. Kazak Türkçesi:

iyttik “itlik, köpeklik” (KZK, 121).

ayvandık “hayvanlık, zalimlik, barbarlık” (KTTS, 33).

ayulık “ayılık, kabalık” (KTTK, 58).

jannattık “cennet gibi yer” (KTTK, 160).

1.25.13. Kazan-Tatar Türkçesi:

küksillik “mavimtıraklık” (Türkyılmaz, 1999: 171) (mavi gibilik).

1.26. HASTALIK İSMİ TÜRETMEK

1.26.1. Kıpçak Türkçesi:

issilik “sıtma nöbeti” (KTS, 115).

tövlük “kör” (KLS, 195).

1.26.2. Eski Anadolu Türkçesi:

gürüzlük “kamburluk” (TAS III, 1883).

pepeğilik “pelteklik, kekemelik, lüknet” (TAS V, 3187).

yüklülük “gebelik, hamilelik” (TAS VI, 4757).

ısılık “fazla harareten bedende çıkan sivilceler” (TAS III, 1983).

karamsılık “yüzdeki esmer lekeler” (TAS IV, 2267).

alalık “alacalık, karısı, bulanık görme hastalığı” (TAS I, 86).

oglanlık “çocuk havalesi” (TAS V, 2930-2931).

körlük “körlük” (YZ, 444).

1.26.3. Osmanlı Türkçesi:

pepeğilik “pelteklik, kekemelik, lüknet” (TAS V, 3187).

sokurluk “tek gözlülük” (TAS V, 3504).

kızılık “kızıl hastalık, kızıl, iskarlatin” (KAT, 1128).

kuru hastalık “verem” (TAS IV, 2747).

miskinlik “miskin illeti, cüzzam” (KAT, 1344).

sürgünlük “amel, ishâl” (KAT, 743).

1.26.4. Türkiye Türkçesi:

aslık “kısır olan (kadın veya dişi hayvan)” (BTS).

dış gebelik (BTS).

cücelik (BTS).

kekellik “kekemelik” (BTS).

pepemelik “sözcüklerin ilk seslerini güçlükle söyleyebilme; dil tutukluğu” (BTS).

hamilelik “gebelik” (BTS).

kellik “kel olma durumu” (BTS).

körlük “kör olma durumu” (BTS).

şaşıllık “birbirine paralel görme eksenini bulunmama durumu” (BTS).

ballık “bağlarda görülen külleme hastalığı” (BTS).

kansızlık “kanda alyuvar sayısının ve hemoglobin miktarının azalmasından ileri gelen bir hastalık durumu, anemi” (BTS).

karaballık “birtakım böceklerin çıkardıkları şekerli sıvıya yapışarak yaprak, filiz ve meyvelerin kurum karası bir renkte kaplanmasına yol açan ilkel mantar; bu mantarın sebep olduğu hastalık” (BTS).

sarıllık “derinin, dokuların ve organizmadaki sıvıların sarı bir renk almasıyla beliren hastalık, hepatit” (BTS).

yarımlık “kasık fıtığı” (BTS).

1.26.5. Azerbaycan Türkçesi:

karatulux “hastalık adı” (ADL I, 310).

tutuxlux “hastalık, ağrı” (ADL II, 583).

issiliğ “sıcaklık nedeniyle vücutta meydana gelen kızartı” (ATL, 148).

azğanlılığ “kan kaybetmek veya hemoglobin azlığından oluşan hastalık” (ATS I, 77).

boğazlığ “hamilelik” (ATS I, 142).

1.26.6. Özbek Türkçesi:

käsällik “tik” (KTLS, 893).

1.26.7. Yeni Uygur Türkçesi:

alığaylık “şaşıllık” (UTS, 10).

boyluk “gebe” (UTS, 50).

1.26.8. Kırgız Türkçesi:

aksaktık “topallık” (KS I, 15).

1.26.9. Kazak Türkçesi:

kekeştik “kekemelik” (KTTK, 225).

sakavlık “pelteklik” (KTTK, 461).

1.26.10. Kırım-Tatar Türkçesi:

cazlık “yazlık hastalığı” (TTRS, 91).

1.26.11. Kazan-Tatar Türkçesi:

sukırlık “körlük” (Öner, 1998: 36).

çukralık “sağırılık” (Öner, 1998: 36).

körlük “körlük” (Çeneli, 1997: 12).

ıçkılık “hıçkırık” (Kakuk, 1999: 47).

1.27. ÇOCUK OYUNU İSMİ TÜRETMEK

1.27.1. Türkiye Türkçesi:

evcilik (Karadoğan, 2004: 544).

kovboyculuk (Karadoğan, 2004: 544).

doktorculuk (Karadoğan, 2004: 544).

polisçilik (Karadoğan, 2004: 544).

askerçilik (Karadoğan, 2004: 544).

1.27.2. Azerbaycan Türkçesi:

lığlıx “çocuk oyunu adı” (ADL I, 366).

sürtmäsülüh “çocuk oyunu adı” (ADL I, 512).

tunqalmälik “çocuk oyunu adı” (ADL I, 579).

1.28. YİYECEK İSMİ TÜRETMEK

1.28.1. Kıpçak Türkçesi:

*kovurluq*¹¹⁸ “*kavurga, kavrulmuş hububat*” (KTS, 155).

otluq “yiyecek” (KTS, 206).

1.28.2. Kazan-Tatar Türkçesi:

kazılık “sucuk, salam” (Kakuk, 1999: 60).

¹¹⁸ <kovur- “kavur-, kızart-” (KTS, 155). +luq fiil üzerine gelemeyeceği için bu kelimeyi, *kovur-(u)ğ+luq* şeklinde tahlil etmek mümkün.

1.29. EKLENDİĞİ İSME KÜÇÜLTME ANLAMİ VERMEK

1.29.1. Harezmi Türkçesi:

yiplük “iplik, (ince) ip” (ME, 210).

1.29.2. Kıpçak Türkçesi:

iblük (KTS, 105) “iplik, (ince) ip”.

1.29.3. Eski Anadolu Türkçesi:

iplik “iplik” (NH, 413).

1.29.4. Osmanlı Türkçesi:

iplik “iplik, (ince) ip” (KLT, 18).

1.29.5. Türkiye Türkçesi:

iplik “pamuk, keten, yün, ipek, naylon vb. dokuma maddelerinin uzun, ince liflerinden her biri” (BTS).

1.29.6. Yeni Uygur Türkçesi:

jiplik “iplik” (UTS, 183).

1.29.7. Kazan-Tatar Türkçesi:

Zileylük “Züleyha kız isminin sevgi ve küçültme bildiren şekli” (Şahin, 1999: 414).

1.30. EKLENDİĞİ KELİMEYİ ZARF YAPMAK

1.30.1. Karahanlı Türkçesi:

*çerlik*¹¹⁹ “karşı” (DLT IV, 141-142).

1.30.2. Çağatay Türkçesi:

künçilik “her gün” (AL, 365).

bütünlük “gerçekten” (Eckmann, 2003: 262).

1.30.3. Eski Anadolu Türkçesi:

böylelikile “böylelikle, bu şekilde” (DK II, 57).

öylelik “öylesine, öyle bir öylece” (TAS V, 3151).

1.30.4. Osmanlı Türkçesi:

kezâlik “aynı biçimde, de öyle/böyle” (KLT, 73).

böylelik “bu tarz, bu üslup, bu gidiş” (KAT, 325).

¹¹⁹ *çer* “savaşta karşılıklı duran saflar” (DLT IV, 141).

öylelik “o tarz, o suret, o yol” (KAT, 228).

şöylelik “bu tarz, bu usül” (KAT, 789).

1.30.5. Türkiye Türkçesi:

şimdilik “şimdiki durumda veya zamanda, şimdiki zaman için, şu duruma göre” (BTS).

bugünlük “bugün için” (BTS).

1.30.6. Azerbaycan Türkçesi:

indilik “şimdilik” (TLG, 185).

hălâlik “şimdilik, henüz” (TLG, 185).

hâmişâlik “ebedî, sürekli” (TLG, 185).

daimilik “daimi” (TLG, 185).

1.30.7. Türkmen Türkçesi:

şeylelikde “böylelikle” (TLG, 287).

1.30.8. Özbek Türkçesi:

*keyinçâlik*¹²⁰ “daha sonra” (TLG, 336).

şunçâlik “bu kadar” (TLG, 351).

bunçâlik “bu kadar” (TLG, 351).

¹²⁰ <keyin “sonra”.

1.30.9. Kırgız Türkçesi:

*Kançalık meenet kılsañ, oşonçoluk bereke tabasın.*¹²¹ “Nasıl zahmet çekersen, öyle başarı bulursun.” (Öner, 1998: 245).

İşteri ançalık cakşı emes. “İşleri o kadar iyi değil.” (KS I, 32).

uşundaylık “öylelik” (KS II, 787).

deerlik “hemen hemen” (Gülensoy, 2004: 92).

1.30.10. Kazak Türkçesi:

şundıktan “bu sebeple” (Öner, 1998: 205).

üzdiksiz “devamlı, hep, her zaman, aralıksız” (KZK, 295).

1.31. +II/+IU ANLAMLI KELİMELEK TÜRETMEK

+IIk/+IUk eki, bazen +II/+IU ekinin anlamını veren kelimeler türetmektedir. +II/+IU eki, kelimeye mensupluk, sahiplik anlamı vermektedir.

1.31.1. Eski Uygur Türkçesi:

Bir uyalıķ bolsarlar. “Bir yuvaya ait olmaya uygunlar.” (Erdal, 1991: 130).

1.31.2. Karahanlı Türkçesi:

*alalıķ~alaluķ*¹²² “cüz zam hastası, cüz zamlı” (KTSV, 47).

¹²¹ Bu cümlede +IIk’ın bağlaçlarla kullanıldığını görüyoruz.

¹²² <ala “cüz zam, cüz zamlı” (KTSV, 47). +IIk /+IUk, +IIg /+IUg ile karıştırılmış olabilir.

1.31.3. Türkiye Türkçesi:

bağlık bahçelik “bağı, bahçesi çok olan” (BTS).

bahçelik “bahçesi çok olan” (BTS).

1.31.4. Özbek Türkçesi:

*Äfyänkärähisär-lik*¹²³ “Afyonkarahisarlı” (TLG, 301).

Kayerliksiz? “Nerelisiniz?” (TLG, 347).

Taşkentlikmen. “Taşkentliyim.” (TLG, 347).

Koķānlik “Hokandlı” (TLG, 352).

ķurāllik “silahlı” (Kartallıoğlu, 2000: 41).

toppānķālik “tabancalı” (Kartallıoğlu, 2000: 41).

1.31.5. Yeni Uygur Türkçesi:

aililik “aileli, evli” (UTS, 6).

äynäklilik “aynalı” (TLG, 370).

Kāşgālik “Kaşgarlı” (TLG, 370).

Turpanliķ “Turfanlı” (TLG, 370).

yeziliķ “köylü” (TLG, 370).

Amerikiliķ “Amerikalı” (TLG, 415).

Yaponiyilik “Japonyalı” (TLG, 415).

kanlık “kanlı” (KTLS, 1111).

cänüplük “güneyli” (İlkül, 2008: 61).

şāhārlilik “şehirli” (İlkül, 2008: 61).

Azərbaycanliķ “azərbaycanlı” (İlkül, 2008: 61).

sörünlük “kederli” (TLG, 370).

cilvilik “cilveli” (TLG, 370).

¹²³ “+li” anlamında kullanılması, ikili şekillerde açıkça görülür: *ķirāy+lik/ ķirāy+li* “güzel, alımlı” (TLG, 301).

ğazäplik “öfkeli” (TLG, 370).

külgilik “gölgeli” (TLG, 370).

1.31.6. Kırgız Türkçesi:

Caarupalık “Avrupalı” (KS I, 158).

kalaalık “şehir mensûp, şehirli” (KS II, 387).

partiialık “parti azasından olan” (KS II, 621).

tündük “kuzeyli” (Kasapoğlu, 2005: 115).

1.31.7. Kazak Türkçesi:

şaaardık “şehirli” (TLG, 494).

tüştüük “güneyli” (TLG, 502).

Bişgektik “Bişkekli” (TLG, 502).

Oştuk “Oşlu” (TLG, 502).

meditsinalık (KTLS, 886) “tıba ait olarak”.

Evropalık “Avrupalı” (KZK, 72).

İKİNCİ BÖLÜM

2. DİĞER EKLERLE KULLANILIŞI

2.1. YAPIM EKLERİYLE KULLANILIŞI

2.1.1. +*līg*/+*IUG*, +*ll*/+*IU* Yapım Ekiyle Kullanılışı

Eklendiği kelimeye “sahiplik” anlamı katan +*līg*/+*IUG*, +*ll*/+*IU* isimden isim yapım ekinde sonra kullanıldığında isme soyutluk kazandırır. Bu iki ek, Eski Türkçeden bugüne kadar kullanılan en işlek eklerdendir.

2.1.1.1. Harezmi Türkçesi:

tatlılık “tatlılık” (HŞ, 35).

2.1.1.2. Kıpçak Türkçesi:

yokluluk “yoksulluk, fakirlik” (KTS, 326).

yüklülük “hamilelik” (KTS, 332).

yarlılık “fakirlik, yoksulluk” (KTS, 313).

2.1.1.3. Eski Anadolu Türkçesi:

burunluluk “azamet, kibirlilik” (TAS I, 716).

dillülük: “dilli olma hali” (TAS II, 1156).

kutluluk: “saadet” (TAS IV, 2759).

utluluk: “utangaçlık, mahcubiyet” (TAS VI, 4005).

yüklülük: “gebelik, hamilelik” (TAS VI, 4757).

yürekliik: “secaat, cesaret” (TAS VI, 4770).

2.1.1.4. Osmanlı Türkçesi:

köylülük: “karye ahalisinden olan adamın hâli, karyede sakin olma (KAT, 1219).

evlilik: “evli adam ve kadının hâli” (KAT, 223).

sinirlilik: “sinirli ve asabi mizaçlı adamın hâli” (KAT, 757).

usluluk: “terbiye, hüsn-i hareket, yavaşlık” (KAT, 208).

yüzlülük: “şu kadar veya şu türlü yüzü olan adam veya şeyin hâli” (KAT, 1562).

2.1.1.5. Türkiye Türkçesi:

pahalılık (Zülfikar, 1991: 111).

tutarlılık (Zülfikar, 1991: 113).

tatlılık (Zülfikar, 1991: 113).

gereklilik (Zülfikar, 1991: 113).

hızlılık (Zülfikar, 1991: 113).

evlilik (Zülfikar, 1991: 113).

çok seslilik (Zülfikar, 1991: 113).

verimlilik (Zülfikar, 1991: 113).

alımlılık (Zülfikar, 1991: 113).

anlamlılık (Zülfikar, 1991: 113).

sululuk (KTLS, 798).

Afrikalılık: “Afrikalı olma durumu” (BTS).

ağırellilik “eli ağır olma durumu” (BTS).

beceriklilik “becerikli olma durumu, ustalık, maharetlilik” (BTS).

2.1.1.6. Azerbaycan Türkçesi:

düzönlülük “sabırlılık, dayanıklılık” (AE, 596)

açıkfikirlilik “doğru düşünme, sağlam fikirlilik” (ATS I, 5)

açıggözlülük “uyanıklık, gözü açıklık” (ATS I, 6)

azganlılıq “kan kaybetmek veya hemoglobin azlığından oluşan hastalık” (ATS I, 77).

2.1.1.7. Türkmen Türkçesi:

güýçlülük “güçlülük” (TLG, 250).

müynlülük “suçluluk” (TLG, 250).

köphudâylılık “şirk” (KTLS, 827).

şovhunluluk “taşkınlık” (KTLS, 855).

barlılıkta “zenginlikte” (ÇTŞ, 114-115).

2.1.1.8. Özbek Türkçesi:

körklilik “gösterişlilik” (TLG, 301).

mädäniyätlilik “kültürlü oluş, medenilik” (ÖTS, 256).

2.1.1.9. Yeni Uygur Türkçesi:

aililik “aileli, evli” (UTS, 6).

2.1.1.10. Kırgız Türkçesi:

- algılıktuu* “algılık” (KS I, 26).
belgilүүлük “malûmluk, muayyenlik” (KS I, 106).
cazıktuuluk “suçluluk” (KS I, 195).
işkiliktüü “faal” (KS I, 373).
tartıptүүлük “intizam, sistemlilik” (KS II, 714).
suluuluk “güzellik” (Kasapoğlu, 2005: 116).
akılduuluk “akıllılık” (Kasapoğlu, 2005: 116).
aŋ sezimdүүлük “irfan, akıllılık” (KTTK, 197).
ayıptuuluk “suçluluk, suç” (KTTK, 202).
baktıluuluk “saadet, mutluluk” (KTTK, 204).
köp kudayluluk “şirk” (KTLS, 826).

2.1.1.11. Kazak Türkçesi:

- âdeptilik* “terbiyelilik, edeplilik” (KZK, 28).
bağalılık “kıymetlilik” (KZK, 32).
kepidillik “mesuliyetlilik, sorumluluk” (KZK, 130).
kişpeyildilik “terbiyelilik, görgülülük” (KZK, 151).
önümdilik “verimlilik” (KZK, 218).
rakımdılık “merhametlilik” (KZK, 227).
sestilik “heybetlilik” (KZK, 241).
ayıptılık “suçluluk, kabahatlilik” (KTTS, 33).
bedeldilik “saygınlık, itibarlılık” (KTTK, 84).

2.1.1.12. Kazan-Tatar Türkçesi:

- küphudaylılık* “şirk” (KTLS, 827).
açküzlilik “açgözlülük” (KTLS, 847).

künjillilikler “arzular” (Özkan, 1994: 300-301).

danlıkl “şöhretli” (Özkan, 1994: 450-451).

2.1.2. +s/z/+sUz Yapım Ekiyle Kullanılışı

+s/z/+sUz eki, +l/+lU ekinin olumsuz karşılığıdır. +s/z/+sUz ekiyle yapılan sıfatlara +l/+lU eki getirilerek soyut isimler türetilir.

Genellikle +l/+lU, +s/z/+sUz olumsuzluk bildiren yapım ekinden sonra kullanılır. Ancak bazı örneklerde +l/+lU ekinin önce kullanıldığı görülmektedir.

2.1.2.1. Eski Uygur Türkçesi:

Üzeliksiz nom tilgen evirip... “Daha üstü bulunmayan öğreti tekerleğini (Dharmacakra) çevirip...” (AY, 44).

Alku kamağ üzeliksiz burkanların... “Bütün mevcut (ve) en üstün Budaların...” (Tekin, 1986:22).

atkanğuluksuz “bağlanmayan, kelepçelenmeyen” (EUTS, 25).

körgülüksüz “görülmez” (Üİ, 158).

ürlüksüz “geçici” (Üİ, 198).

2.1.2.2. Karahanlı Türkçesi:

Uvutsuzluk erke idi teñsiz ig. “Utanmazlık insanda benzersiz bir hastalıktır.” (EDPT 8).

Bilgisizlik kiter. “Bilgisizlik devam eder.” (EDPT 342).

2.1.2.3. Harezmi Türkçesi:

- kararsızlık* “kararsızlık” (HŞ, 35).
bilgisizlik “bilgisizlik” (HŞ, 35).
davatsızlık “devletsizlik” (HŞ, 35).
edepsizlik “edepsizlik” (HŞ, 35).
arıksızlık “pislik, murdarlık” (NF, 20).
uyatsızlık “utanmazlık” (NF, 450).
vefâsızlık “vefasızlık” (GT, 388).

2.1.2.4. Kıpçak Türkçesi:

- edepsüzlik* “edepsizlik” (KTS, 69).
hürmetsizlik “saygısızlık” (KTS, 99).
körksizlik “çirkinlik” (KTS, 159).
yazıksızlık “günahsızlık” (KTS, 317).
töresizlik’imden “hatalarımdan” (Pritsak, 1988: 130).

2.1.2.5. Çağatay Türkçesi:

- yüzsizlik* “utanmazlık” (EDPT, 988).
bilüsüzlik “bilgisizlik” (MN, 278).
mihrsizlik “sevgisizlik” (BD, 398).
uykusuzluk “uykusuzluk” (ÇEK, 47).

2.1.2.6. Eski Anadolu Türkçesi:

- bilüsüzlük* “bilgisizlik” (TAS I, 576).

kutsuzluk “uğursuzluk” (TAS IV, 2760).

tınsüzlük “dinsizlik” (TAS II, 1136).

utsuzluk “hayasızlık” (TAS VI, 4008).

yönetsizlik “usul, erkan bilmezlik” (TAS VI, 4690).

yaraşıksızlık “yakışıksızlık, uygunsuzluk, münasebetsizlik” (TAS VI, 4337).

erliksiz “namert, insaniyetsiz; innin, erkekliği olmayan” (TAS III, 1506).

nitelüksüz “niteliksiz” (TAS IV, 2890).

arusuzluk “abdestsizlik” (NH, 270).

2.1.2.7. Osmanlı Türkçesi:

adsızlık “şöhretsizlik” (TAS I, 22).

ahlâsızlık “su-i ahlâk olan adamın hali” (KAT, 82).

aramsızlık “rahatsızlık, telâş” (KAT, 27).

arsızlık “arsız olanın durumu veya arsızla yakışacak davranış, yılışıklık, sırnaşıklık” (BTS).

bacaksızlık “kısa boyluluk, kısa boy” (KAT, 259).

beceriksizlik “beceriksiz olma durumu” (BTS).

kademesizlik “uğursuzluk, meymenetsizlik” (KAT, 1058).

oransızlık “biçimsizlik, yakışıklıksız” (KAT, 194).

pervasızlık “korkusuzluk” (KAT, 353).

şansızlık “çalımsızlık, gösterişsizlik” (KAT, 766).

2.1.2.8. Türkiye Türkçesi:

suçsuzluk (Zülfikar, 1991: 142).

cansızlık (Zülfikar, 1991: 142).

süreksizlik (Zülfikar, 1991: 142).

güvensizlik (Zülfikar, 1991: 142).

işsizlik (Zülfikar, 1991: 142).
güçsüzlük (Zülfikar, 1991: 142).
düzensizlik (Zülfikar, 1991: 142).
ilgisizlik (Zülfikar, 1991: 142).
uyumsuzluk (Zülfikar, 1991: 142).
yolsuzluk (Zülfikar, 1991: 142).
eşitsizlik (Zülfikar, 1991: 142).
umutsuzluk (Zülfikar, 1991: 142).
sonsuzluk (Zülfikar, 1991: 142).

2.1.2.9. Azerbaycan Türkçesi:

adamsızlıq “kimsesizlik, yalnızlık” (ATS I, 8).
agibetsizlik “başarısızlık, neticesizlik” (ATS I, 11).
ağrısızlıq “ağrıya karşı hissizlik” (ATS I, 21).
aillesizlik “ailesi, çocukluğu olmama” (ATS I, 27).
bacarıqsızlıq “beceriksizlik” (ATS I, 80).
berabersizlik “kanun karşısında eşitsizlik” (ATS I, 118).
besiretsizlik “kalp gözü ile görmeyiş” (ATS I, 121).
biçimsizlik “biçimsiz olma hâli, çirkinlik, yakışsızlık” (ATS I, 127).

2.1.2.10. Türkmen Türkçesi:

inamsızlygıň “inançsızlığın” (ÇTŞ, 536).
şovsuzlygından “şovsuzluğundan” (ÇTŞ, 548).

2.1.2.11. Özbek Türkçesi:

äybsizlik “suçsuzluk, masumiyet” (ÖTS, 191).

bahtsızlık “dert, felaket” (ÖTS, 204).
daxlsizlik “dokunulmazlık, masuniyet” (ÖTS,221).
günâhsizlik “suçsuzluk” (ÖTS, 219).
itââsizlik “itaatsızlık” (ÖTS, 238).
işâncsızlık “güvensizlik, itimatsızlık” (ÖTS, 239).
işsizlik “işsizlik” (ÖTS, 239).
küçsizlik “güçsüzlük” (ÖTS, 250).

2.1.2.12. Yeni Uygur Türkçesi:

adaletsizlik “adaletsizlik” (UTS, 3).
adavetsizlik “kinsizlik, kin taşımama” (UTS, 3).
ailisizlik “ailesizlik” (UTS, 6).
akivetsizlik “akıbetizlik” (UTS, 7).
arsizlik “arsızlık” (UTS, 17).
bahasizlik “değersizlik” (UTS, 28).
bolımsizlik “becerisizlik, aptallık, yaramazlık,akılsızlık, budalalık” (UTS, 48).
cür’etsizlik “cürretsizlik” (UTS, 67).
dikḡatsizlik “dikkatsizlik” (UTS, 102).

2.1.2.13. Kırgız Türkçesi:

abiyirsizdik “hayasızlık” (KS I, 3).
adamgerçiliksizdik “insaniyetsizlik” (KS I, 8).
adepsizdik “terbiyesizlik, nezaketsizlik, zarafetsiz” (KS I, 8).
adiletsizdik “adaletsizlik” (KS I, 9).
akḡasızdik “parasızlık” (KS I, 12).
akılsızdik “akılsızlık, hamakat” (KS I, 13).
amalsızdik “içinden çıkılmaz vaziyet, müşkül durum” (KS I, 31).

başsızlık “reissizlik” (KS I, 96).

belgisizlik “müphemlik, meçhullük” (KS I, 106).

biyiksiz “emirsiz” (KS I, 124).

çıdamsızlık “sabırsızlık, tahammülsüzlük” (KS I, 264).

ensizlik “darlık, ensizlik” (Gülensoy, 2004: 92).

cumuşsuzluk “işsizlik” (Gülensoy, 2004: 92).

baguusuzluk “bakımsızlık, kimsesizlik” (Gülensoy, 2004: 92).

2.1.2.14. Kazak Türkçesi:

idiletsizlik “adaletsizlik” (Öner, 1998: 124).

mazasızlık “sıkıntılara” (Öner, 1998: 205).

epsizlik “beceriksizlik, uygunsuzluk” (KZK, 76).

senimsizlik “şüphesizlik, itimatsızlık” (KZK, 240).

üzdiksiz “devamlı, hep, her zaman, aralıksız” (KZK, 295).

abaysızlık “dikkatsizlik, dikkatsiz olma durumu, dalgınlık, savruklu, vurdumduymazlık” (KTTK, 21).

abıroysızlık “değersizlik, kıymetsizlik” (KTTK, 23).

bakıtsızlık “talihsizlik, şanssızlık, bahtsızlık” (KTTK, 76).

belgisizlik “belirsizlik” (KTTK, 87).

bereketsizlik “bereketi olmayan, bereketsizlik” (KTTK, 87).

2.1.2.15. Kırım-Tatar Türkçesi:

barlıksız “varlıksız, güçsüz” (Çeneli, 1997: 15).

abaysızlık “dikkatsizlik, dalgınlık” (Çeneli, 1997: 16).

essizlik “şuursuzluk, baygınlık” (Çeneli, 1997: 16).

yukusuzluk “uykusuzluk” (Çeneli, 1997: 16).

nizamsızlık “düzensizlik” (Türkyılmaz, 1999: 175).

muayyensizlik “belirsizlik, müphemiyet” (Türkyılmaz, 1999: 175).

2.1.2.16. Kazan-Tatar Türkçesi:

küñilsizlik “keyifsizlik” (Öner, 1998: 36).

behitsizlikte “bahsızlıkta” (Öner, 1998: 188).

çıdamsızlık “sabırsızlık” (Kakuk, 1999: 30).

kumsızlık “açgözlülük” (Türkyılmaz, 1999: 175).

gadetsizlik “terbiyesizlik” (Türkyılmaz, 1999: 175).

tınıçsızlık “rahatsızlık, endişe, telaş” (Türkyılmaz, 1999: 175).

zevıksızlık “zevsizlik” (Türkyılmaz, 1999: 175).

2.1.3. +CI/+CU Yapım Ekiyle Kullanılışı

+CI/+CU eki, +Iık/+Iuk ile birleştiğinde kelimeye şu anlamları kazandırır: Birincisi, köke bağlı olarak kelimeye “meslekle uğraşan” anlamı veren +CI/+CU ekine +Iık/+Iuk eklendiğinde meslek isimleri türemiş olur. İkincisi de, “bağlılık, görüş, akım” bildiren kelimeler türetir.

+CIıık/+CUIuk şekli çağdaş lehçelerin gramerlerinde ayrı bir ek olarak ele alınmıştır. Ancak iki ekin birleşmesinden meydana gelen bu şeklin kalıplaşması söz konusu değildir (Öner, 1998: 38). “Sadece, bir meslek adı olmaktan ziyade, anlamca yeni kavramları ifade eden bazı adların, şekil olarak bir alt gövdesi kullanılmamaktadır (Mesela, Tatarca *kimçilik* “eksiklik”, *azçılık* “azınlık”; fakat *kimçi* ve *azçı* şekilleri yoktur).” (Öner, 1998: 38).

2.1.3.1. Karahanlı Türkçesi:

ekincilik “ekincilik” (Üşenmez, 2006: 197).

koyçılık “çobanlık” (KTSV, 173).

muyançılık “aracılık” (DLT III, 179).

2.1.3.2. Harezmi Türkçesi:

kabakçılık “öncülük” (Özyetkin, 1996: 219).

altunçılık “kuyumculuk” (HŞ, 35).

emçilik “tabâbet, doktorluk” (ME, 119).

sökelcilik “*hastabakıcılık*” (ME, 177).

2.1.3.3. Kıpçak Türkçesi:

demürçilik “demircilik” (KTS, 59).

ikinçilik “çiftçilik” (KTS, 108).

közüçilik “aynacılık” (KTS, 161).

tilençilik “dilencilik” (KTS, 276).

ferveçilik “kürkçülük” (GT, 253).

2.1.3.4. Çağatay Türkçesi:

Eckmann, Çağatay Türkçesinde +ç/ +llk’ın “meslek ve uğraş” bildirdiğini ifade eder (ÇEK, 47).

bıçakçılık “bıçakçılık” (ÇEK, 47).

etmekçilik “ekmekçilik” (ÇEK, 47).

temürçilik “demircilik” (ÇEK, 47).

2.1.3.5. Eski Anadolu Türkçesi:

ekincilik “çiftçilik, ziraat” (TAS III, 1409).

gözbayıcılık “hokkabazlık” (TAS III, 1809).

otacılık “hekimlik, doktorluk, tabiplik” (TAS V, 3021).

yazıcılık “katiplik” (TAS VI, 4454).

2.1.3.6. Osmanlı Türkçesi:

aşçılık “aşçı sanatı ve hali ve sıfatı” (KAT, 34).

balıkçılık “balıkçı sanatı” (KAT, 276).

demircilik (KLT, 17).

dişçilik “diş çekme sanatı, sıfatı ve tabâbeti” (KAT, 641).

dümencilik “dümenci işi ve vazifesi” (KAT, 633).

ilçilik “elçi sıfat ve memuriyeti” (KAT, 247).

ocakçılık “ocakları süpürüb temizliyen hâl ve sıfatı” (KAT, 190).

odunçılık “oduncu sanatı” (KAT, 193).

otaçlık “otacı vazifesi ve hâl ve sıfatı” (KAT, 208).

tarakçılık “tarakçı sanat ve ticareti” (KAT, 879).

2.1.3.7. Türkiye Türkçesi:

kariştircilik (Zülfikar, 1991:73).

ruhiyatçılık (Zülfikar, 1991:73).

gelenekçilik (Zülfikar, 1991:73).

çoğulculuk (Zülfikar, 1991:73).

seçmecilik (Zülfikar, 1991:73).

zencircilik “gardiyanlık” (Zülfikar, 1991:74).

kütükçülük “kereste alım satımı” (Zülfikar, 1991:74).

sınıkçılık “kırık çıkıkları tedavi etme işi” (Zülfikar, 1991:74).

kariştircilik (Zülfikar, 1991:73).

ruhiyatçılık (Zülfikar, 1991:73).

gelenekçilik (Zülfikar, 1991:73).

çoğulculuk (Zülfikar, 1991:73).

seçmecilik (Zülfikar, 1991:73).

nesnelcilik (Zülfikar, 1991:73).

Hegelscilik (Zülfikar, 1991:73).

Lamarkçılık (Zülfikar, 1991:73).
Atatürkçülük (Zülfikar, 1991:73).
adcılık (Zülfikar, 1991:74).
ahlâkçılık (Zülfikar, 1991:74).
Aristotelicilik (Zülfikar, 1991:74).
davranışçılık (Zülfikar, 1991:74).
doğacılık (Zülfikar, 1991:74).
dışa vurumculuk (Zülfikar, 1991:74).
abartıcılık “abartıcı olma durumu, abartmacılık, mübalağacılık” (BTS).

2.1.3.8. Azerbaycan Türkçesi:

alamancılıx “hırsızlık” (ADL I, 11).
çuğulçulux “habercilik” (ADL I, 112).
kuançılığ “bekçilik” (ADL I, 290).
mämäçilix “dadılık” (ADL II, 387).
*peşmançılığ*¹²⁴ “pişmanlık” (TLG, 184).
rahatçılığ “rahatlık” (TLG, 184).
düşmençilik “düşmanlık” (TLG, 184).
çürükçülük “bıkkınlık verme, usandırma” (TLG, 184).
asudeçilik “rahatlık, kaygısızlık” (ATS I, 58).
camışçılığ “manda yetiştiriciliği, mada yetiştirme işi” (ATS I, 166).

2.1.3.9. Türkmen Türkçesi:

Türkmen Türkçesinde +ç/+çU eki ile türetilmiş isimlere gelen +llk eki, soyut isimler, somut isimler, meslek-uğraş isimleri, nadiren yer isimleri türetmektedir.

¹²⁴ Birden fazla heceli kelimelerin sonundaki bütün kalın –k sesleri Azerbaycan Türkçesinde –ğ olur (TLG, 181).

Zeynelov, +ç/+çU ve +llk ekinin birleşmesiyle meydana gelen +çllk / +çUllk şeklini müstakil bir ek olarak kabul eder (Altınel, 2003: 26).

üzümçülük “üzüm yetiştirme” (Clark, 1998: 519).

mallarçılık “hayvancılık” (Clark, 1998: 519).

dayhançılık “çiftçilik” (Clark, 1998: 519).

darbazçılık “cambazlık” (TTS, 135).

goşunçılık “askerlik” (TTS, 283).

guşçuluk “kuş yetiştiriciliği” (TTS, 313).

sazçılık “müzisyenlik” (TTS, 566).

dönükçilik “döneklik, hainlik” (TTS, 173).

arassaçılık “temizlik” (TTS, 32).

yagıçılık “düşmanlık” (TTS, 669).

üzümçilik “üzümlük, bağ” (Altınel, 2003: 25).

obaçılık “köy toprağı” (Altınel, 2003: 25).

günehkerçilik “suçluluk” (Altınel, 2003: 25).

ıkdısatçılık “iktisatçılık” (Altınel, 2003: 25).

bolçuluk “bolluk” (ÇTŞ, 148-149).

2.1.3.10. Özbek Türkçesi:

ärzânçilik “ucuzluk” (TLG, 301).

äyğâkçilik “casusluk” (ÖTS, 192).

tüşünmâvçilik “ihtilaf, itiraz” (TLG, 301).

âğırçilik “zorluk, müşkül” (TLG, 301).

bekârçilik “işsizlik, boş gezme” (ÖTS, 206).

vâsıtâçilik “aracı, vasıta” (TLG, 301).

bemâzâğârçilik “lezzetsiz, hoş olmayan” (TLG, 301).

minnâtdârçilik “minnettarlığımızı” (TLG, 347).

isrâfgârçilik “savurganlık” (ÖTS, 237).

közboyâmâçilik “göz boyamaca, aldatmaca” (ÖTS, 251).

köpçilik “çoğunluk” (ÖTS, 252).

2.1.3.11. Yeni Uygur Türkçesi:

Yeni Uygur Türkçesinde +çl’ya eklenen +llk kelimeye soyut, durum ve meslek anlamları katar.

adämçilik “insanlık” (TLG, 369).

sinçilik “casusluk” (TLG, 369).

toğkançilik “akrabalık” (TLG, 369).

şerikçilik “ortaklık” (TLG, 369).

batırçilik “kahramanlık” (TLG, 369).

ülpätçilik “arkadaşlık” (TLG, 369).

memarçilik “mimarlık” (TLG, 369).

belikçilik “balıkçılık” (TLG, 370).

tömürçilik “demircilik” (TLG, 370).

ipäkçilik “ipekçilik” (İlkül, 2008: 46).

imarätçilik “mimarlık” (İlkül, 2008: 46).

bakkaçilik “bakkalcılık” (İlkül, 2008: 46).

tebabätçilik “doktorluk, tabiplik” (İlkül, 2008: 46).

kömürçilik “kömürcülük” (İlkül, 2008: 46).

malçilik “hayvancılık” (İlkül, 2008: 46).

yağaççilik “marangozluk” (İlkül, 2008: 46).

änsizçilik “endişeli olma hali” (İlkül, 2008: 47).

ägidarçilik “sahip olma hali” (İlkül, 2008: 48).

älaçilik “üstün başarılı öğrenci olma hali” (İlkül, 2008: 48).

säkpariçilik “ızdırap, azap çekme hali” (İlkül, 2008: 48).

çarlamçilik “müfettişlik, gözetmenlik” (UTS,72).

2.1.3.12. Kırgız Türkçesi:

- talaaçılık* “bozkırlılık” (Öner, 1998: 39).
kırgızçılık “Kırgızcılık” (Öner, 1998: 39).
duşmançılık “düşmanlık” (Öner, 1998: 39).
dıykançılık “çiftçilik” (Öner, 1998: 39).
tugançılık “kardeşlik” (Öner, 1998: 39).
kişiçilik “insancılık” (Öner, 1998: 39).
adamgerçilik “insaniyet” (Öner, 1998: 39).
agarotçuluk “bostancılık” (KS I, 10).
agarotçuluk “bostancılık” (KS I, 10).
baş alamançılık “içinden çıkılamayacak bir durum, anarşi” (KSI, 20).
aldamçılık “aldatma, kafese koyma” (KS I, 24).
aldooçuluk “ldatma faaliyeti” (KS I, 25).
amançılık “saadet, bütünlük” (KS I, 31).
añçılık “avcılık” (KS I, 33).
arzançılık “ucuzluk” (KS I, 50).
camakçılık “camakçı mesleği” (KS I, 171).
cığaççılık “marangozluk” (KS I, 207).
kımbatçılık “pahalılık” (KS II, 454).
koomçuluk “cemiyet, topluluk” (KS II, 485).

2.1.3.13. Kazak Türkçesi:

- adamşılık* “insancılık” (Öner, 1998: 39).
barşılık “bolluk” (Öner, 1998: 39).
jurtşılık “cemiyet” (Öner, 1998: 39).
kedeyşilik “fakirlik” (Öner, 1998: 39).
jüdevşilik “zayıflık” (Öner, 1998: 39).
kemşilik “eksiklik” (Öner, 1998: 39).
kiripşilik “muhtaçlık” (Öner, 1998: 39).

- kenşilik* “refah” (Öner, 1998: 39).
tirşilik “hayat” (Öner, 1998: 39).
tarşılık “kıtlık” (Öner, 1998: 39).
kurgakşılık “kuraklık” (Öner, 1998: 39).
kıyınşılık “zorluk” (Öner, 1998: 39).
artıkşılık “çoğunluk” (Öner, 1998: 39).
başşılık “liderlik” (Öner, 1998: 39).
senüvşilik “dindarlık” (Öner, 1998: 39).
birigüvşilik “birlikçilik, teşkilatçılık” (KZK, 59).
qulşılık “kulluk, kölelik” (KZK, 180).
balşılık “falcılık” (KTTK, 78).
balıkşılık “balıkçılık” (KTTK, 78).
tarçılık “darlık, zorluk, eziyet” (Tamir, 1989: 165).

2.1.3.14. Kırım-Tatar Türkçesi:

- içkicilik* “içkiye düşkünlük” (Çeneli, 1997: 9).
eskicilik “muhafazakârlık” (Çeneli, 1997: 9).
kabarcılık “rüşvetçilik” (Çeneli, 1997: 9).
ressamcılık “ressamlık” (Çeneli, 1997: 10).
domuzculuk “domuzculuk” (Çeneli, 1997: 10).
balkurtçılık “arıcılık” (Çeneli, 1997: 11).

2.1.3.15. Kazan-Tatar Türkçesi:

- azçılık* “azınlık” (Öner, 1998: 39).
kimçilik “eksiklik” (Öner, 1998: 39).
eşneçilik “laubalilik” (Öner, 1998: 39).
möritçilik “müridizm” (Öner, 1998: 39).
feodalçılık “feodalizm” (Öner, 1998: 39).

küpçilik “çoğunluk” (Öner, 1998: 39).
urınçılık “bölgecilik” (Öner, 1998: 39).
şehirçilik “şehircilik” (Öner, 1998: 39).
tügerekçilik “hizipçilik” (Öner, 1998: 39).
koşçılık “kuşçuluk” (Öner, 1998: 39).
kustarçılık “esnafılık” (Öner, 1998: 39).
iginçilik “ekincilik” (Öner, 1998: 39).
citinçilik “ketencilik” (Öner, 1998: 39).
cemagaççılık “kamuoyu” (Öner, 1998: 39).

2.1.4. -gU Sıfat-Fiil Ekiyle Kullanılışı

+*llk* / +*IUk* eki, bir fiilden isim yapım ekiyle birleştiğinde sıfat yapma ve soyut isim yapma özelliğini kaybetmemektedir.

-*gU*+*IUk* şekli gelecek zaman, yeterlik ve gereklilik ifade eden sıfatlar türetmektedir. Bu ekin Eski Türkçeden itibaren kullanıldığı görülmektedir.

-*gU*¹²⁵ ve +*IUk* eklerinin her ikisinin de gereklilik, yeterlik ve benzer anlamları bünyesinde barındırdığı görülmektedir. Ayrıca bu iki ek, eklendikleri kelimeyi sıfat yapmaktadır.

Korkmaz, benzer anlamdaki iki ekin birlikte kullanılmasını iki şekilde açıklamaktadır: Birincisi, bir ekin işlek olan fonksiyonun aynı veya benzer nitelikte başka bir ek ile kuvvetlendirilmesidir. İkincisi, ekin zayıflayan, unutulmuş fonksiyonun tekrar işleklik kazandırılmasıdır (Korkmaz, 1960: 180). Muhtemelen -*gU* ekinin +*IUk* ile birleşmesinin sebebi anlamın pekiştirilmesidir. Çünkü -*gUIUk* şeklinin kullanıldığı dönemlerde -*gU* ekinin de işlek olarak benzer anlamda kullanıldığı görülmektedir. Böylece -*gUIUk* şeklinde bir ek yığılması olayının olduğundan bahsedilebilir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, bu iki ek de eklendiği kelimeyi sıfat yapar ve kelimeye gereklilik anlamı katar.

¹²⁵ Mansuroğlu, -*gU* ekinin +*IUk* olmadan da gereklilik, istek ve maksat bildirebileceğini söylemektedir (Mansuroğlu, 1953:346).

2.1.4.1. Köktürkçe:

Köktürkçede *-gUIUk* ekini nadiren görmekteyiz. Gelecek zamanı ifade eden sıfat-fiil eki olarak genellikle *-sIk* eki kullanılmaktadır. *-gUIUk* eki ise Uygurcada yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır (Ercilasun, 2004: 282).

Yuyka kalın bolsar tupulğuluḡ alp ermiş. “Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş.” (TG 6).

Yinçe yoğun bolsar üzgülük¹²⁶ alp ermiş. “İnce yoğun olsa kırmak zor imiş.” (TG 7).

2.1.4.2. Eski Uygur Türkçesi:

Sizlärden baş çalunğuluḡ¹²⁷ tiläb män turur. “Sizlerden boyun eğmenizi istiyorum.” (Pelliot, 1995:46).

aḡkanğuluḡ üzölmek “bağlanılması gerekli” (AY, 52).

Burkan-ning bilgölüki körgölüki... “Budanın bilinmesi görülmesi gerekli...” (AY, 56).

bilgölük nom bar erser “bilinmesi gerekli öğreti (*Dharma*) (var) ise” (AY, 58).

ölgölük ödi “ölünmesi zaman” (EDPT, 35).

atkanğuluḡsuz “bağlanmayan, kelepçelenmeyen” (EUTS, 25).

Bilgölüklerintin ünmiş. “Bilmelerinden ortaya çıkmış.” (AY, 53).

bérim ötekleğölük “ödenecek borç” (EDPT, 54).

oxşatğuluḡsuz yöleştürgölüksüz¹²⁸ arıḡ süzüḡ öḡ “eşsiz benzersiz, saf, temiz renk” (EDPT, 97).

¹²⁶ Hüseyin Namık Orkun, *üzgülük* kelimesini “parçalaması” olarak tercüme etmiştir (Orkun, 1936: 104).

¹²⁷ Radloff *çalunğuluḡ*’ u ‘ücret’ olarak çevirmiştir. Ancak Moğolca olan *çaling* ismine *-gUIUk* sıfat-fiil eki doğrudan eklenemeyeceği için, bu kelimenin *çal-* fiilinden türediğini kabul etmek doğru olur. *çalunğuluḡ* <çal-u-n-ğu+luḡ (Pelliot, 1995:46-47) *baş çalunğuluk* 'başını yere eğmek' (EDPT, 421).

¹²⁸ *+IUk* eki, aynı zamanda ikileme sıfatı oluşturmuştur. *oxşat-* “benzet-”, *yöleştür-* “benzet-”.

Anar edgü kılğuluḡ em yöründek al altaḡ bar. “Ona iyilik yapılması için çare ve hile var.” (EDPT, 120).

Ençgölüg bolğuluḡ belgün belgürmez. “Barış olacak işaretin görünmez.” (EDPT, 175).

tınguluḡ orunta “dinlenecek yerinde” (EDPT, 233).

Uyatmağuluḡ savta uyaturlar; uyatğuluḡta: inçip uyatmadaçılar. “Utanmayacak sözde utanırlar; utanacak sözde de böyle utanmazlar.” (EDPT, 269).

Bu aḡadın ozğuluḡ yolun orunun közünmez. “Bu tehlikeden kurtulacak yolun yerin görünmez.” (EDPT, 279).

tuyğuluḡ bilgülük yol “duyulası bilinesi yol” (EDPT, 331).

keḡgülük tonın keḡdimin “giyilecek üstü, başı”(AY, 45).

adırguluḡ “ayrılacak, ayıracak” (EUTS,3).

yıgülük içgülük aşın suvsuşın “yenilip içilecek yiyecek-içecek” (AY, 45).

körgülüksüz “görülmez” (Üİ, 158).

2.1.4.3. Karahanlı Türkçesi:

turğuluḡ “duran” (Hacıeminoğlu, 1996: 170).

tapunguluḡ “tapılacak olan sey: Allah” (Üşenmez, 2006: 389).

Bolğuluḡ iş turur. “Bu kesinleşmiş, olması gerekli bir iştir.” (KTSV, 85).

Edhgülükün kel, isizligin kelme. “Hayırla gel, şerle gelme.” (DLT II, 93).

2.1.4.4. Harezmi Türkçesi:

Yegülük nerse cem’ kıldular. “Yenilebilecek şeyler topladılar.” (Schinkewitsch, 1947: 76).

Eger körgülük bolsa “Onu körebilseydi” (Schinkewitsch, 1947: 76).

2.1.4.5. Çağatay Türkçesi:

kiygülük “giyilecek, giyim eşyası” (Eckmann, 2003: 148).

yegülük “yiyecek, erzak” (Eckmann, 2003: 148).

kılğuluk iş “yapılacak iş” (Eckmann, 2003: 148).

ihtiyâc bolğuluk iş “ihtiyaç olan iş” (Eckmann, 2003: 148).

öltürgülükni “öldürülecek birisini” (Eckmann, 2003: 148).

bağlağuluk “bağlanılmış, bağlı” (ÇO, 19).

körgülük “görmek” (BD, 390).

asrağuluk “saklanacak, saklamalı” (AL, 14).

alguluk “alınacak, almalı” (AL, 25).

2.1.4.6. Türkiye Türkçesi:

Türkiye Türkçesinde *+gl/+gU* kalıcı isim yapmıştır. Bu sebeple *+llk/+lUk* bu kalıcı isimlerin üzerine gelmiştir.

sergilik “sergi yeri” (BTS).

örgülük “başsağlığı” (BTS).

ilgilik “madem ki, şöyle ki, o kadar ki gibi bağlaç öbeklerini meydana getiren üyelerden ikincisi” (BTS).

bilgilik “ansiklopedi” (BTS).

baskılık “bir masadaki kâğıtların uçmaması için üzerlerine konulan özel biçimdeki ağırlık” (BTS).

2.1.4.7. Yeni Uygur Türkçesi:

çeçilanğuluk “dikkatsizlik, dalgınlık, dağınıklık” (UTS, 75).

keygülük “giyilir, giyilebilir” (UTS, 196).

2.1.4.8. Kırgız Türkçesi:

içkilik “içecek, içki” (KS I, 365).

tamıızğılık “ateş tutuşturmayaya yarayan nesne” (KS II, 705).

2.1.4.9. Kazak Türkçesi:

jetkilikti “yeterli, bol” (Öner, 1998: 83).

turgılıktı “istikrarlı, bir kararda duran” (Öner, 1998: 83).

tıngılıktı “işine bağlı, sakin, sebatkâr” (Öner, 1998: 83).

2.1.4.10. Kazan-Tatar Türkçesi:

yutkılık “yutak” (Türkyılmaz, 1999: 165).

2.1.5. Mastar Ekiyle Kullanılışı

+*ilk* eki, –*mAk*, daha seyrek olarak –*mA* mastar ekine gelerek soyut isimler türetebilir. +*ilk* eki mastarlara eklendiği zaman fiilin ifade ettiği hareketin mücerret ismini bildirir (Hacıeminoğlu, 2000:35). –*mAk+ilk* şekli, Eski Türkçede, Orta Türkçede, Hârezm Türkçesinde ve bilhassa Çağatay Türkçesinde yaygın şekilde kullanılmıştır (Eraslan 2004: 927). –*mAk+ilk* şekli, anlam bakımından –*mAk*’a çok yakındır. Ancak –*mAk+ilk*, –*mAk*’tan farklı olarak iyelik eki alabilir ve isim gibi çekimlenir (Kononov, 1956: 174-175).

–*gUIUk/-gUIUg* şeklinin kullanılmadığı Anadolu Türkçesinde, Türkmencede , Kazancada, Kırımcada, bu birleşik şekle muvazi olarak , yine bir fiilden soyut isim yapma eki olan –*mA+II* / +*IU* (< –*mA+IIg* / +*IUg*) şekliyle gereklilik anlamı verilmiştir (Mansuroğlu, 1953: 345).

Mansuroğlu'nun $-mA+//$ için söylediklerini, $-mAk+//k$ ve $-mA+//k$ şekli için de düşünebiliriz. Bu şekiller tahsis bildirdikleri gibi , gereklilik de bildirmektedirler.

2.1.5.1. Eski Uygur Türkçesi:

*yarukın ulamaklıg*¹²⁹ *edremi* “(Bodisavat'ın) ışığının bağlılık erdemi” (EDPT, 127).

2.1.5.2. Karahanlı Türkçesi:

aytmaklık “sorma” (Taş, 2009: 55).
birmeklik “verme” (Üşenmez, 2006: 160).
bölmeklik “olma” (Üşenmez, 2006: 164).
eksütmeklik “azaltma, azar azar yok etme” (Üşenmez, 2006: 198).
serinmeklik “sabır” (Üşenmez, 2006: 357).
adırmaklık “seçme, fark etme” (KTSV, 42).
evürmeklik “çevrilme, dönme” (KTSV, 118).
ölmeklik “ölmek, ölüm” (KTSV, 210).
tözmelüh “acı, ıstırap” (KLS, 196).

2.1.5.3. Harezmi Türkçesi:

Nirseniñ açılmaqlık yaldurdı. “Neyin açılmasını alevlendirdi.” (ME, 83).
bitürmeklik “bitirme” (ME, 104).
kirmeklik “girmek, giriş” (ME, 146).
kazanmaqlık “kazanma” (HŞ, 35).
konmaqlık “konma” (HŞ, 35).
kuvarmaqlık “solup sararmak” (HŞ, 35).

¹²⁹ Uygurcadaki *k/g*’ların her zaman ayırt edilememesinden dolayı buradaki *+lık* eki, *+lıg* olarak yazılmıştır. İşlev olarak baktığımızda ekin *+lık* olduğunu anlamamız mümkündür.

- koymaklık* “koyma” (HŞ, 35).
yırğamaklık “uzaklaşmak” (HŞ, 35).
kiçürmeklik “gecikme” (HŞ, 35).
kizlemeklik “gizleme” (HŞ, 35).
sevmeklik “sevmek” (NF, 370).
*kaşuşımaklıkka*¹³⁰ “kavuşmaya” (Schinkewitsch, 1947: 77).
körmeklik için “görmek için” (Schinkewitsch, 1947: 77).

2.1.5.4. Kıpçak Türkçesi:

- almaklık* “almaklık” (EZFT, 138).
almalık (EZFT, 139).
bozmaklık “bozma” (KTS, 35).
kopmalık “ölümden sonra dirilmek” (KLS, 114).
tengri sövmekligi “Tanrı sevgisi” (KLS, 164).
aramaklık “arama” (KTS, 9).
asmaklık “asma” (KTS, 13).
bakmaklık “bakma” (KTS, 22).
bilmeklik “bilme” (KTS, 31).
içmeklik “içme” (KTS, 106).
kazmaklık “kazma işi” (KTS, 135).
kiderilmeklik “giderme, izale etme” (KTS, 148).
yazmaklık “yazma” (KTS, 317).
sürmelik “sürmelik” (TAM, 24).

2.1.5.5. Çağatay Türkçesi:

- almağlık* “almaklık” (Eckmann, 2003; 89).

¹³⁰ -*mAklik* soyut isim yapar ve diğer bazı eklerle kullanılabilir. Kısasu’l-Enbiya’daki örneklerde bu ek, iyelik eki alabilecek durumdan çıkmamıştır (Schinkewitsch, 1947: 76).

açmalık “sabun, kir ve pas açan şeyler” (ÇO, 4).

çıkışmaklık “başa çıkma, baş etme” (BD, 351).

içmeklik “içme, içiş” (BD, 374).

işitmeklik “işitme, duyma” (BD, 378).

itmeklik “etme, ediş” (BD, 379).

kılmağlık “kılma, etme” (BD, 386).

kiçmeklik “geçme” (BD, 386).

koymaklık “koyma” (BD, 388).

körmeklik “görme” (BD, 390).

2.1.5.6. Eski Anadolu Türkçesi:

ayırmaklık “ayırma, uzaklaştırmak” (MN, 274).

ditremeklik “titreme hâli” (TAS II, 1188).

döğülmeklik “vurularak yassılaştırılmak, düzletilmek” (TAS II, 1226).

gönenmeklik “saadet, mazhariyet” (TAS III, 1756).

ögmeklik “övme, methetme, ululama” (TAS V, 3059).

sevmeklik “sevmek, sevme” (TAS V, 3398).

ulaşmaklık “vuslat, kavuşma” (TAS VI, 3947).

uyarmaklık “ikaz, irşat, yola getirme” (TAS VI, 4037).

yarlıganmaklık “mağfiret olunma, bağışlanma” (TAS VI, 4357).

2.1.5.7. Osmanlı Türkçesi:

-*mAkllk* ekinde mastar ekiyle soyut isim oluşturulmuştur. Mastarın isim yapma görevi *+llk* ile kuvvetlendirilmiştir (Deny, 2001: 424).

yapamaklık (KLT, 17).

yemeklik “yemeğe mahsus, yemeğe konacak veya yarayacak” (KAT, 1555).

sevmeklik (Deny, 2001: 424).

uyumaklık (Deny, 2001: 424).

2.1.5.8. Türkiye Türkçesi:

benzemeklik “benzer olma durumu” (BTS).

kaçmaklık “kaçma durumu” (BTS).

sevmeklik “sevmek, sevme” (BTS).

yemeklik “yiyecek şey, yiyecek maddesi” (BTS).

göstermeklik “tanıtım amacıyla hazırlanmış (nesne)” (BTS).

düşündürmeklik “düşündürmeye yol açan şey” (BTS).

görmeklik “görüleli olan” (TSTD, 254).

öğrenmeklik “öğrenilmesi gerekli olan” (TSTD, 254).

beslemeklik “besleme” (BTS).

çekmeklik “yemeni vb. giyeceklerde, ayağın daha rahat girmesi için topuk üzerinde bulunan uzun çıkıntı” (BTS).

geçmeklik “bazı yerlerden geçenlerin ödemek zorunda oldukları para, müruriye” (BTS).

korumaklık “koruma sağlayan şey” (BTS).

sürmeklik “ağaç veya kemikten yapılan, içine göz sürmesi konulan küçük kap, sürmedan” (BTS).

atıştırmaklık “atıştırmaya yarayan” (BTS).

2.1.5.9. Azerbaycan Türkçesi:

bacarmamazlık “elinden iş gelmeme, kabiliyetsizlik” (ATS I, 80).

bilmemezlik “anlamama, haberi olmama, bilgisi olmama” (ATS I, 131).

2.1.5.10. Türkmen Türkçesi:

dönmekligi “dönekliği” (ÇTŞ, 532).

aldanmazlık “aldanmamak” (ÇTŞ, 534).

2.1.5.11. Yeni Uygur Türkçesi:

külüşmeklik “beraber gülme hali” (İlkül, 2008: 63).

bilmeslik “bilmezlik” (UTS, 42).

çüçümelik “ekşilik; tutumsuzluk” (UTS, 89).

2.1.5.12. Kırgız Türkçesi

Emmesi bolso da adamdardın çeçmeligi cok tügöngüs çiyeleşken mamileleri... “Nasıl olur da, insanların, çözümü olmayan, bitmez-tükenmez zor münasebetleri...” (Öner, 1998: 107).

akmalık “akıcılık, sıvışkanlık” (KS I, 15).

eptemelik “baştan savma, üstünkörü yapma, temayülü” (KS I, 335).

keçmelik “geçit yeri” (KS II, 429).

şaylanmalık “seçmelik” (KS II, 682).

kelişüüçülük “uzlaşmacılık” (KTTK, 239).

2.1.5.13. Kazak Türkçesi:

iyilmelik “esneklik” (KTTK, 212).

2.1.5.14. Kazan-Tatar Türkçesi:

sagınmalık “hediye” (Kakuk, 1999: 89).

tartışmaklık “hak almak için” (Özkan, 1994: 268-269).

buluşmaklık “buluşma” (Özkan, 1994: 342-343).

denişmelik “değişmelik” (TTRS, 123).

2.2. ÇEKİM EKLERİYLE KULLANILIŞI

Türkçe kelimeler arasındaki bağlantılar çekim ekleriyle kurulmaktadır. Bu nedenle çekim ekleri, yapım eklerinden sonra kelimeye eklenir. Ancak bazı durumlarda yapım ekinin çekim ekinden sonra kullanıldığını görmekteyiz. Bu istisnaî duruma alt maddelerde yer verilecektir.

2.2.1. İyelik Ekleriyle Kullanılışı

2.2.1.1. Köktürkçe:

Özlük *boz at erti*. “Öz atı boz at idi.” (ETY 137).

2.2.1.2. Eski Uygur Türkçesi:

ağılıkım tsañım “hazinem ve tahıl ambarım” (EDPT, 86).

Bilgülükler *intin ünmiş*. “Bilmelerinden ortaya çıkmış.” (AY, 53).

Borlukumın közädzün. “Bahçemi gözetsin.” (İKP, LXXIII.3.).

Erlik *keç bolur*. “Erkekliği kusursuz olur.” (EDPT, 229).

2.2.1.3. Karahanlıca Türkçesi:

yüz açukluğ “yüz gülümseyişi” (DLT I, 150).

Birbirniñ oğrılığın çıkırışdı. “Birbirinin hırsızlığını meydana çıkardılar.” (DLT II, 208).

Alp ergülükler. “Zor geçecekler.” (EDPT 202).

Köñül isiglikı kerek. “Gönüldeki sevginin sıcaklığı lâzım.” ((DLT I, 152).

*çığaylık yarınlık azuk yoklukı*¹³¹ “Fakirlik, yarınlık (yarın için) yiyecek yokluğudur.” (EDPT, 283).

tepizlikı “kıskançlığı” (DLT I, 506).

yüzlikı üçün “gösteriş yapmak için” (KTSV, 338).

2.2.1.4. Harezmi Türkçesi:

Sanı senlikin bil hicâb keçgüsüz. “Bil, sana benliğin aşıl原因ayan bir perdedir.” (Eckmann, 2003: 22).

yazukluğlıkım yazuksızlıkım “günahkarlığım günahsızlığım” (Erdem, 2005: 214).

zinâ urlukı “zinanın çocukları” (EDPT, 229).

beglikimiz dahı bu il ile durur. “Bu adada da bütün beyliğimiz de bu il ile durur.” (Özyetkin, 1996: 124, 154).

hoşlukıdın “hoşluğundan” (Karamanlıoğlu, 1970: 63).

2.2.1.5. Kıpçak Türkçesi:

erdenlikin “kızlığın” (KLS, 111).

tengri sövmekligi “Tanrı sevgisi” (KLS, 164).

ululuhunga “büyüklüğüne” (Pritsak, 1988: 130).

2.2.1.6. Çağatay Türkçesi:

bakmasılığı “bakmaması” (Eckmann, 2003; 97).

yatmaklığı “yatması” (Eckmann, 2003; 150).

¹³¹ Bildirme anlamı vardır.

*içkü**l**ü**ğ**ü* “içileceğin” (BD, 374).
*mestli**ğ**ı**m*** “sarhoşluğum” (BD, 397).
*müşölmân**l**ık**ı**n**ı*** (Zülfikar, 1974:169).

2.2.1.7. Eski Anadolu Türkçesi:

*Urum Kağannun**ğ** kağan**l**u**ğ**ı* “Urum Kağan’ın hanlığını” (Koç, 2002: 387).
*bahadır**l**ı**ğ**ı**m*** “bahadırılığım, yiğitliğim” (DK II, 35).
*cılasun**l**ı**ğ**ı**m*** “yiğitliğim, kahramanlığım” (DK II, 66).
*derin**l**ı**ğ**ı* “derinliği” (DK II, 83).
*dirli**ğ**ü* “düzenin” (DK II, 93).
*hoş**l**u**ğ**ı**m*** yoh “keyfim yok” (DK II, 140).
*kalın**l**ı**ğ**ı kaftan**l**ı**ğ**ı* “çeyizliği elbiseliği” (DK I, 185).
*ko**ç**alı**ğ**ı**m*** “ihtiyarlığım” (DK I, 167).
*erli**ğ**ü**m*** “erliğim” (DK II, 107).
*şişli**ğ**ü**m*** “şişliğim” (DK I, 93).
*öksüzli**ğ**ü**m**ü**z*** “öksüzlüğümüz” (DK II, 242).
*varlı**ğ**ı* “varlığın” (DK II, 312).
*bundalı**ğ**ı**m**ı**z*** “burada bulunduğumuz” (TAS I, 702).
*nirdeli**ğ**ı* “nerede olduğunu” (TAS IV, 2878).

2.2.1.8. Osmanlı Türkçesi:

*oğullı**ğ**ı*na “üvey oğluna” (TAS V, 2935).
*gemin sulu**ğ**ı*nda “düvenin su kabında” (TAS V, 3574).
*yangın kızıl**l**ı**ğ**ı* (KAT, 1128).
*haftalı**ğ**ı* (KAT, 1508-1509).
*aclu**ğ**ı*ndan (Deny, 2001: 315).
*susuzlu**ğ**ı*ndan (Deny, 2001: 315).

sevmekliğim (Deny, 2001: 424).

uyumaklıgı (Deny, 2001: 424).

2.2.1.9. Türkiye Türkçesi:

bu yılın yılıkılıkları (BTS).

Çocukluğunu, yeni yetmeliğini anlatmıştı. (BTS).

yüzümün sarılığını (BTS).

aylıklarımızın (BTS).

2.2.1.10. Azerbaycan Türkçesi:

kəjəlavlığınan “tersliğinden niye” (ADL I, 320).

2.2.1.11. Türkmen Türkçesi:

yagşılıgı “iyiliğin” (ÇTŞ, 50-51).

yamanlıgı “kötülüğün” (ÇTŞ, 50-51).

şatlıgımı “şatlıgımı” (ÇTŞ, 52-53).

kiçi yagşılıgı “küçük iyiliğin” (ÇTŞ, 68-69).

mätäçligi “ihtiyacın” (ÇTŞ, 112-113).

dostlugı “dostluğu” (ÇTŞ, 466).

2.2.1.12. Özbek Türkçesi:

şadligim “mutluluğum” (TLG, 318).

därsliklərini “dersliklerini” (Kartallıoğlu, 2000: 459).

2.2.1.13. Yeni Uygur Türkçesi:

bayalıgımni “zenginliğimi” (TLG, 421).

işniñ cıqlıgı “işin çokluğu” (UTS, 62).

başlıqlıridin “başlarından” (TLG, 419).

2.2.1.14. Kırgız Türkçesi:

çeçmeligi “çözümü olmayan” (Öner, 1998: 107).

balanın alalıgı “çocukların müsavatsızlığı” (KS I, 20).

Sovet grajdandıgı “Sovyet vatandaşlığı” (KS I, 346).

*özümduk*¹³² “benimseme, alışma” (KS II, 619).

2.2.1.15. Kazak Türkçesi:

zorlıgı “gücü” (Öner, 1998: 253).

kudalıgımız “dünürlüğümüz” (Tamir, 1989: 106).

2.2.1.16. Kazan-Tatar Türkçesi:

duslıgıbiz “dostluğumuz” (Öner, 1998: 253).

urtaklıgı siz “ortak noktasısınız” (Özkan, 1994: 136-137).

paklıgı siz “paklığısınız” (Özkan, 1994: 136-137).

şatlıgı siz “sevincisiniz” (Özkan, 1994: 136-137).

¹³² *gündelik* ve *ondalık* kelimelerinde olduğu gibi bu kelime de çekim ekinin yapım ekinden önce kullanıldığını görüyoruz.

2.2.2. Hâl Ekleriyle Kullanılışı

2.2.2.1. Köktürkçe:

udluqın. “uyluğunu” (KT D 36).

2.2.2.2. Eski Uygur Türkçesi:

ağılıqta “hazinede” (AY, 58).

batıqıtaqı küzeç “tuvaletteki tas” (EDPT, 302).

Borluqta *tägmıştä*... “Bahçeye ulaşınca...” (İKP, LXXIX.2.).

Tenriliqnerü *bardı*. “Tapınağa gitti.” (EDPT, 525).

etöz ertimliqın *sakınıp* “vücudun faniliğini düşünüp” (EDPT, 74).

aķar suvluqta “akarsu boylarında” (Koç, 2002: 223).

2.2.2.3. Karahanlı Türkçesi:

Bu çerliqde kel. “Bu vakitte gel.” (DLT I, 323).

çiçekliqte *sandvaç* “bülbül çiçek bahçesinde” (EDPT 401).

oğrılıqın “hırsızlığını” (DLT II, 208).

Netegliqke *kirme*. “(Allah’ın) özünü soruşturmayı deneme.” (EDPT 776).

2.2.2.4. Harezmi Türkçesi:

...kefe kâzılıqına mukarrer olına... “...Kefe kadılığına kararlaştırıla...” (Özyetkin, 1996: 119,150).

yatalıqınqa, “yatacakları yere,” (ME, 39).

Duralıqındı *teprendi*. “Evden çıktı.” (ME, 79).

üvüşlükünü “ıslaklığını” (Karamanlıoğlu, 1970: 59).
peygamberlikni “peygamberliği” (Karamanlıoğlu, 1970: 61).
kaşuşımağıka “kavuşmaya” (Schinkewitsch, 1947: 77).
bilmezlikdin “anlamadıklarından” (Schinkewitsch, 1947: 77).

2.2.2.5. Kıpçak Türkçesi:

birlikine “birliğine” (KLS, 34).
megülükge “bütün sonsuzluklara kadar” (KLS, 133).
azgunlukka “azgınlığa” (GT, 74).
töresizlik'imni “günahlarımızı” (Pritsak, 1988: 130).

2.2.2.6. Çağatay Türkçesi:

kiçiklikte (Eckmann, 2003: 88).
karavulluğa “karakolluğa” (Eckmann, 2003: 102).
öltürgülükni “öldürülecek birisini” (Eckmann, 2003: 148).
Tilbe bolmağılıktın özge çâra yok tur maña. “Benim için deli olmaktan başka çare yoktur.” (Eckmann, 2003: 150).
nâzüklükündin “nazik olduğundan” (Eckmann, 2003: 181).
kiçmekliktin “geçmekten” (BD, 386).
mestliğıdin “sarhoşluğum” (BD, 397).
sivüklükidin “sevgisinden” (AL, 284).
görklikni “güzelliği” (AL, 357).

2.2.2.7. Eski Anadolu Türkçesi:

biglige usanmadum (DK I, 179) “beyliğe usanmadım”.
aralığı (TS I, 184) “yöreyi”.
birliğüme “birliğime” (DK II, 53).

delüliġe “deliliġe” (DK II, 81).
dünyelikde “dünyada” (DK II, 99).
muştulıġa “müjdeliġe” (DK II, 217).
ortalıġa “ortalıġa” (DK II, 237).
saġlıġında “saġlıġında” (DK II, 255).
uyluġın “oyluk kemiġini” (DK II, 305).
yigitlige “yiġitliġe” (DK II, 333).
yoldaşlıġa “yoldaşlıġa” (DK II, 339).
toġrulıktan “doġruluktan, diklikten” (MN, 350).
esrüklüġünden “sarhoşluġundan” (TAS III, 1551-1552).
konukluġa (TAS IV, 2646).
Rum memleketi baskaklıġına (TAS I, 409) “Rum ülkesi valiliġine”.
karamsılıġa “yüzdeki lekelere” (TAS IV, 2267).
ivecekliliġi (TAS III, 2131) “aceleciliġi”.

2.2.2.8. Osmanlı Türkçesi:

acışıklıġa (TAS I, 7) “aġrıya”.
dızmanlıkta (TAS II, 1139) “irilikte”.
erliġi (TAS III, 1504) “erkekliġi”.
resulün gerçekliġine (TAS III, 1655) “Resul’ün dürüstlüġüne”.
gürelikten (TAS III, 1881) “taşkınlıktan”.
düğün konukluġu (TAS IV, 2648) “düğün misafirliġi”.
büklükten büklüġe (TAS I, 739).
güllüġe “gül bahçesine” (TAS III, 1856).
gemin suluġunda (TAS V, 3574) “düvenin su kabında”.
acluġundan (Deny, 2001: 315).
susuzluġundan (Deny, 2001: 315).
varlıktan (Deny, 2001: 315).

2.2.2.9. Türkiye Türkçesi:

üşengeçlikten (BTS).

hiçliğe (BTS).

gençliğinde (BTS).

beylikten alacaklı olmak (BTS).

hanlıkta (BTS).

sık, gür bir ayvalığa (BTS).

gölgelikte (BTS).

2.2.2.10. Azerbaycan Türkçesi:

aralığa “aralığa, sohbet edilen yere” (ADL I, 16).

arılığa “arı kovanı konan yere” (ADL I, 17).

çäpällixdən “pintilikten” (ADL I, 99).

ätməlliyyənnən “acizliğinden” (ADL I, 178).

fəqkılığa “düzenbazlığa” (ADL I, 183).

Xirdəkligi kızzar taxar. “Boyun bağını kızlar takar.” (ADL I, 249).

O iynəlixdən iynəyi çıxart maña ver. “O iğnelikten iğneyi çıkart, bana ver.” (ADL I, 264).

2.2.2.11. Türkmen Türkçesi:

yağtılıkda “aydınlıkta” (Kara, 1998: 578).

başlığın “başlığını” (ÇTŞ, 10-11).

münkürlükden “şüphencilikten” (ÇTŞ, 68-69).

barlılıkta “zenginlikte” (ÇTŞ, 114-115).

dirilikde “dirilikte” (ÇTŞ, 116-117).

garrılıkdan “yaşlılıktan” (ÇTŞ, 176-177).

gedaylıkdan “fakirlikten” (ÇTŞ, 186-187).

2.2.2.12. Özbek Türkçesi:

Bu uning düşmānligidāndir. “Bu onun düşmanlığındandır.” (TLG, 318).
cāsusligini “casusluğunu” (TLG, 331).
cimlikdā “sessizlikte” (TLG, 335).
yaxlitlikdān “bütünlükten” (TLG, 350).

2.2.2.13. Yeni Uygur Türkçesi:

başlıkliridin “başlarından” (TLG, 419).
sātraçliḡni “berberliği” (TLG, 422).
bir dārāxliḡniḡ “bir ağaçlığın” (TLG, 424).
amalsizliḡtin “çaresilikten” (UTS, 12).

2.2.2.14. Kırgız Türkçesi:

baştıktarın “torbalarını” (Öner, 1998: 107).
seldelikke “sarık sarmağa” (Öner, 1998: 113).
ekendiginin “bulunduğunun” (KS I, 324).
erdikten “erkeklikten” (KS I, 336).
kandaylıktan “neden dolayı” (KS I, 397).
tiriliktin küçü “hayatın gücü” (KS II, 739).
kekilikti “kekliği” (TLG, 538).

2.2.2.15. Kazak Türkçesi:

jaḡalıḡka “yeniliğe” (TLG, 476).
eldiginin belgisi “milletliğinin belirtisi” (KZK, 74).
kârilikke “ihtiyarlığa” (KZK, 122).
keşkilikti “akşamları, her akşam” (KTTK, 235).

evestikte “heveslikte” (Tamir. 1989, 103).

2.2.2.16. Kazan-Tatar Türkçesi:

kuvaklıkka “çalılığa” (Öner, 1998: 116).

esirlikke “esirliğe” (Öner, 1998: 123).

barlıknı “varlığını” (Öner, 1998: 123).

tugaylıklarda “sazlıklarda” (Öner, 1998: 123).

behitsizlikte “bahsızlıkta” (Öner, 1998: 188).

tüşlikke “öğle vaktine” (Öner, 1998: 245).

künçülüklere kil- “kıskan-” (Kakuk, 1999: 73).

azatlıknın kuyaşı “hürriyetin küneşi” (Özkan, 1994: 124-125).

namazlıktan “namazdan” (Özkan, 1994: 450-451).

2.2.3. Çokluk Ekiyle Kullanılışı

2.2.3.1. Eski Uygur Türkçesi:

yiglikler “iyi davranışlar” (EDPT, 912).

tamuluklar “cehennemlikler” (UÜH, 110).

2.2.3.2. Çağatay Türkçesi:

edgölüklerdin “iyilikler ederse” (Eckmann, 2003; 263).

karañguluklardın “karanlıklardan” (Eckmann, 2003; 267).

yigölüklerge “yiyeceklerle” (AL, 406).

2.2.3.3. Eski Anadolu Türkçesi:

eyülikler “iyilikler” (DK II, 109).
keklikler “keklikler” (DK II, 199).
*zarılık*lar “feryatlar, inilti” (DK II, 345).
*acılık*lar “acılar” (TAS I, 5).
*rûzgâr katılık*larına (TAS IV, 2347).

2.2.3.4. Osmanlı Türkçesi:

*güllük*lere “gül bahçesi” (TAS III, 1856).
*günlük*ler “gündelikler” (TAS III, 1873).
*günlük*ler “şemsiyeler” (TAS III, 1872).

2.2.3.5. Türkiye Türkçesi:

*rencidelik*lerini (TSTD, 253).
*bütün bu beylik*ler (BTS).
*ağaçlık*lar arasına (BTS).
*çok değerli gerdanlık*lar (BTS).
*aylık*larımızın (BTS).

2.2.3.6. Azerbaycan Türkçesi:

*fızılıx*lar “çalılar” (ADL I, 186).

2.2.3.7. Türkmen Türkçesi:

gözellikler “güzellikler” (ÇTŞ, 192-193).

müşgüllikler “zorluklar” (ÇTŞ, 310-311).

2.2.3.8. Yeni Uygur Türkçesi:

kumluk ve *çöllükler* “kumluk ve çöllükler” (UTS, 87).

2.2.3.9. Kırgız Türkçesi:

baştıktarın “torbalarını” (Öner, 1998: 107).

orunduktar “sandalyeler” (Öner, 1998: 139).

2.2.3.10. Kazan-Tatar Türkçesi:

tugaylıklarda “sazlıklarda” (Öner, 1998: 123).

fekıyrlıklar, yetimlikler “fakirlikler, yetimlikler” (Öner, 1998:195).

eksikliklersiz “eksiklikler” (Çeneli, 1997: 15).

künçülükler *kil-* “kıskan-” (Kakuk, 1999: 73).

kimlikler “yoksunluklar” (TLG, 740).

nadanlıklarnı “cahillikleri” (Özkan, 1994: 140-141).

işanlıklar “şeyhlikler” (Özkan, 1994: 152-153).

yamanlıklar “kötülükler” (Özkan, 1994: 318-319).

azatlıklar “hürriyet” (Özkan, 1994: 504-505).

2.2.4. Ekin İstisnaî Kullanılışı

Birkaç örnekte ekin, kurala ters olarak çekim eklerinden sonra geldiği görülmektedir. Özellikle +*DA* bulunma hali ekinin üzerine gelmektedir. Bunun nedeni, iki ekin kalıplaşmasıdır (Gülsevin, 2004: 1270, 1274).

2.2.4.1. Eski Anadolu Türkçesi:

anşızdalık: “ansızın olma hali” (TAS I, 170).

bundalığımız “burada bulunduğumuz” (TAS I, 702).

nicelik “keyfiyet; kemiyet” (TAS IV, 2869).

nirdeliğin “nerede olduğunu” (TAS IV, 2878).

2.2.4.2. Osmanlı Türkçesi:

gündelik “işçilerin bir günlük iş için aldıkları ücret, yevmiye” (KAT, 1217).

ondalık (KAT, 224).

ķandalık (Deny, 2001: 138).

2.2.4.3. Türkiye Türkçesi:

yerindelik “yerinde olma durumu, isabet” (BTS).

öndelik “yapılacak bir hizmet veya satın alınacak bir mal için anlaşmaya göre önceden ödenen miktar, avans” (BTS).

gündelik “gün hesabıyla veya her gün ödenen para, yevmiye; günlük iş” (BTS).

yüzdelik (TSTD, 253).

kendiliğindenlik “dıştan bir belirleme ile değil, kendi kendine gerçekleşen etkinlik, spontaneizm” (BTS).

içtenlik (TSTD, 262).

bizdenlik “bizden olma durumu” (BTS).

güncelik “günce yazılan defter, muhtıra” (BTS).

ayrıcalık “başkalarından ayrı ve üstün tutulma durumu, imtiyaz” (BTS).

2.2.4.4. Azerbaycan Türkçesi:

üstalık “üstelik” (KTLS, 930).

2.2.4.5. Özbek Türkçesi:

özimizçalık “olduğumuz gibi” (TLG, 331).

kündalık “gündelik” (ÖTS, 250).

2.2.4.6. Yeni Uygur Türkçesi:

kündülük “gündelik, her günkü” (UTS, 213).

2.2.4.7. Kırgız Türkçesi:

özümdük “benimseme, alışma” (KS II, 619).

kündölük “gündelik” (KTTK, 253).

2.2.4.8. Kazak Türkçesi:

kündelik “hatıra defteri, künlük, günce” (KTTK, 258).

2.2.4.9. Kırım-Tatar Türkçesi:

kündelik “karne” (Türkyılmaz, 1999: 172).

2.2.4.10. Kazan-Tatar Türkçesi:

*istâlik*¹³³ “hatıra” (Türkyılmaz, 1999: 172).

köndâlik “karne” (Türkyılmaz, 1999: 172).

âçtâlik “içindekiler” (Türkyılmaz, 1999: 172).

2.3. FİİL ÇEKİMİNDE KULLANILIŞI (-gU+IUk Şekli)

-gU¹³⁴ fiilden isim yapma eki, +IUk eki ile genişleyerek gelecek zaman, yeterlik veya gereklilik anlamı taşıyan kip eki türetmektedir. Bu ek, muhtemelen gereklilik ve benzer anlamlarından sonra kip manasına kaymıştır (Mansuroğlu, 1953: 348).

-gU+IUk şekli bazen tek başına bazen de *er-*, *bol-* gibi yardımcı fiillerle kullanılarak kip anlamı kazanmaktadır. Bunun nedeni başlarda sıfat-fiil eki olarak kullanılmasından kaynaklanmış olabilir. Pek çok sıfat-fiil ekinin sonradan kip eki olarak da kullanıldığını görülmektedir. Bu kip ekleri de tıpkı -gUIUk gibi bazen yardımcı fiillerle kullanılmaktadır.

¹³³ <is “hafıza” (Türkyılmaz, 1998: 172).

¹³⁴ “Bu ek Türkçede eskiden beri işlek olarak kullanılan eklerden biridir. Umumiyetle yapma ifade eden fiillerden isim yapar ve isimler daha çok yapılanı, bazan yapanı, bazan yapma işini; hülâsa fiilin gösterdiği hareketle ilgili çeşitli nesneleri karşılar.” (Ergin, 2004: 189) “Eğer bu sıfat fiil vasıflık olarak bir ismin önüne gelirse, bu şekil ilgili olduğu isim vasıtasıyla bir şeyler yapılabildiğini veya yapılmak zorunda olduğunu yahut bir şeyler yapmak âdetinde olduğunu; ilgili ismin delalet ettiği şeyin yapılabileceğini veya yapılmamasının âdet haline getirildiğini ifade eder.” (Gabain, 2007: 56). -gU ekinin her ne kadar teklik üçüncü şahıs dışında kullanımlarına rastlamazsak da, tam bir gereklilik eki hüviyetinde olduğunu örneklerden anlıyoruz (Ercilasun, 1984: 148).

2.3.1. Eski Uygur Türkçesi:

İlinmeksizin dyan olurguluk ol anı teg orunlarta. “Öyle yerlerde hiçbir şeye bağlanmaksızın saadete erişilenebilir.” (Sertkaya, 1986: 46-47).

Seçe yalnızın nom menjisin teginğülük ol anı teg orunlarta. “Öyle yerlerde bütünüyle yalnız olarak töre (dharma) saadetine erişilenebilir.” (Sertkaya, 1986: 46-47).

Bu üçegüde birisin birisin titğülük ıdalağuluk kezigi. “Bu üçünden teker teker sırayla vazgeçecek.” (EDPT, 59).

Munı muçulayu tañ birlä kiçälig tañ başındağı bot ört yam ödlärtä katığlanğuluk. “Böylece tan vaktinden akşam kızılığının başlamasına kadar bu dört yamda (üçer saatlik zaman kesimlerinde) gayret etmek gerekir.” (Tezcan, 1978-1979:309).

Namı törüsi talağuluk ermez bolğuluk. “Onun kanunu, töresi çiğnenmemeli; dikkatli olunmalı.” (EDPT 492).

Neñ adınlarğa: tayanıp öz igidğülük ermez. (EDPT 103) “Başkalarına dayanarak kendini yetiştirmemesi gerekir.”.

Adkağsızın menji teginğülüg ol anı teg orunlarta “Hiçbir şeye bağlanmaksızın mutluluğa ulaşmalıdır; öyle yerlerde...” (Koç, 2002: 223).

2.3.2. Karahanlı Türkçesi:

Ol evge barguluk erdi. “O adam eve varmakta haklı idi.” (DLT I, 24).

Ol yiğit bizge kelğülük erdi. “O yiğit bize gelmekte haklı idi.” (DLT I, 25).

Ol tutğuluk erdi. “Onun almak hakkı idi.” (DLT II, 297).

Ol satğuluk turur. “Onu satmak hakkıydı.” (DLT II, 297).

Ol Tenrige tapınguluk. “Onun Tanrıya tapmak hakkı idi.” (DLT II, 169).

Anı todhgurguluk erdi. “Onun, onu doğurmak hakkı idi.” (DLT II, 256).

Ol barguluk erdi. “Gitmek o adamın hakkı idi.” ya da “O adam gitmeği kurmuştu.” (DLT II, 56).

Ol munda turǵulıǵ erdi. “Onun burada kalkmak hakkı idi.” ya da “O, burada kalkmayı kurmuştu.” (DLT II, 56).

yarın bolǵa eǵǵı yıǵı keǵǵılǵ “yarın iyi yiyecek ve giyecek alacak” (EDPT 703).

2.3.3. Çağatay Türkçesi:

Hıradmand çın sözdin özge dimes, velibarça çın hem digülük imes.
“Akıllı adam doğru sözden başkasını söylemez; fakat her doğru da söylenecek değil.” (Eckmann, 2003: 149).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. EKİN KELİME GRUPLARINDA KULLANILIŞI

3.1. SIFAT TAMLAMALARINDA KULLANILIŞI

3.1.1. Köktürkçe:

Beglik urı oğluñ kul boldı, *işilik* kız oğluñ küñ boldı. “Beylik erkek evlâdın kul oldu, hanımlık kız evlâdın cariye oldu.” (KT D 24).

3.1.2. Eski Uygur Türkçesi:

edgölük yolun “iyilik yolun” (EDPT, 53).

bin yıllık tümen künlik “bin yıllık ve on bin günlük” (EDPT, 925).

üç yıllık “üç yıllık” (Erdal, 1991:123).

ölgülük ödi “ölünesi zaman” (EDPT, 35).

beglik erenler “beylik rütbesindeki adamlar” (EDPT, 326).

iki sağlık koyun “iki süt veren koyun” (EDPT, 809).

edgölük işimke “iyilik işime” (EDPT, 53).

adırtlağuluğ belgü “ayırt edecek işaret” (Koç, 2002: 254).

adırlıguluğ emgek “ayırarak keder” (Koç, 2002: 329).

yıparlıg yemişlikiñiz... “güzel kokulu meyve bahçeniz...” (EDPT, 939).

koğuşguluğ künni “kavuşma gününü” (Koç, 2002: 230).

3.1.3. Karahanlı Türkçesi:

eşüklük barçın “örtü yapılmak için hazırlanmış ipekli kumaş” (DLT I, 153).

beliklik kepez “fıtil hazırlamak için pamuk” (DLT I, 510).

uruğluk buğday “tohumluk için saklanmış buğday” (DLT I, 149).

keğüklük kıldiz “yağmurluk yapmak için ayrılmış keçe” (EDPT 703).

sırıkluk yıgaç “sırık yapılan ağaç” (DLT I, 503).

közüçlük titik “çömlek yapmak için ayrılan çamur” (DLT I, 506).

bolğuluk iş “olacak iş” (KTSV, 85).

yarınlık iş “yarının işini” (EDPT 971).

eteklik böz “etek yapılacak olan bez” (DLT I, 152).

etüklük sağır “mest yapmak için ayrılan deri” (DLT I, 152).

uruğluk yün “ip yamak için hazırlanmış yün” (DLT I, 150).

3.1.4. Harezmi Türkçesi:

yigülük neerse “yiyecek nesne” (Eckmann, 2003: 22).

bir edgülük “bir iyilik” (Eckmann, 2003: 29).

3.1.5. Çağatay Türkçesi:

yaraqlık yiğitler “silahlanmış yiğitler” (Eckmann, 2003: 103).

yüzçe çaklık kişi “yüz kadar kişi” (Eckmann, 2003: 121).

ri’âyat kılğan ictimâdlık kişimiz “sayılan ve güvenilen adamımız” (Eckmann, 2003: 147).

kılğuluk iş “yapılacak iş” (Eckmann, 2003: 148).

ihitiyâc bolğuluk iş “ihtiyaç olan iş” (Eckmann, 2003: 149).

bir edgülük “bir iyilik” (Eckmann, 2003: 262).

bir yavuzluk “bir kötülük” (Eckmann, 2003: 262).

3.1.6. Eski Anadolu Türkçesi:

ergenlik bir kırmızı kaftan “hediyelik bir kırmızı kaftan geldi.” (DK I, 129).

...*üç günlük* yolu bir günde alurman... (DK I, 100) “...üç günlük yolu bir günde alırım...”.

kazılık at “kazılık at; büyük, kuvvetli, cins at” (DK II; 179).

yidi yıllık al şarab (DK I, 188) “yedi yıllık kırmızı şarap”.

isizlik yerlerde (TAS III, 2103) “tenha yerlerde”.

oranlık yiyecek (TAS V, 3009) “bir miktar yiyecek”.

3.1.7. Osmanlı Türkçesi:

ateşlik adem (KAT, 19) “cehennemlik insan”.

bayramlık esvâb (KAT, 278) “bayramlık giysisiler”.

Cennetlik bir ademdir. (KAT, 483).

entarilik basma (KAT, 171).

feracelik kumaş (KAT, 985).

külbasdılık et (KAT, 1211).

yazlık tiyatro (Deny, 2001: 317).

kışlık elbise (Deny, 2001: 317).

göMLEKlik bez (Deny, 2001: 317).

bayramlık elbise (Deny, 2001: 317).

kiralık ev (Deny, 2001: 315).

satılık bahçe (Deny, 2001: 315).

çok ve sık ağaçlık yer (Deny, 2001: 317).

3.1.8. Türkiye Türkçesi:

müsveddelik kâğıt (BTS).

fidelik tohum (BTS).

bu iki perdelik bir oyun (BTS).

iki küfelik üzüm (BTS).

sirkelik üzüm (BTS).

seksen hanelik köy (BTS).

bedelli askerlik (TSTD, 263).

bütün bu beylikler (BTS).

sık, gür bir ayvalığa (BTS).

çarıklık deri (BTS).

tohumluk buğday (BTS).

çok değerli gerdanlıklar (BTS).

On günlük çocuk (BTS).

iftarlık reçel (BTS).

altmışlık bir paket (BTS).

üç arşınlık bez (BTS).

doksanlık bir ihtiyar (BTS).

yedi saatlik (BTS).

günlük kokuları (BTS).

3.1.9. Azerbaycan Türkçesi:

iki alamalix “iki yanak” (ADL, 14).

3.1.10. Türkmen Türkçesi:

kiçi yagşılıgıñ “küçük iyiliğin” (ÇTŞ, 68-69).

şu yetimlik yetimligiñ “bu yetimlik yetimliğin” (ÇTŞ, 70-71).

yaşlık dövrin “gençlik günlerimi” (ÇTŞ, 138-139).

çağalığımın ızın “çocukluğumun izini” (ÇTŞ, 138-139).

garrılık vakti “yaşlılık vakti” (ÇTŞ, 176-177).

dil çeperligi “dil sanatı” (ÇTŞ, 234-235).

münlük çıra “binlik çıra” (ÇTŞ, 502).

3.1.11. Özbek Türkçesi:

Åkpådşālik ārāvā (Kartallıoğlu, 2000: 158) “Çara uygun araba”.

āylik işimiz (Kartallıoğlu, 2000: 217) “aylık işimiz”.

3.1.12. Yeni Uygur Türkçesi:

çāt’āllik oquğuçı “yabancı öğrenci” (TLG, 415).

eçinşlik faciälär “acı facialar” (TLG, 418).

bir dārāxlikniñ “bir ağaçlığın” (TLG, 424).

axiretlik dost “ahiret dostu” (UTS, 5).

anilik heķķi “analık hakkı” (UTS, 13).

atağlik kişi “tanınmış kişi” (UTS, 20).

eteklik kiyim “eteklik giyim” (UTS, 126).

3.1.13. Kırgız Türkçesi:

küzduk ösümdüktör “güzlük bitkiler” (Öner, 1998: 249).

cazduk ösümdüktör “yazlık bitkiler” (Öner, 1998: 249).

bir carmalık bugday “bir defa carma pişirmeye yetecek kadar buğday” (KS I, 183).

bir çaylık süt “bir defa çay içmeye yetecek kadar süt” (KS I, 257).

düynölük rekor “dünyalık rekor (dünya rekoru)” (KS I, 319).

kazınalık cer “devlete ait olan toprak, arazi” (KS II, 427).

koomduk iş “memleket işi” (KS II, 485).

kraylık gazeta “ülkelik gazete” (KS II, 514).

beş kündük ömür “beş günlük ömür” (KS II, 538).

düynölük eki soguş “İkinci Dünya Savaşı” (TLG, 532).

borborduk poçta “merkezî postahane” (Kasapoğlu, 2005: 116).

bolseviktik çıdamkaylık “bolşevik metaneti” (KS I, 264).

frazezeologiyalık sözdük “deyim sözlüğü” (Kasapoğlu, 2005: 116)
(deyimlik sözlük).

3.1.14. Kazak Türkçesi:

elüv jıldık “elli yıllık” (KTLS, 1183).

ayttık kiymi “bayramlık elbise”(KZK, 9).

avtorlık keş “yazarın ve şairin kendi eserlerinden örnekler sunduğu gece” (KTTK, 24).

on giyimdik “on giyimlik” (Tamir, 1989: 106).

3.1.15. Kırım-Tatar Türkçesi:

akşamlık aş “akşam yemeği” (Çeneli, 1997: 13).

sabahlık aş “sabah kahvaltısı” (Çeneli, 1997: 13).

uylelik yuku “öğle uykusu” (Çeneli, 1997: 13).

3.1.16. Kazan-Tatar Türkçesi:

ömirlik joldaş “ömürlük arkadaş (hayat arkadaşı)” (Öner, 1998: 189).

çeçken urluk “ekilen buğday” (Kakuk, 1999: 117).

million yıllık şatlık “milyon yıllık sevinme” (TLG, 713).

tuyarlık tarakan “sineği doyuracak kadar bile” (Özkan, 1994: 118-119).

3.2. İSİM TAMLAMALARINDA KULLANILIŞI

3.2.1. Köktürkçe:

beglik kası “beyin ailesi” (EDPT 326).

3.2.2. Eski Uygur Türkçesi:

etöz ertimlik “vücudun faniliği” (EDPT, 74).

tınlıglarnıñ asıǵlıķı meñiliki üçün “canlıların faydalılıkları mutlulukları için” (EDPT, 245).

xanlıķ süsi “hanlık ordusu” (EDPT, 638-639).

urluķ inçüldin “aile mallarından” (EDPT, 173).

közlüg kırınçınıznı “gözümüzün kuruluşunu, susaışlığını” (UÜH, 102).

3.2.3. Karahanlı Türkçesi:

yigitlik atı “yiğitlik adı” (EDPT 198).

yigitlik küçi “yiğitlik gücü” (EDPT 253).

Köñül isiglik *kerek*. “Gönüldeki sevginin sıcaklığı lâzım.” (DLT I, 152).

ajun tokluķı “dünya tokluğu” (EDPT 469).

Biligsizlik karañu üze köñülüm örtülü. “Bilgisizliğin karanlığı üzerinde gönüm örtülü.” (EDPT, 342).

Anıñ tepizlik *kimke talkar*. “Onun kıskançlığı kime zarar verir.” (DLT I, 506).

yüz açuķluǵı “yüz gülümseyişi” (DLT I, 150).

divânelig maķamı “divanelik makamı” (Koç, 2002: 432).

3.2.4. Harezmi Türkçesi:

ķulluk töresi “din” (ME, 151).

peygamberlik ruzi “peygamberlik günü” (Karamanlioğlu, 1970: 61).

müslmanlık dini “müslümanların dini” (Karamanlioğlu, 1970: 63).

yak yavukluk hakkı “yakınlık hakkı” (Karamanlioğlu, 1970: 69).

evnün tünlükini “evinin penceresini” (Karamanlioğlu, 1970: 74).

er ermeslik ‘aybı “erkek olamamak kusuru” (Schinkewitsch, 1947: 77).

3.2.5. Kıpçak Türkçesi:

hanlık daçı “krallık tacı” (KLS, 89).

tengri sövmekligi “Tanrı sevgisi” (KLS, 164).

yigitlik sıfatı (GT, 396).

3.2.6. Çağatay Türkçesi:

bulûgluknı ‘alâmeti “erginliğin alâmeti” (Eckmann, 2003: 277).

berklik serv-i revân “servinin yaprağı” (AL, 369).

müslmânlık dinini (Zülfikar, 1974:169).

dilrubâlîğ libâsı “dilrubâlık elbisesi” (Eckmann, 2003: 151).

3.2.7. Eski Anadolu Türkçesi:

Tanrının birliği (DK I, 179) “Tanrının birliği”.

senin dillülüğün “senin dilliliğin” (TAS II, 1156).

konukluk sofrası (TAS IV, 2646) “misafir sofrası”.

gönül oñatlığı (TAS V, 2992).

hiç kimsenin tanıklığı (TAS V, 3725) “hiç kimsenin şahitliği”.

Rum memleketi baskaklığına (TAS I, 409) “Rum ülkesi valiliğine”.

rûzgâr katılıklarına (TAS IV, 2347).

3.2.8. Osmanlı Türkçesi:

sakızlık ağacının yemişi (TAS V, 3256) “çitlembik ağacının meyvesi”.

dünyanın dirliği (TAS II, 1175) “dünyanın hayatı”.

resulün gerçekliğine (TAS III, 1655) “Resul’ün dürüstlüğüne”.

düğün konukluğu (TAS IV, 2648) “düğün misafirligi”.

gemin suluğunda (TAS V, 3574) “düvenin su kabında”.

yangın kızılığı (KAT, 1128).

kapu aralığı (KAT, 27).

Osmanlı İmparatorluğu (Deny, 2001: 318).

3.2.9. Türkiye Türkçesi:

Anadolu Beylikleri (BTS).

bir ordu kumandanlığı bölgesinde (BTS).

ağaçlıklar arasına (BTS).

belgelik müdürü (BTS).

patates tohumluğu (BTS).

bu yılın yıkılıkları (BTS).

yüzümün sarılığı (BTS).

hayatın azadeliğine (BTS).

3.2.10. Türkmen Türkçesi:

seniň yagşılıgıň “iyiliğin” (ÇTŞ, 50-51).

seniň yamanligıň “kötülüğün” (ÇTŞ, 50-51).

erkanalık *hudayıň* “hürriyet zanrın” (ÇTŞ, 102-103).

tanışlık *kadasın* “tanıdıklık kâidesini” (ÇTŞ, 110-111).

dostarmıñ dostluğı “dostlarımın dostluğu” (ÇTŞ, 466).

3.2.11. Özbek Türkçesi:

yãmânlik körmäsligini “kötülük görmemeyi” (TLG, 337).

tâğ ârâligidä “dağ geçitinden” (TLG, 341).

icâd erkinligi “yaratıcılığın gücü” (TLG, 351).

ättârlık mällârı “tuhafiye” (KTLS, 903).

3.2.12. Yeni Uygur Türkçesi:

iş birligi “işbirliği” (TLG, 419).

açarçilik jilliri “açlık yılları” (UTS, 2).

advukatlık işleri “avukatlık işleri” (UTS, 4).

dağ arilligi “dağ aralığı” (UTS, 16).

işniñ cıqligi “işin çokluğu” (UTS, 62).

3.2.13. Kırgız Türkçesi:

taandık kategoriyası “aitlik kategorisi” (Öner, 1998: 115).

adamdık daracasın “insanlık derecesini” (Öner, 1998: 196).

balanın alalıǵı “çocukların müsavatsızlığı” (KS I, 20).

byudjettik tekşerüü “bütçe tetkiki” (KS I, 158).

fraksiyaçılık küröşü “hizip mücadelesi” (KS I, 345).

Sovet grajdandıǵı “Sovyet vatandaşlığı” (KS I, 346).

kandidattık staji “namzetlik stajı” (KS II, 397).

koomçuluk uyuktarı “içtimaî teşkilâtlar” (KS II, 485).

koomçuluk kamsızdıǵı “içtimaî teşkilât” (KS II, 485).

üy tiriçiliǵı “ev işleri” (KS II, 739).

3.2.14. Kazak Türkçesi:

psihologiyalık dayarlıgı “psikolojik hazırlığı” (Öner, 1998: 124).
Jemiylanıñ suluvlıgın “Jemiyla’nın güzelliğini” (Öner, 1998: 215).
sudyalıq ǵılımdı “hakimlik ilmini” (TLG, 476).
doktorlıq ǵılım “doktorluk ilmi” (TLG, 476).
muǵalimdik ǵılımın “öğretmenlik ilmini” (TLG, 476).
eldiginin belgisi “milletliğinin belirtisi” (KZK, 74).
aǵalık borışımız “ağabeylik görevi” (KTTK, 25).

3.2.15. Kazan-Tatar Türkçesi:

bir tap barlıkı “bir lekenin varlığını” (Öner, 1998: 123).
hezirlik işlerin “hazırlık işlerini” (Öner, 1998: 221).
askar başlıgı “komutan” (Kakuk, 1999: 13).
şehir başlıgı “şehrin yöneticisi” (Kakuk, 1999: 13).
azatlıkıñıñ kuyaşı “hürriyetin küneşi” (Özkan, 1994: 124-125).

3.3. İKİLEMELERDE KULLANILIŞI

3.3.1. Eski Uygur Türkçesi:

yigülük içgülük aşın suvsuşın “yenilip içilecek yiyecek-içecek” (AY, 45).
oxşatǵulıksız yoleştürgülüksüz “eşsiz benzersiz” (EDPT, 97).
ağırlıq yinilik “ağırlık hafiflik” (EDPT, 950).
Irak yertin yakın köñülin ençlik esenlik ayudı ıdır biz. “Uzak yerde fakat yakın kalple biz sizin esenliğinizi dile getiriyoruz.” (Erdal, 1991, 126).
urluqumuz özlügümüz “çocuğumuz akrabağamız” (EDPT, 229).
tıñlıqlarınıñ asıǵlıqı menjiliki üçün “canlıların faydalılıkları mutlulukları için” (EDPT, 245).

Biz yoğadguluğ emgengülüğ bolmalım. “Biz mahvolmayalım.” (Koç, 2002: 329).

işletgüluğ yunlağuluğ “kullanılacak yararlanılacak” (Koç, 2002: 336).

ülgülüğ tenglig er- “ölçülmek” (Üİ, 182).

3.3.2. Karahanlıca:

yakınlık yağıkluğ yıratı kadaş “?” (EDPT 901).

ağırlık ucuzluğ “değer” (Ölmez, 1997: 23).

hurmet ağırlık “hürmet, itibar, izzet-ikram” (Ölmez, 1997: 37).

3.3.3. Harezmi Türkçesi:

Kafirlerğa açlık kahtlık du’asın kıldı. “Kafirlerle açlık kıtlık duasını kıldı.” (Erdem, 2005: 198).

Arıgılık paklık saña turur. “Temizlik saflık sanadır.” (Erdem, 2005: 199).

Yetti baş yaş buğdaylar kenlik uçuzluğ turur. “Yedi baş yaş buğdaylar bolluk çokluktur.” (Erdem, 2005: 201).

Yetti baş yaş buğdaylar tarlık açlık turur. “Yedi baş yaş buğdaylar yokluk kıtlıktır.” (Erdem, 2005: 204).

Huccet ketürdi tağı yak yavukluğnı... “Delil getirdi ve akraba yakınlığı...” (Erdem, 2005: 206).

Karañuda yalguzluğ mütehayyirlik birle tururmen. “Karanlıkta yalnızlık şaşkınlık ile dururum.” (Erdem, 2005: 206).

Canını yavaşlık yumşaklık birle alğıl. “Canını yavaşlık yumuşaklık ile al.” (Erdem, 2005: 206).

Erteke tegi yığlamak zarılık birle tünni ehya kıılır erdi. “Ertesi güne kadar ağlama sızlanma ile geceyi ihya kılırdı.” (Erdem, 2005: 207).

Menim za’if yazukluğ ümmetlerim birle. “Benim zayıf günahkar ümmetlerim ile.” (Erdem, 2005: 208).

Menim yazuqluqlıkm yazuqsızlıkm belgölüg bolmağunça çıkmasmañ.
 “Benim günahkarlığım günahsızlığım ortaya çıkmayınca çıkmayacağım.”
 (Erdem, 2005: 214).

Amma açlık susağlıkğa feryad kılurlar. “Amma açlık susuzluğa feryad ederler.” (Erdem, 2005: 215).

3.3.4. Kıpçak Türkçesi:

çevüklük şâtırlık “çeviklik ve beceriklilik” (Pritsak, 1988: 129-130).

3.3.5. Çağatay Türkçesi:

açlık susalık “açlık ve susuzluk” (Eckmann, 2003: 277).

tuşluğ tuş “yerli yerine” (AL, 207).

3.3.6. Eski Anadolu Türkçesi:

dostluğun düşmenlüğün “dostluğunu düşmanlığını” (DK I, 245).

kalınlığı kaftanlığı “çeyizliği elbiseliği” (DK I, 185).

birliğin varlığı (DK I, 177) “birliğin varlığını”.

3.3.7. Osmanlı Türkçesi:

aralık aralık “vakit vakit, zaman zaman” (KAT, 27).

iplik iplik “tel tel” (KAT, 234).

3.3.8. Türkiye Türkçesi:

bağlık bahçelik “bağı, bahçesi çok olan” (BTS).

iyilik güzellik (TSTD, 261).

ölümlük dirimlik (TSTD, 261).

fellik fellik (TSTD, 261).

dirlik düzenlik (TSTD, 262).

bağlık bahçelik “bağı, bahçesi çok olan” (BTS).

dört dörtlük “tam, kusursuz, mükemmel” (BTS).

güllük gülistanlık “bolluk ve rahatlık” (BTS).

günlük güneşlik “açık ve bol ışıklı, sıcak, yağışsız (yer veya hava)” (BTS).

iplik iplik “yol yol” (BTS).

3.3.9. Azerbaycan Türkçesi:

herki hekilik “karışıklık, kanunsuzluk” (AE, 600).

3.3.10. Türkmen Türkçesi:

gapma-garşılık “tezat” (KTLS, 885).

dım-dırsılık “sepsessizlik” (ÇTŞ, 54-55).

3.3.11. Özbek Türkçesi:

karämä-karşilik “tezat” (KTLS, 885).

sihät-sälâmätlik “sıhhat selâmetlik” (ÖTS, 307).

yetimlik yetimligiñ “yetimlik yetimliğin” (ÇTŞ, 70-71).

3.3.12. Yeni Uygur Türkçesi:

aç-tokluk “açlık ve tokluk” (UTS, 2).

aç- yalıñaçlık “açlık ve çıplaklık” (UTS, 3).

aman-esenlik “esenli, sağlık” (UTS, 10).

bala-çaķilik “çoluklu çocuklu” (UTS, 68).

ķarimu-ķarşılık “karşıtlık, zıtlık” (UTS, 223).

3.3.13. Kırgız Türkçesi:

karama-ķarşılık “tezat” (KTLS, 884).

3.3.14. Kazak Türkçesi:

zorlık-zombılık “baskı göstermek, eziyet etmek” (KZK, 117).

üzdik-sozdık “biri önde, biri arkada olmak” (KZK, 295).

künbe-kündük “her günlük, günlük” (KTTK, 258).

3.3.15. Kazan-Tatar Türkçesi:

kapma-ķarşılık “tezat” (KTLS, 885).

min minlikten “bencilikten” (Özkan, 1994: 128-129).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. EKİN ÇEKİM EKİ TEMAYÜLÜNDE KULLANILIŞI

Çekim ekleri, kök veya gövdeye işleklik kazandıran eklerdir. Yapım eklerinin görevi, sadece eklendiği kelime dahilindedir. Ancak çekim eklerinin görevi, kendisinden sonra gelen kelimeyi de ilgilendirmektedir (Ergin, 2004: 124-125). Çekim ekleri, eklendiği kelimeyi kendisinden sonra gelen kelimeye bağlamaktadır. Kelimeyi işletmektedir.

Banguoğlu, *+Ilk/+Iuk* isimden isim yapım ekinin çekim ekine benzer kullanılışının olduğundan bahsetmektedir. Bu çekim hâlini “içinlik hâli” olarak tanımlamaktadır (Banguoğlu, 2004: 193). Tezimizde de bazı örneklerde çekim temayülü hissedilmektedir. Bu temayül, Eski Türkçede dahi görülmektedir.

+Ilk/+Iuk ekinin geçici isim yaptığı kelimelerde ve sıfat tamlaması oluşturduğu kelime gruplarında, çekim ekine benzer kullanımı dikkat çekmektedir. Bu durumda, yeni bir kelime türetmekten öte, “için” anlamıyla kelimeyi işlettiğinden söz edilebilir.

4.1. ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ:

iki sağlık koyun “iki süt veren koyun” (EDPT, 809).

Maña Satağa yunlağlıg böz kergek bolur. “Bana, Sata’ya kullanmak için bez kerekir.” (EDPT, 952).

Altun kümüş kazğanmañ bir acunluğ taşım ol. (Sertkaya, 1986: 57).
“Altın ve gümüş kazanç değildir, dünya için taşımdır.”

4.2. KARAHANLI TÜRKÇESİ:

- eteklik* böz “etek yapılacak olan bez” (DLT I, 152).
etlik koy “kesilmek için hazırlanan koyun” (DLT I, 101).
konukluk ev “konuk için ayrılan ev” (DLT I, 504).
oçaklık yer “ocak yeri” (DLT I, 150).
etüklük sağı “mest yapmak için ayrılan deri” (DLT I, 152).
yamağlık böz “yama yapmak için hazırlanmış bez” (DLT III, 51).
Yarınlık iş it. “Yarının işini yap.” (EDPT 971).

4.3. HAREZM TÜRKÇESİ:

- kefenlik* böz “kefenlik kumaş” (NF, 213).
tañrılık dost “ahiret arkadaşı” (NF, 403).
könleklük “elbiselik (kumaş)” (NF, 259).
tonluk “elbiselik” (NF, 430).

4.4. KIPÇAK TÜRKÇESİ:

- yamalık* “yama için hazırlanmış şey” (EZFT, 86).
tañrılık “Allah için, Allah’a lâayık” (GT, 369).
dünyilik “dünyalık” (KTS, 67).

4.5. ÇAĞATAY TÜRKÇESİ:

- tonluk* “libaslık kumaş” (ÇO, 193).
aşlıg “hubûbat, zahîre” (ÇEK, 47).
bahtalık “koyunluk, koyun için” (ŞHD, 363).
dünyelik “dünyalık, dünya, yeryüzü” (DK II, 99).

4.6. OSMANLI TÜRKÇESİ:

bayramlık esvâb “bayramlık giyisiler” (KAT, 278).

bir defalık (Deny, 2001: 318).

bu seferlik (Deny, 2001: 318).

bu gecelik (Deny, 2001: 318).

4.7. TÜRKİYE TÜRKÇESİ:

perdelik “perde yapmaya elverişli (kumaş)” (BTS).

sirkelik üzüm (BTS).

müsveddelik (TSTD, 253).

bonfilelik (TSTD, 254).

tohumluk (Zülfikar, 1991: 111).

mevsimlik (Zülfikar, 1991: 111).

gömleklilik (Zülfikar, 1991: 111).

ailelik “aileyle ilgili olan, aileye özgü olan” (BTS).

4.8. AZERBAYCAN TÜRKÇESİ:

nəzərlik “nazarlık” (KTLS, 642).

astarlıq “astarlık kumaş” (ATS I, 58).

aşıqlıq “aşık emiğinin dizde saklandığı yer” (ATS I, 59).

4.9. TÜRKMEN TÜRKÇESİ:

yazlık “yaz için yiyecek” (TTS, 685).

4.10. ÖZBEK TÜRKÇESİ:

yollik “yolluk” (KTLS, 993).

uruğlik “tohumluk” (ÖTS, 338).

4.11. YENİ UYGUR TÜRKÇESİ:

keçilik köynäk “gecelik giyisi” (KTLS, 261).

yolluk “yolluk” (KTLS, 993).

ahiretlik “kefin” (UTS, 5).

çüşlük tamaq “öğle yemeği” (UTS, 89).

4.12. KIRGIZ TÜRKÇESİ:

körümdük “görümlük” (Öner, 1998: 37).

bir carmalık bugday “bir defa carma pişirmeye yetecek kadar buğday” (KS I, 183).

üröndük “tohumluk” (KS II, 797).

düynölük “dünyalık” (KS I, 319).

huligandık kılık “holiganca hareket” (KS I, 347).

4.13. KAZAK TÜRKÇESİ:

köylektik “gömlleklik” (Öner, 1998: 36).

joldık “yolluk” (KTLS, 992).

ayttık kiymi “bayramlık elbise” (KZK, 9).

tukımdık “tohumluk” (KZK, 277).

4.14. KIRIM-TATAR TÜRKÇESİ:

urluklık “tohumluk, tohuma uygun” (eneli, 1997: 12).

uylelik yuku “le uykusu” (eneli, 1997: 13).

akşamlık aşı “akşam yemeği” (eneli, 1997: 13).

sabahlık aşı “sabah (için) kahvaltı” (eneli, 1997: 13).

4.15. KAZAN-TATAR TÜRKÇESİ:

klmeklik “gömleklik” (ner, 1998: 36).

albarlık “şalvarlık” (ner, 1998: 36).

tirislik “gübrelik” (ner, 1998: 36).

yullık “yolluk” (KTLS, 993).

SONUÇ

Tezimizde, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde *+Ilk/+IUK* isimden isim yapma ekini incelemeye çalıştık. Diğer yapım eklerinin olduğu gibi, *+Ilk/+IUK* ekinin de işlev ve anlam dallanmaları bakımından detaylı bir tahlile ihtiyacı vardır. Söz konusu çalışmamız, bu ihtiyaç doğrultusunda ortaya çıkmıştır.

Tarihî Türk lehçelerinde dönemin özelliklerini yansıtan eserlerden ve sözlüklerden, çağdaş Türk lehçelerinde de gramer ve sözlüklerden yararlanarak elde edilen *+Ilk/+IUK* ile türemiş kelimeler neticesinde, *+Ilk/+IUK* ekinin otuz dört işlevi ve anlam dallanması tespit edilmiştir. Bu işlev ve anlam dallanmalarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. İsimlerden “tahsis, bir şey için” anlamında isimler ya da sıfatlar türetir: *sirkelik* “üzüm” (BTS), *tonluk* “elbiselik” (NF, 430), *uruğluk* “buğday” “tohumluk için saklanmış buğday” (DLT I, 149).
2. Yer ve mekân isimleri türetir.
 - Kökteki ismin grup halinde bulunduğu yeri ifade eden isimler türetir: *erüklük* “erik bahçesi” (DLT I, 152), *kavunluk* “kavun, karpuz tarlası” (GT, 290), *bademlik* (TSTD, 261).
 - Kökteki ismin korunduğu, saklandığı yeri ifade eden isimler türetir: *samanlık* “saman saklanan yer” (BTS), *odunluk* (TTS, 482), *ambarlık* “ambarlık” (TTRS, 21).
 - Temele bağlı olarak, “kim için, ne için” olduğunu gösteren mekân, yer isimleri türetir: *aşlık* “mutfak” (DLT I, 114), *işlik* “iş yeri, iş yapılan yer, ticarethane” (TAS III, 2123).
 - Diğer anlamlarda yer isimleri türetir: *asmalık* “çardak, kameriye” (TAS I, 246), *harabelik* “harap olmuş yer, ören” (BTS), *tepâlik* “tepelik” (ÖT, 262).
3. İsimlere ve sıfatlara soyutluk kazandırır.

4. İsimlere ve sıfatlara gelerek “durum, hâl, özellik” bildiren soyut isimler türetir: *üzüklük* “ayrılma, kesiklik” (EDPT 286), *arukluk* “yorgunluk” (DLT I, 150), *mertlik* “yiğitlik” (BTS).
5. Mastarlardan sonra gelerek iş, oluş veya kılışın ismini teşkil eder: *ölmeklik* “ölmek, ölüm” (KTSV, 210), *sevmeklik* (Deny, 2001: 424), *aldanmazlık* “aldanmamak” (ÇTŞ, 534).
6. İsimlerden “dönem, çağ” bildiren soyut isimler türetir: *yiğitlik* “gençlik” (GT, 396), *şahlık* “bir kimsenin saltanat dönemi” (BTS).
7. “ait olma, ...e mahsus, sahip olma” ifadesi taşıyan kelimeler türetir: *tamuğluk* “cehennemlik”(NF, 402), *dünyâlık* “dünyalık” (KTS, 67), *grammatiklik* “gramere ait” (UTS, 134).
8. “gereklilik, amaç” ifade eden kelimeler türetir: *tuyguluk bilgülük yol* “duyulası bilinesi yol” (EDPT, 331), *evlik* “ev için gerekli eşya” (KTS,77), *davalık* “davayı gerektiren” (BTS).
9. İsimlerden “rütbe, statü” bildiren isimler, sıfatlar türetir: *sultanlık* “sultanlık” (EZFT, 242), *mareşallik* “mareşal sanı” (BTS), *paşalık* “paşalık (TTRS, 318).
10. Zaman kavramlarına gelerek “süreç” ifade eden sıfatlar türetir: *senelik* “yıllık” (BTS), *bişillik* “beş yıl süren” (ATS I, 122).
11. Köke bağlı süreç içinde hak edilen şeyi ya da zamanın düzenli olarak devamını ifade eden isimler veya sıfatlar türetir.
12. Eşya, araç, aygıt ismi türetir: *suvluk* “su teknesi, yalak” (EDPT, 788), *inyâlix* “iğnelik” (ADL I, 264), *ottuk* “çakmak” (TLG, 502).
13. Bedenin bazı kısımlarının ismini ve organ, doku ismi türetir: *uyluk* “oyluk kemiği” (DK II, 305), *uykuluk* “karaciğer; dalak” (BTS), *guşaklık* “bel” (TTS, 313).
14. “Üveylik” ifade eden kelimeler türetir: *oğlanlık* “oğlanlık, evlatlık” (KTS, 203), *dayılix* “üvey dayı”(ADL I, 127), *ecelik* “üvey anne” (TTS, 192).
15. Eklendiği kelimenin anlamını pekiştirir: *kullukluk* “kulluk” (ÇO, 133), *acılık* “ızdırap, meşakkat, acı” (TAS I, 5), *gicelik* “gece” (TTS, 271).

16. Topluluk veya belli bir grup ismi türetir: **gençlik** “genç insanların bütünü” (BTS), **beşlik** “beşlik” (TLG, 185), **jüzdik** “yüz askerden oluşan birlik” (KTTK, 188).
17. İsimden ölçü ve miktar bildiren isimler türetir: **akçalık** “akçelik, akçe kadar” (NH, 258), **tonluk** (Zülfikar, 1991: 112).
18. Unvanlardan topluluğa ait toprak, ülke ve yönetim şeklini ifade eden türetir: **krallık** “kral tarafından yönetilen devlet ve bu devletin toprağı” (BTS), **patşalık** “padişahlık, devlet” (Kakuk, 1999: 86), **badısalık** “çarizm, mutlakiyet rejimi” (KS I, 78).
19. “bir meslekle uğraşma veya uğraş edinme” anlamı veren isimler türetir: **pâsbânlık** “bekçilik” (HŞ, 35), **ğavvaslık** “dalgıçlık” (ŞHD, 437), **ebelik** (BTS).
20. İsimlerden hayvan isimleri türetir: **keklik** “keklik” (DLT I, 479), **güllük** “beygir, at” (BTS), **iynelik** “ince, uzun, uçan haşarat”(KZK, 120).
21. Eklendiği kelimeye “kaplama” anlamı veren renk ismi türetir: **ağlık** “beyazlık” (ÇO, 6), **sarılık** “sarı renk” (KAT, 805), **karılık** “siyahlık, karalık” (UTS, 223).
22. Eklendiği kelimeyi bitki ismi yapar: **yüzerlük** “sedefotu” (EDPT, 988), **büylük** “gonca” (TAS I, 745), **develik**: “ebegümeci” (Küçüker, 2010: 406).
23. Kurum ismi türetir: **muyanlık** “hayırsever bir kurum” (EDPT 773), **ahilik** (TSTD, 259), **nazirlik** “bakanlık” (TLG, 216).
24. Bir akıma , bir düşünceye ve dini inanışa bağlılığı ifade eden kelimeler türetir: **müslmânlık** “müslümanlık” (NF, 305), **liberallik** “liberalizm” (Deny, 2001: 318).
25. Çeşitli bilim dallarını gösteren isimler türetir: **tilşunâslık** “dilbilim” (ÖTS, 326), **türkşnaslık** “Türklük bilimi, Türkoloji” (Çeneli, 1997: 64).
26. İsimlerden “benzerlik, gibilik” ifade eden soyut isimler türetir: **rûbehlik** “tilkilik, kurnazlık” (MN, 334), **çocukluk** “çocuksuluk” (Deny, 2001: 315).

27. Hastalık ismi türetir: *gürüzlük* “kamburluk” (TAS III, 1883), *kekelik* “kekemelik” (BTS).
28. Çocuk oyunu ismi türetir: *evcilik* (Karadoğan, 2004: 544), *ılgılıh* “çocuk oyunu adı” (ADL I, 366).
29. Yiyecek ismi türetir: *kovurluk* “kavurga, kavrulmuş hububat” (KTS, 155).
30. Eklendiği isme küçültme anlamı verir: *iplik* “iplik, (ince) ip” (KLT, 18), *Zileylük* “Züleyha kız isminin sevgi ve küçültme bildiren şekli” (Şahin, 1999: 414).
31. Eklendiği kelimeyi zarf yapar: *hălâlik* “şimdilik, henüz” (TLG, 185), *bunçâlik* “bu kadar” (TLG, 351).
32. +*ll*/+*lU* anlamlı kelimeler türetir.
33. +*DA* ekinden sonra kullanıldığında sıfat veya kalıcı isim yapar: *ondalık* (KAT, 224), *ķandalık* (Deny, 2001: 138), *köndâlik* “karne” (Türkyılmaz, 1998: 172).
34. Tarihî lehçelerde -*gU* ekiyle birleşerek sıfat yapar. Aynı zamanda bu ekle gelecek zaman ve gereklilik kip ekini teşkil eder: *ölgülük* *öği* “ölünesi zaman” (EDPT, 35), *ıdalağuluk* “vazgeçecek” (EDPT, 59), *bolğuluk*. “olmalı” (EDPT 492).

Taradığımız eserlerden tespit ettiğimiz kelimelerde +*llk*/+*lUk* eki, en çok sıfatlardan soyut isimler türetmiştir.

Tezimizde ekin eski ve yaşayan lehçelerdeki bütün fonksiyonları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Fakat çok işlek ve kullanım sahası çok geniş olan söz konusu ekin, tezimizde yer verilen fonksiyonlardan daha fazla fonksiyonları olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Tezde, ekin daha önce gramerlerde bahsedilmeyen gereklilik anlamı üzerinde durulmaktadır. Ekin tarihî lehçelerde -*gU* sıfat-fiil ekiyle birleşerek; bugünkü lehçelerde ise, -*mA* ekiyle birleşerek ya da tek başına gereklilik bildirdiği saptanmıştır: *ađķanğuluk* *üzülmek* “bağlanması gerekli” (AY, 52),

bilgölüki körgölük “bilinmesi görülmesi gerekli” (AY, 56), *davalık* “davayı gerektiren”. Ayrıca iki örnekle, küçültme anlamında da kullanıldığı ispatlanmaya çalışılmıştır.

Yukarıda sıralamış olduğumuz *+llk/+lUk* ekinin işlev ve anlam dallanmalarının lehçelere göre dağılımı Tablo 1.’ de verilmiştir.

Bu çalışmadaki bazı örneklerde, ekin çekim eki gibi kullanılışlarına rastlanmaktadır: *yunlağılığ böz* “kullanmak için bez” (EDPT, 952), *tañrılık* “Allah için, Allah’a lâyük” (GT, 369), *yamağılık böz* “yama yapmak için hazırlanmış bez” (DLT III, 51) gibi. Bu örneklerde ek, yeni bir kavramı karşılamamıştır. Tıpkı bir çekim eki gibi kendisinden sonra gelen kelimeyle bağlantı kurmuş, eklendiği kelimeyi görev bakımından etkilemiştir. Böylece bu ekin Eski Türkçe de dahi çekim temayülünde olduğu sonucuna varabiliriz. Yapılacak olan diğer çalışmalarda ekin çekim vasfı etrafıca ele alınmalıdır.

Tezde, Karluk ve Kıpçak lehçelerinde *+llk/+lUk* ekinin Türkiye Türkçesindeki *+ll/+lU* anlamını verdiği görülmektedir. Hatta Yeni Uygur Türkçesinde *+ll/+lU* eki yoktur; *+llk/+lUk*, *+ll/+lU* için de kullanılmaktadır. Türk dili üzerinde çalışanlar bu iki ek arasındaki farklılıkları ortaya koymuş olmalarına rağmen, anlamsal olarak bakıldığında da bu iki ekin birbiriyle ilgili olduğu görülmektedir. Örneğin her iki ek de “ait olma, -e mahsus” anlamlarını verebilmektedir; ancak birinde bu anlam daha belirgindir. *-mA*, *+ll* ile birleşerek gereklilik bildirmektedir. Aynı ek, *+llk* ile birleştiğinde de gereklilik ifade edebilmektedir: *görmelik* (TSTD, 254) “görülmesi olan”, *öğrenmelik* (TSTD, 254) “öğrenilmesi gerekli olan” gibi. O halde bu iki ek arasında bir bağlantı kurulabilir mi? Geçmişte *+llk/+lUk* ve *+ll/+lU* ekinin tek bir ek olduğundan ya da bu eklerin köken birliğinden bahsedilebilir mi? Bu soruların cevabını bulmak için, bütün lehçelerde *+llk/+lUk* ve *+ll/+lU* ekinin karşılaştırmalı olarak derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar tam olarak ortaya koyulmalı ve etimolojileri yapılmalıdır.

Sonuç olarak *+llk/+lUk* ekiyle, *+ll/+lU* eki arasındaki şekil ve anlam ilişkisi, üzerinde dikkatle durulmaya değer bir husustur.

KAYNAKLAR

ALTAYLI, Seyfi; **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü (I-II)**, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1994.

ALTINEL, Esi; **(Türkmence-Türkçe Sözlük'e Göre) Türkmen Türkçesinde Kelime Yapımı**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Niğde, 2003.

ARAT, Reşit Rahmeti; **Kutadgu Bilig III İndeks**, İstanbul, TKAE Yayınları, 1979.

-----; "Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı", **Türk Dili**, Cilt IV, Sayı 37-48, Ankara, TDK Yayınları, 1954-1955.

ATA, Aysu; **Nehcü'l-Feradis-III Dizin-Sözlük**, Ankara, TDK Yayınları, 1998.

ATALAY, Besim; **Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it Türkiyye**, İstanbul, TDK Yayınları, 1945.

-----; **Türkçede Kelime Yapma Yolları**, İstanbul, İbrahim Horoz Yayınevi, 1946.

-----; **Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme**, İstanbul, TDK Yayınları, 1941.

-----; **Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1970.

-----; **Divanü Lûgat-it-Türk "Çeviri" I**, 5. Baskı, Ankara, TDK Yayınları 2006.

-----; **Divanü Lûgat-it-Türk "Çeviri" II**, 5. Baskı, Ankara, TDK Yayınları 2006.

-----; **Divanü Lûgat-it-Türk "Çeviri" III**, 5. Baskı, Ankara, TDK Yayınları 2006.

-----; **Divanü Lûgat-it-Türk Dizinini "Dizin" IV**, 5. Baskı, Ankara, TDK Yayınları 2006.

Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti I. Cilt A-L, redaktörler: M. Ş. Şireliyev, M. İ. İslamov, Ankara, TDK Yayınları, 2010.

BANG, W.; **Köktürkçeden Osmanlıcaya**, çev.: Tahsin Aktaş, Ankara, TDK Yayınları, 1996.

BANGUOĞLU, Tahsin; **Türkçenin Grameri**, Ankara, TDK Yayınları, 2004.

BARUTÇU, ÖZÖNDER, Sema; “Eski Türkçede Kaltı ve Nelük Kelimeleri Üzerine”, **Türkoloji Dergisi**, Cilt: X, Sayı:1, Ankara, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1992, s. 71-76.

BATTAL, Aptullah; **İbn-i Mühennâ Lûgati**, 3. Baskı, Ankara, TDK Yayınları, 1997.

BEHBUTOV, Sefi; **Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti II. Cilt M-Z**, redaktörler: Akad. M. Ş. Şireliyev, M. İ. İslamov, Ankara, TDK Yayınları, 2003.

BEŞEN DELİCE, Tuna; “Türkmen Türkçesindeki +İlk Ekinin İşlevleri”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 9 , Sayı 1, 2007, s. 149-162.

BİLGEGİL, Kaya; **Türkçe Dilbilgisi**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1984.

BİLGİN, Azmi; **Nazmü'l Hilâfiyyat Tercümesi**, Ankara, TDK Yayınları, 1996.

BİRAY, Himmet; **Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim**, Ankara, TDK Yayınları, 1999.

BOROVKOV, A. K.; **Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII. XIII. Yüzyıllar)**, çev.: Ebülfez Amanoğlu-Halil İbrahim Usta, Ankara, TDK Yayınları, 2002.

Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (07.05.2011).

CAFEROĞLU, Ahmet; **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, TDK Yayınları, 1968.

CANPOLAT, **Mustafa**; **Mecmû'atü'n-Nezâ'ir**, Ankara, TDK Yayınları, 1995.

CELAL, Mir, Hüseyinov, Firidun; **Örneklerle XX. Esr Azerbaycan Edebiyatı**, (haz.: Kemal YAVUZ, Erol ÜLGİN), Ankara, Akçağ Yayınları, 2008.

CLARK, Larry; **Turkmen Reference Grammar**, Turcologica 34, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1998.

CLAUSON, Sir Gerhard; **An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish**, Oxford, 1972.

COŞKUN, Volkan; **Özbek Türkçesi Grameri**, Ankara, TDK Yayınları, 2000.

- ÇENELİ, İlhan; **Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri**, çev.: Mustafa Argunşah, Ankara, TDK Yayınları, 1997.
- ÇETİN, Engin; **On Üçüncü Yüzyıl Öncesi Türkçesinde Soru**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Adana, 2008.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf; **Türkçede Ekler-Kökler-Gövdeler** İstanbul, Cem Yayınları, 1991.
- DELİCE, H. İbrahim; "Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, Sayı , 9 Mart 2001, 135-150.
- DEMİRCAN, Ömer; **Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Birleşmeleri**, Ankara, TDK Yayınları, 1977.
- DENY, Jean; **Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)**, çev.: Ali Ulvi Elöve, İstanbul, Maarif Vekaleti, 1941.
- DEVELİ, Hayati; **Azerî Türkçesi Lügati**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını (Mezuniyet Tezi), Erzurum, 1992.
- DİLÂÇAR, Agop; **Kutadgu Bilig İncelemesi**, Ankara, TDK Yayınları, 2003.
- ; "Azerî Türkçesi", **Türk Dili-Belleten**, Seri:3, Sayı: 14-15, Ocak 1950, Ankara, 1951.
- DOĞAN, Enfel; "Türkiye Türkçesinde Nispet Ekini Karşılama Yolları", **İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXX, İstanbul 2003, s. 189-207.
- ECKMANN, Janos; **Çağatayca El Kitabı**, çev.: Günay Karaağaç, Ankara, Akçağ Yayınları, 2003.
- ; **Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, haz.: O.Fikri Sertkaya, Ankara, TDK Yayınları, 2003.
- EDİSKUN, Haydar; **Türk Dilbilgisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999.
- EMRE, Ahmet Cevat; "Ondördüncü Asır Türkçesinin Karşılaşmalı Kısa Sözlüğü", **TDAY-Belleten**, II Sayı: 5-6 Sontesrin (Kasım), Ankara, 1940.
- , **Türk Dilbilgisi**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1945.
- ERASLAN, Kemal; "-maklık/-meklik ve -mağçı/-mekçi Birleşik Ekleri Hakkında", **V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I**, 20-26 Eylül 2004, TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 927-928.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican; **Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-**, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları, 1984.

- ve diğeri; **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- ; **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Ankara, Akçağ Yayınları; 2004.
- (Editör); **Türk Lehçeleri Grameri**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2007.
- ; “Kâşgarlı Mahmud İlk Türk Gramercisi”, **Kâşgarlı Mahmud Kitabı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2008.
- , ALİYEYEV, Alaeddin Mehmedoğlu; **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Cep Sözlüğü 1**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- ERDAL, Marcel; **A Grammar of Old Turkic**, Leiden: Brill, 2004.
- ; **Old Turkic Word Formation Vol. I**, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1991.
- ERDEM, Mustafa Dursun; “Harezmi Türkçesinde İkişmeler ve Yinelemeler Üzerine”, **Bilig**, Sayı: 33, Bahar 2005, 189-225.
- EREN, Hasan; **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, 2. Baskı, Ankara, Bizim Büro Basım Evi, 1999.
- ERGİN, Muharrem; **Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin- Faksimile)**, 2. Baskı, Ankara, TDK Yayınları, 1989.
- ; **Dede Korkut Kitabı II (İndeks- Gramer)**, 3. Baskı, Ankara, TDK Yayınları, 1997.
- ; **Orhun Abideleri**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2007.
- ; **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, Bayrak Yayınları, 2004.
- ; **Azeri Türkçesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- EROL, ARSLAN, Hülya; **Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri**, Ankara, TDK, 2008.
- GABÄİN, Annemarie von; “Codex Cumanicus’un dili”, **Tarihî Türk Şiveleri**, çev.: Mehmet AKALIN, 3. baskı, Ankara, TKA Yayınları, 1998, 67-109.
- ; **Eski Türkçenin Grameri**, çev.: Mehmet Akalın, TDK Yayınları, Ankara, 2007.
- GEMALMAZ, Efrasiyap, TARIKTAROĞLU, Abdurrahman, AKSU TEZCAN, Belgin; **Türkçe Sözlük’ün Ters Dizimi**, Ankara, TDK Yayınları, 2004.

- GENCAN, Tahir Nejat; **Dilbilgisi**, Ankara, Tek Ağaç Eylül Yayıncılık, 2007.
- GURBANNEPEV, A., ATABEYEV, A.; **Çağdaş Türkmen Şiirlerinden Örnekler**, (Aktaran: Himmet Biray, Nergis Biray), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.
- GÜLENSOY, Tuncer; **Kırgız Türkçesi Grameri I (Fonetik –Morfoloji)**, Kayseri, Erciyes Üniv. yay., 2004.
- , SAĞINBAYEVA, Burul; **Kırgız Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Kırgız Türkçesi Sözlük**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2004.
- GÜLSEVİN, Güler; “Türkçede ‘Sıra Dışı Ekler’ ve Eklerin Tasnif-Tanımlama Sorunu Üzerine”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri-I**, Ankara, TDK Yayınları, 2004, s. 1267-1283.
- ; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, Ankara, TDK Yayınları, 1997.
- GÜNEŞ, Sezai; **Türk Dil Bilgisi**, İzmir, Çağlayan Matbaası, 2004.
- GRÖNBECH, K.; **Kuman Lehçesi Sözlüğü (Codex Cumanicus’un Türkçe Sözlük Dizini)**, çev.: Kemal Aytaç, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- ; **Türkçenin Yapısı**, çev.: Mehmet Akalın, Ankara, TDK Yayınları, 2000.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin; **Türk Dilinde Edatlar**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1984.
- ; **Karahanlı Türkçesi ve Grameri**, Ankara, TDK Yayınları, 1996.
- ; **Harezmi Türkçesi ve Grameri**, Ankara, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1997.
- ; **Kutb’un Husrev ü Şirin’i ve Dil Hususiyetleri**, Ankara, TDK Yayınları, 2000.
- HAMILTON, James Russell; **İyi ve Kötü Prens Öyküsü**, çev.: Vedat Köken, Ankara, TDK Yayınları, 1998.
- HATİBOĞLU, Vecihe; **Türkçenin Ekleri**, Ankara, TDK Yayınları, 1974.
- İLKÜL, Funda; **Yeni Uygur Türkçesinin Yapım Morfolojisi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.
- KAKUK, Zsuzka; **Kasantatarisches Wörterverzeichnis Aufgrund der Sammlung von Ignác Kúnos**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.

KASAPOĞLU, ÇENGEL, Hülya; **Kırgız Türkçesi Grameri -Ses ve Şekil Bilgisi-Metin-Çeviri-Dizin**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005.

KARA, Mehmet; **Türkmen Türkçesi Grameri**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2005.

KARADOĞAN, Ahmet; "Karanlık Kelimesinin Yapısına Dair", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 15, Güz 2007, s.117-123.

-----; "Türkiye Türkçesinde Birleşik Eklerle Oluşturulmuş Sözlük Öğeleri", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Cilt: LXXXVIII, Sayı: 634, Ekim 2004, s. 541-549.

KARAHAN, Leyla, ERGÖNENÇ, Dilek; **Hüseyin Cahit- Türkçe Sarf ve Nahiv**, Ankara, TDK Yayınları, 2000.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi; **Seyf-i Sarâyî-Gülistan Tercümesi**, Ankara, TDK Yayınları, 1989.

-----; "Nehcü'l-Ferâdis'in Dil Hususiyetleri I", **Türk Dili Edebiyatı Dergisi**, C. XVI, İstanbul, 1968, s.55-72.

-----; "Nehcü'l-Ferâdis'in Dil Hususiyetleri I", **Türk Dili Edebiyatı Dergisi**, Cilt XVIII, İstanbul 1970, s. 57-80

-----; **Kıpçak Türkçesi Grameri**, Ankara, TDK Yayınları, 1994.

KARASOY, Yakup; **Şiban Han Divânı**, Ankara, TDK Yayınları, 1998.

KARTALLIOĞLU, Yavuz; **"Atâmdän qalgän dälälär" : (atalarımdan kalan topraklar) metni esasında Özbek Türkçesi'nde isim**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2000.

KENESBAYOĞLU, İ.K. (Bşk.), **Kazak Türkçesi Sözlüğü**, (çev.: Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar), İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1984.

KERİM, Altay, KERİM, Leyla; **Dictionar Tatar, Turc, Roman = Tatarca, Türkçe, Romence Sözlük**, Editura Kriterion, 1996

KIRKILIÇ, Ahmet; **Şeyhülislâm Mehmet Esad Efendi Lehcetü'l-Lügat**, Ankara, TDK Yayınları, 1999.

KİRİŞÇİOĞLU, Fatih; **Saha (Yakut) Türkçesi Grameri**, Ankara, TDK Yayınları, 1994.

KOÇ, Kenan, BAYNİYAZOV, Ayabek, BAŞKAPAN Vehbi; **Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2003.

-----, DOĞAN, Oğuz; **Kazak Türkçesi Grameri**, Ankara, Gazi Kitapevi, 2004.

KOÇ, Nurettin; **İslamlıktan Önce Türk Dili ve Edebiyatı**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2002.

KONONOV A.N.; **Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka (Çağdaş Türk Dilinin Grameri)**, Moskova Leningrad, 1956. (basılmamış çeviri TDK kitaplığındadır.)

KORKMAZ, Zeynep; “**Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi** Üzerine”, **TDAY-Belleten**,. Ankara 1960, s. 175–180.

-----; **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, Ankara, TDK Yayınları, 2003.

-----; **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992.

KÚNOS, Ignaz; **Šejx Sulejman Efendi's Čagatay-Osmanisches Wörterbuch**, Budapest, 1902 (Şeyh Süleymân Efendi-i Buhârî, Luğat-i Čağatâyî ve Türkî-i 'Omânî, İstanbul, 1298 (=1881) 'dan uyarlama).

KÜÇÜKER, Paki; “Lüğat-i Müşkilât-ı Eczâ'da Türkçe Bitki Adları”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:3, Sayı:11, 2010, s.401-415.

LEWIS, G. L.; **Turkish Grammar**, Oxford, **Oxford** University Press, 2001.

MAHMUD, Nizamiddin, YAMAN, Ertuğrul; **Türkçe-Özbekçe Özbekçe-Türkçe Sözlük**, Taşkent, 1993.

MANSUROĞLU, Mecdud; “Türkçede -ğu Ekinin Fonksiyonları”, **TM**, C. X, İstanbul, 1953, s. 341-348.

-----; “Karahanlıca”, **Tarihi Türk Şiveleri**, çev.: Mehmet Akalın, Ankara, TKAE Yayınları, 1979, s.141-182.

-----; “Eski Osmanlıca”, **Tarihi Türk Şiveleri**, çev.: Mehmet Akalın, Ankara, TKAE Yayınları, 1988, s.247-276.

MUSAOĞLU, Mehman; **Türkolojinin Çeşitli Sorunları Üzerine Makaleler-İncelemeler**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2003.

MÜLLER, F. W. K.; **Uygurca Üç Hikaye**, çev.: S. Himran, İstanbul, TDK Yayınları, 1946.

NADAYAEV, V.M., vd.; **Drevne Tyurskiy Slovar**, Leningrad, 1969.

NALBANT, M. Vefa; "Dîvânu Lugâtî't-Türk'ün Söz Yapımı" **Kâşgarlı Mahmud Kitabı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008.

NECİP, Emir Necipoviç; **Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü**, çev.: İklil Kurban, Ankara, TDK Yayınları, 2008.

NEMETH, J.; **Turkish grammer: English adaptation of the German original**, Colombia University , 1962.

ORKUN, Hüseyin Namık; **Eski Türk Yazıtları**, İstanbul, TDK Yayınları, 1936.

ÖLMEZ, KARGI Zuhal; "Kutadgu Bilig'de İkilemeler (1)", **Türk Dilleri Araştırmaları 7**, 1997, 19-40.

ÖLMEZ, Mehmet; **Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm)**, Ankara, TDAD 1, 1991.

ÖNER, Mustafa; **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, Ankara, TDK Yayınları, 1998.

ÖZEL, Sevgi; **Türkiye Türkçesinde Sözcük Türetme ve Birleştirme**, Ankara, TDK Yayınları, 1977.

ÖZKAN Fatma; **Abdullah Tukay'ın Şiirleri, İnceleme-Metin-Aktarma**, TKAE Yayınları:136, Seri:IV-Sayı: A.38, Ankara, 1994.

-----; **Osmaniye Tatar Ağzı.**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.

-----; **Anar'dan Seçme Öyküler**, Ankara, Kül Sanat Yayınları, 2005.

ÖZKAN, İsa; **Türkiye ve Tatar Türkçesiyle Nasrettin Huca Mezekleri, Nasreddin Hoca Fıkraları**, Ankara, TİKA Yayınları, 1999.

ÖZMEN, Mehmet; **Ahmed-i Da'i Divanı (Dizin)**, Ankara, TDK Yayınları, 2001.

ÖZÖNDER BARUTÇU, F. Sema; **Üç İtigsizler (Giriş- Metin-Tercüme-Notlar-İndeks)**, Ankara, TDK Yayınları, 1998.

ÖZYETKİN, Melek; **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahanı Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi**, Ankara, TDK Yayınları, 1996.

PEKEL, Ali Galip; **Türkçe Kelime Üreme Yolları**, İstanbul, Maarif Vekâleti, 1943.

PELLIOT, Paul; **Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine**, çev.: Vedat Köken, Ankara, TDK Yayınları, 1995.

PRITSAK, Omeljan; **Ermeni Kıpçakçası**, çev.: Mehmet Akalın, Ankara, TKAE Yayınları, 1988, s.123- 132.

SCHINKEWITSCH, Jakob; “Rabgûzî Sentaksı”, (çev.: Sabit Paylı) **TDAY-Belleten**, Seri:3, Sayı:8-9, 1947.

SERTKAYA, Osman Fikri; “Eski Türk Şiirinin Kaynaklarına Toplu Bir Bakış”, **TD Dergisi**, Sayı: 409 ,Ocak 1986, s.43-80.

ŞAHİN, Erdal; **Yurt Konulu Tatar Cırları (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin)**, Ankara, TDK Yayınları, 1999.

Şemseddin Sami; **Kamus-ı Türkî**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1989.

TAMİR, Ferhat; **Barköl'den Kazak Türkçesi Metinleri (Gramer- Metin-Sözlük)**, Ankara, TKAE Yayınları, 1989.

TAŞ, İbrahim; **Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı**, Ankara, TDK Yayınları, 2009.

Tarama Sözlüğü I , II, III, IV, V, VI, Ankara, TDK Yayınları, 1963, 1996,1967,1969, 1971,1972.

TEKİN, Talat; “İslâm Öncesi Türk Şiiri”, **TD Dergisi**, Sayı: 409, Ocak 1986, s.3-42.

-----; **Orhun Türkçesi Grameri**, Türk Dilleri Araştırma Dizisi 9, Ankara, TDK Yayınları, 2000.

-----; ve diğerleri; **Türkmençe-Türkçe Sözlük**, Ankara, Simurg Yayınları, 1995.

TEZCAN, Semih; “Georg Kara - Peter Zieme: *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von Sa-skya Pandita und der Manjuśrīnā-masamgīti*. Berliner Turfantexte VIII. Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients. Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie. Akademie Verlag, Berlin, 1977. 148 s. + 50 tablo üzerinde 90 tıpkıbasım, 4°.” **TDAY-Belleten**, TDK Yayınları, Ankara 1978-1979, s.307-313.

TİMURTAŞ, Faruk K.; **Eski Türkiye Türkçesi: XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005.

TOPARLI, Recep; **Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't- Türkiyye**, Ankara, TDK Yayınları, 2003.

-----, ÇÖGENLİ, M. Sadi, YANIK Nevzat H.; **El-Kavanînü'l-Küllîye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye**, Ankara, TDK Yayınları, 1999.

- , ÇÖGENLİ, M. Sadi, YANIK Nevzat H.; **Kitâb-ı Mecnû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî**, Ankara, TDK Yayınları, 2007.
- , VURAL, Hanifi; KARAATLI, Recep; **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, 2. Baskı, Ankara, TDK Yayınları, 2007.
- Türk Gramerinin Sorunları**, Ankara, TDK Yayınları, 1999.
- TÜRKAY, Kaya; **Halit Ziya Bey Kavâid-i Lisân-ı Türkî (Türkçe Dil Bilgisi)**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.
- TÜRKYILMAZ, Fatma; **Kırım-Tatar-Başkurt Türkçesinde İsim**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara, 1999.
- UĞURLU, Mustafa, **Münyetü'l-Guzât**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- USER, Hatice Şirin; **Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**, Konya, Kömen Yayınları, 2009.
- ÜŞENMEZ, Emek; **Karahanlı Türkçesi Sözlüğü**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Kütahya, 2006.
- YILDIZ, Osman; **Yûsuf u Zelîhâ (destan-ı Yusuf) : giriş, inceleme, metin, dizinler**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2008.
- YILDIRIM, Talip; "Yeni Uygur Türkçesinde İsimden İsim Yapım Ekleri", **Türkoloji Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, Ankara, 2001, s. 255-262.
- YUDAHİN, K. K.; **Kırgız Sözlüğü**, Cilt:I, çev.: Abdullah Taymas, Ankara, TDK Yayınları, 1998.
- ; **Kırgız Sözlüğü**, Cilt:II, çev.: Abdullah Taymas, Ankara, TDK Yayınları, 1998.
- YUSUF, Berdak; **Türkçe-Uzbekçe ve Uzbekçe-Türkçe Lugat**, Taşkent, 1993.
- YÜCE, Bilâl; **Bâbü'r Dîvânı**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1995.
- YÜCE, Nuri; **Mukaddimetü'l-Edeb Harezmi Türkçesi İle Tercümeli Şuster Nüshası**, Ankara, TDK Yayınları, 1993.
- ZÜLFİKAR, Hamza; **Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları**, Ankara, TDK Yayınları, 1991.
- ; "Çağatayca Bir Kuran Tefsiri", **Türkoloji Dergisi**, Cilt: VI, Sayı: 1, 1974, s. 153-195.

EKLER

Tablo 1. Ekin İşlev ve Anlam Dallanmalarının Lehçelere Göre Durumu																	
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q
1	- ¹³⁵	+ ¹³⁶	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
3	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
4	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	-	+
5	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
6	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+
7	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
8	-	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-
9	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
10	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+
11	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+
12	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+
13	-	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
14	-	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
15	-	+	+	-	+	-	+	+	+	+	+	-	+	+	+	-	+
16	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
17	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+
18	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
19	-	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
20	-	-	+	+	-	-	-	-	+	+	-	+	-	+	+	-	-
21	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+
22	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	-
23	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+
24	-	-	-	-	+	-	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+
25	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-
26	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
27	-	-	-	+	+	-	+	+	+	-	-	-	+	-	-	-	+
28	-	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-	-
29	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+
30	+	+	+	+	-	+	-	-	+	-	-	-	+	+	+	-	+

¹³⁵ İşlev ve anlam dallanması lehçede yoktur.

¹³⁶ İşlev ve anlam dallanması lehçede vardır.

Tablo 2. Ekin Fonetik Varyantları

Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçeleri	Düz ve Kalın Ünlülerden Sonra	Düz ve İnce Ünlülerden Sonra	Yuvarlak ve Kalın Ünlülerden Sonra	Yuvarlak ve İnce Ünlülerden Sonra
Köktürkçe	+lık	+lik	+luğ	+lük
Eski Uygur Türkçesi	+lık, +lığ	+lik, +lig	+luğ, +luğ	+lük, +lüg
Karahanlı Türkçesi	+lık	+lik	+luğ	+lük
Harezm Türkçesi	+lık	+lik	+luğ	+lük
Kıpçak Türkçesi	+lık	+lik, +lük ¹³⁷	+luğ	+lük, +lik ¹³⁸
Çağatay Türkçesi ¹³⁹	+lık, +lığ	+lik, +lig	+luğ, +luğ	+lük, +lüg
Eski Anadolu Türkçesi ¹⁴⁰	+luğ, +luğ, +lık, +lığ	+lük, +lüg, +lik, +lig	+luğ, +luğ, +lık, +lığ	+lük, +lüg, +lik, +lig
Osmanlı Türkçesi ¹⁴¹	+lık	+lik	+luğ	+lük
Türkiye Türkçesi	+lık	+lik	+luk	+lük
Azerbaycan Türkçesi	+lığ ¹⁴²	+lik	+luğ	+lük
Türkmen Türkçesi	+lık	+lik	+luk, +lık ¹⁴³	+lük, +lik
Özbek Türkçesi	+lık, +lik	+lik	+lık, lik	+lik
Yeni Uygur Türkçesi	+lik	+lik	+luk	+lük
Kırgız Türkçesi	+lık, +dık, +tık ¹⁴⁴	+lik, +dik, +tik	+luk, +duk, +tuk	+lük, +dük, +tük
Kazak Türkçesi	+lık, +dık, +tık ¹⁴⁵	+lik, +dik, +tik	+lık, +dık, +tık	+lik, +dik, +tik
Kırım-Tatar Türkçesi	+lık	+lik	+luk, +lık ¹⁴⁶	+lük, +lik
Kazan-Tatar Türkçesi	+lık	+lik	+lık	+lik

¹³⁷ Tezde sadece *yüzerlik* ve *iblük* örneklerinde düz ünlüden sonra ekin yuvarlak şekli kullanılmıştır.

¹³⁸ Tezde sadece *niçüklik* örneğinde yuvarlak ünlüden sonra ekin düz şekli kullanılmıştır.

¹³⁹ Bu lehçede düzlük-yuvarlaklık uyumu tam olmamasına rağmen; *+lik/+luk*, uyuma girer. Ancak tezdeki *burkutlik*, *konağlık*, *göbezlük* örneklerinde ek uyum dışı kalmıştır.

¹⁴⁰ Bu dönemde ek, bazı kelimelerde uyuma girmekte, bazılarında da ikili kullanımlar görülmektedir.

¹⁴¹ Ek, bu dönemde uyuma girer; fakat bazı ikili kullanımlar halen devam etmektedir.

¹⁴² ğ'lar telâffuzda x olur.

¹⁴³ Türkmencede, birden fazla heceli yuvarlak ünlülü kelimelerde ek, düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmez.

¹⁴⁴ Ünlülerden ve y'den sonra l'li; tonlu ünsüzlerden sonra d'li; tonsuz ünsüzlerden sonra t'li şekilleri kullanılır.

¹⁴⁵ Ünlülerden ve r, w, y'den sonra l'li; l, m, n, ŋ, z'den sonra d'li; tonsuz ünsüzlerden sonra t'li şekilleri kullanılır.

¹⁴⁶ Yuvarlak ünlülü taban tek heceli değilse, ekin düz şekilleri kullanılır.

ÖZET

ŞAHBAZ, Betül, Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde +*Ilk*/+*IUk* İsimden İsim Yapım Eki, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

Ortaya koyacağımız bu çalışmada, Türkçenin başlangıcından beri en işlek isimden isim yapım eklerinden biri olarak kullanıla gelen +*Ilk*/+*IUk* eki, hem tarihî Türk lehçelerinde hem de çağdaş Türk lehçelerinde incelenmeye çalışılmıştır.

Tezdeki amaç, işlev ve anlam dallanmalarını tespit ederek, bunların tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki örneklerini verip, art zamanlı ve eş zamanlı bir çalışma yapmaktır. Ayrıca ekin sorunlarını kavrayarak, bunlardan bir sonuç çıkarmak tezin diğer hedefleri arasındadır.

Çalışmamızda ilk olarak tarihî dönemlere ait sözlükler, döneminin dil özelliklerini yansıtan metinler ve dizinler taranıp, söz konusu ekin kullanıldığı kelimeler fişlenmiştir. Daha sonra, aynı yöntem çağdaş Türk lehçelerinde de uygulanmıştır. Fişlenen kelimeler fonksiyonlarına göre tasnif edilmiş ve içlerinden uygun olanları seçilerek çalışmaya aktarılmıştır.

Sonuç olarak, tezdeki örneklere dayanarak ekin işlevleri ve anlam dallanmaları tespit edilmeye çalışılmış ve ekin çekim eki vasfında da kullanıldığı kanısı oluşmuştur.

Anahtar Sözcükler:

1. yapım
2. +*Ilk*/+*IUk*
3. anlam
4. fonksiyon
5. işlek

ABSTRACT

ŞAHBAZ, Betül, The Derivational Affix Making Noun From Noun +*llk*/+*lUk* in Historic and Contemporary Turkish Dialects, Master Thesis, Ankara, 2011.

In this study we shall present an effort has been made to examine the affix +*llk*/+*lUk* used as one of the most productive derivational affixes making noun from noun both since the beginning of the Turkish language in Historic Turkish dialects and contemporary Turkish dialects.

The objective in this thesis is to determine the branching of function and meaning, to give their examples in Historic Turkish dialects and contemporary Turkish dialects, and to perform a diachronic and simultaneous study. In addition, one of the other objectives is to perceive the problems of the affix and then draw conclusions from these.

In our study first of all, the dictionaries pertaining to the historical periods, texts reflecting the language properties of its period, and indexes have been scanned and the words, in which the affix is used, have been recorded. Later on, the same technique has also been used for the contemporary Turkish dialects. The recorded words have been classified according to their functions and the most proper ones among them have been chosen and transferred to the study.

Finally, depending on the examples in the thesis an effort has been made to determine the functions and the meaning branching of the affix and it has been thought that the affix has the quality of an in flexional affix.

Key Words:

1. Derivational
2. *+Ilk/+IUk*
3. Meaning
4. Function
5. Productive